

Luděk Sýkora (editor): REZIDENČNÍ SEGREGACE

V důsledku sociální diferenciací obyvatelstva, rozmanitosti nabídky bydlení a dalších faktorů dochází v České republice k rezidenční segregaci. Segregací rozumíme sociálně-prostorové oddělení bydlíšť sociálních skupin, které mají ve společnosti vzájemně nerovné postavení. Segregace je znakem rozštěpení společnosti na odlišné tábory okupující svá teritoria. Nerovnoměrné rozmístění sociálních skupin v prostoru dále působí na nerovné šance segregovaných osob a jejich uplatnění ve společnosti. Segregace dlouhodobě ovlivňuje a utváří charakter lokálních společenství, v nichž vyrůstají nové generace obyvatel. Představuje společenský problém, který může narušovat sociální soudržnost v oblastech, kde se projevuje ve zvýšené míře. Segregace je znakem a problémem společnosti jako celku. Týká se každého z nás. Vyvíjí se postupně, plíživě a její mnohé negativní důsledky se projeví až po desetiletích. Pro účinnou prevenci segregace musíme nejdříve pochopit podstatu jejího procesu, jeho příčiny a důsledky. Průvodce rezidenční segregací se pokouší nabídnout stručné přiblížení tohoto procesu. Cílem předkládané publikace je představit zástupcům veřejné správy, nevládním neziskovým organizacím a představitelům výzkumných institucí klíčové otázky spojené se segregací a seznámit je s problémy, kterým by měla být věnována zvýšená pozornost.

Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta,
Centrum pro výzkum měst a regionů

Ministerstvo pro místní rozvoj
České republiky

Luděk Sýkora (editor) REZIDENČNÍ SEGREGACE

REZIDENČNÍ SEGREGACE

Luděk Sýkora (editor)

Rezidenční segregace

Luděk Sýkora (editor)

Univerzita Karlova v Praze,
Přírodovědecká fakulta

Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky

2010

EDITOR: Luděk Sýkora

AUTOŘI KAPITOL: Barbora Benešová, Klára Blahútová Kavanová,
Tomáš Brabec, Dita Čermáková, Martina Křížková, Karel Maier,
Roman Matoušek, Darina Posová, Markéta Seidlová,
Kateřina Sidiropulu Janků, Luděk Sýkora

AUTOŘI BAREVNÝCH FOTOGRAFIÍ:

Klára Blahútová Kavanová (6), Tomáš Brabec (4),
David Kumermann (4), Roman Matoušek (2),
Kateřina Sidiropulu Janků (5), Luděk Sýkora (16),
Klára Vomastková (5)

AUTOŘI ČERNOBÍLÝCH FOTOGRAFIÍ:

David Kumermann (7), Luděk Sýkora (6)

VYDAVATELÉ:

Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta
Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky

JAZYKOVÁ KOREKTURA: Marie Pospíšilová

GRAFICKÁ ÚPRAVA, ZLOM: Karel Kupka (P3K)

MÍSTO, ROK VYDÁNÍ: Praha, 2010

VYDÁNÍ: první

ROZSAH: 144 s.

NÁKLAD: 4 000 ks

TISK: Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

© Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, 2010

© Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky, 2010

© Luděk Sýkora, Barbora Benešová, Klára Blahútová Kavanová,
Tomáš Brabec, Dita Čermáková, Martina Křížková, Karel Maier,
Roman Matoušek, Darina Posová, Markéta Seidlová,
Kateřina Sidiropulu Janků, 2010

Foto © Klára Blahútová Kavanová, Tomáš Brabec, David Kumermann,
Roman Matoušek, Kateřina Sidiropulu Janků, Luděk Sýkora,
Klára Vomastková, 2010

ISBN 978-80-86561-34-9 (UK PŘF)

ISBN 978-80-87147-25-2 (MMR ČR)

Předmluva (<i>L. Sýkora</i>)	7
Definice rezidenční segregace (<i>L. Sýkora</i>)	11
Rozmanitost termínu segregace (<i>L. Sýkora</i>)	20
Formy segregace (<i>L. Sýkora</i>)	23
Segregace Afroameričanů v USA (<i>L. Sýkora</i>)	31
Segregace ve Francii (<i>M. Seidlová</i>)	34
Hodnocení úrovně segregace (<i>L. Sýkora</i>)	39
Podmíněnosti a příčiny segregace (<i>L. Sýkora</i>)	45
Důsledky segregace (<i>L. Sýkora</i>)	51
Prevence a zmírnění negativních důsledků segregace (<i>L. Sýkora</i>)	59
Územní plánování a segregace (<i>K. Maier, L. Sýkora</i>)	63
Integrace imigrantů a segregace (<i>M. Seidlová</i>)	68
Rezidenční segregace v Česku (<i>L. Sýkora</i>)	73
O čem se píše (<i>D. Posová, L. Sýkora</i>)	78
Segregace sociálně slabých a separace sociálně silných (<i>L. Sýkora, R. Matoušek</i>)	80
Cizinci v Česku (<i>D. Čermáková</i>)	84
Segregace romských obyvatel (<i>K. Sidiropulu Janků</i>)	88
Gated communities: uzavřené a střežené rezidenční lokality (<i>T. Brabec</i>)	91
Praha-Nebošice – Malá Šárka (<i>L. Sýkora</i>)	99
Brno-Ivanovice (<i>L. Sýkora</i>)	104
Praha-Černý Most (<i>R. Matoušek, M. Seidlová</i>)	112
Sídliště Zlatý vrch v Chebu (<i>D. Čermáková, K. Blahútová Kavanová</i>)	117
Sídliště Janov v Litvínově (<i>B. Benešová, M. Křížková</i>)	124
Přerov (<i>K. Sidiropulu Janků</i>)	131
Jesenicko (<i>K. Sidiropulu Janků</i>)	138

ÚVODNÍ SLOVO

Jedním z negativních jevů, se kterým se potýkají všechny rozvinuté společnosti, jsou důsledky rezidenční segregace. Ne ve všech zemích a městech je však tento jev stejně vyhrocený a dopad na soužití společnosti stejně intenzivní. Tyto negativní důsledky mohou dobře cílená opatření zmírnit nebo je dokonce i eliminovat.

Z odborné literatury jsou známy příklady, kdy nejen nečinnost, ale někdy i snahy o odstranění rezidenční segregace nastolily zdánlivě racionální řešení, která však nejen neumožnila trvalé vyřešení segregace, ale vedla po několika letech i k vážnému prohloubení sociálních konfliktů v dosud stabilních městských částech. Z tohoto důvodu je potřebné znát možná rizika, i možné cesty vedoucí k řešení.

Nalézání východisek nepříznivých jevů, které dynamický vývoj společnosti přináší, je nutné hledat ve spolupráci se všemi příslušnými aktéry. Proto bylo zadáno zpracování této publikace, jejímž cílem je představit klíčové otázky spojené se segregací, umožňující těmto problémům věnovat zvýšenou pozornost. Pro širší diskuzi je také účelné sjednotit terminologii a umožnit tak veřejnosti i zástupcům veřejné správy a nevládních neziskových organizací se v této problematice dobře zorientovat a tam, kde to je možné, včas volit vhodné varianty z nabízejících se možností.

Vznik této publikace byl umožněn i díky finančním příspěvkům Ministerstva pro místní rozvoj a Ministerstva vnitra.

Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky

V důsledku sociální diferenciací obyvatelstva, rozmanitosti nabídky bydlení a dalších faktorů dochází v České republice k rezidenční segregaci. Segregaci se nevyhneme, vždyť jde do určité míry o přirozený projev rezidenčních preferencí vnitřně rozrůzněného obyvatelstva. Segregace však představuje společenský problém, který může narušovat sociální soudržnost v oblastech, kde se projevuje ve zvýšené míře. Musíme si být vědomi dlouhodobých důsledků v lokalitách a regionech, kde se projevuje ve zvýšené míře a připravit postupy, mechanismy a nástroje, které pomohou při prevenci vysoké míry segregace, popř. při zmírňování některých jejích důsledků.

Segregace je složitý jev, který nelze postihnout jednoduchou definicí. Termín segregace si nejčastěji spojíme s koncentrací černochů, dnešních Afroameričanů, v ghettech amerických měst. Asi si vzpomeneme na židovská ghetta ve středověkých městech a v období nacismu. Za určitou paralelu v našem prostředí pak budeme považovat některé lokality s vysokou koncentrací Romů, jako je například sídliště Chanov u Mostu nebo čtvrť Předlice v Ústí nad Labem. Na příklady současné domácí segregace nás občas upozorní média, ale spíše ji vnímáme jako okrajovou záležitost týkající se malého počtu obyvatel a lokalit.

Segregace nemusí být spojována jen s otevřeným a násilným uplatňováním rasové nadřazenosti. Segregace existuje všude, kde nerovnoměrné rozmístění sociálních skupin v prostoru výrazněji působí na nerovné šance segregovaných osob a jejich uplatnění ve společnosti. Nerovnoměrnost nelze odstranit. Určitý charakter rozmístění obyvatel v prostoru měst a regionů však může mít tak výrazný vliv na nerovnost šancí, že začne umocňovat existující rozdíly a společnost dále rozdělovat na skupiny s výrazně odlišnými hodnotami,

zájmy a způsobem života. Odsud je již jen krůček ke konfliktům a sociálním bouřím. Situaci však společnost může začít vnímat jako problémovou již dříve. Tato situace nastává ve chvíli, kdy si přiznáme, že šance na vzdělání a slušný život by naše děti měly mít alespoň přibližné.

V České republice je segregací ohrožena zatím malá skupina obyvatel převážně romského etnika. Segregace se však vyvíjí postupně, plíživě a její mnohé negativní důsledky se projeví až po desetiletích. Nemusí se přitom týkat jen vybrané etnické menšiny. Segregace je znakem a problémem společnosti jako celku. Týká se každého z nás. Segregace je znakem rozštěpení společnosti na odlišné tábory okupující svá teritoria. Tábory si však nejsou rovny. Zatímco někteří nemají na výběr, kde se usadí, jiní možnost volby mají a zpravidla volí udržování nebo dokonce posilování hranic svého teritoria. Segregační mechanismy jsou u nás nastartovány. Je na každém z nás, na místních komunitách, ve kterých s ostatními sdílíme problémy každodenního života, i na společnosti jako celku, v jaké cílové stanici zakotvíme.

Pro účinnou prevenci segregace musíme nejdříve pochopit podstatu procesu samotného, jeho příčiny a důsledky. Průvodce rezidenční segregací se pokouší nabídnout stručné přiblížení segregace. Cílem předkládané publikace je představit zástupcům veřejné správy, nevládním neziskovým organizacím a představitelům výzkumných institucí klíčové otázky spojené se segregací a seznámit je s problémy, kterým by měla být věnována zvýšená pozornost.

Luděk Sýkora

PODĚKOVÁNÍ

Příprava publikace byla podpořena Ministerstvem pro místní rozvoj České republiky v rámci projektu „Prevence rezidenční segregace“. Vydaní publikace podpořilo též Ministerstvo vnitra České republiky.

Při zpracování publikace byly využity výsledky výzkumných projektů: „Segregace v ČR: stav a vývoj, příčiny a důsledky, prevence a náprava“, WA-014-05-Z01 projekt výzkumu a vývoje pro potřeby veřejné správy Ministerstva pro místní rozvoj, 2005–2006. Výzkum vypracovala Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Výsledky jsou dostupné na <http://web.natur.cuni.cz/segregace/>.

„Dlouhodobý monitoring situace romských komunit v České republice – moravské lokality“, Úřad vlády ČR, Kancelář Rady vlády České republiky pro záležitosti romské komunity, 2008. Výzkum vypracovala Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity Brno.

„Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“, výzkumný záměr MSM 0021620831, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2005–2011. Výzkum vypracovala Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

Za cenné podněty a připomínky k původnímu manuskriptu děkuji Aleši Burjankovi z katedry sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy Univerzity v Brně, Michalu Illnerovi ze Sociologického ústavu Akademie věd České republiky a Lukáši Radostnému, odbornému pracovníku META o. s. Sdružení pro příležitosti mladých migrantů.

Za komentáře a návrhy na úpravu a doplnění textu děkujeme Ministerstvu pro místní rozvoj, Ministerstvu vnitra a Ministerstvu práce a sociálních věcí České republiky.

REZIDENČNÍ SEGREGACE

Rezidenční segregací rozumíme sociálně-prostorové oddělení bydliště sociálních skupin, které mají ve společnosti vzájemně nerovné postavení. Rezidenční segregace je významná tím, že dlouhodobě ovlivňuje a utváří charakter lokálních společenství, v nichž vyrůstají nové generace obyvatel. Ve společnostech s vysokou mírou segregace jsou sociální stratifikace a sociální soudržnost ovlivněny i místem bydliště. Rezidenční segregace si tak zaslouží mimořádnou společenskou pozornost.

SOCIÁLNÍ ROZDÍLY A REZIDENČNÍ DIFERENCIACE

Různé skupiny obyvatel nacházejí pro svá bydliště odlišné lokality tak, aby odpovídaly jejich ekonomickým možnostem, způsobu života, sociálním vazbám, rodinnému stavu, věku či národnosti. V sociálně a kulturně stejnorodých lokalitách je totiž obvykle snazší vzájemná komunikace a koordinace společných zájmů obyvatel. Vzhledem k podobným životním hodnotám a způsobu života je zde i menší riziko sociálních konfliktů.

Výsledkem sociálních rozdílů mezi lidmi jsou rozdíly v charakteru bydliště obyvatel odlišných sociálních charakteristik. Města představují rozmanitou mozaiku rezidenčních čtvrtí. V regionech najdeme odlišné typy osídlení. Některá sídla a čtvrtě mají nezaměnitelný charakter, jiné jsou považovány za běžné až tuctové. Některé čtvrtě mohou být nedosažitelným snem, zatímco bydlení v jiných je spíše noční můrou. Hovoříme zde o rezidenční diferenciaci měst a regionů.

Rezidenční diferenciace je projevem rozdílů mezi lidmi, jejich preferencemi a možnostmi. Sociální a kulturní rozdíly jsou přirozenou součástí společnosti.

SOCIÁLNÍ NEROVNOSTI A SEGREGACE

Některé sociální rozdíly jsou však vyjádřením sociální nerovnosti, tj. nerovného postavení jedince nebo sociální skupiny ve společnosti. Sociální nerovnosti vyplývají z rozdělení bohatství a moci ve společnosti. Obecně je nerovné rozdělení blahobytu a moci většinou společností přijímáno a považováno za oprávněné. Nerovnoměrné rozdělení odměn za práci je považováno za důležitý motivační faktor, indikátor potřeby a významnosti dané činnosti a je tak nezbytným předpokladem pro fungování tržní ekonomiky a společnosti jako celku. Sociálními nerovnostmi jsou také odlišné možnosti a životní šance. Některé sociální rozdíly tyto šance ovlivňují: například věk, genderová a etnická příslušnost nebo také životní situace domácnosti daná fází rodinného cyklu nebo počtem vychovávaných a vyživovaných dětí.

O charakteru a míře sociálních nerovností se diskutuje. Některé nerovnosti vnímáme jako nespravedlnost. Společnost se pak snaží nespravedlnosti omezovat a prostřednictvím řady mechanismů zajistit, aby sociální nerovnosti zůstaly v rámci měřítek akceptovaných většinou obyvatel.

Nerovností jsou i odlišné šance v přístupu k bydlení. Ty se pak promítají do nerovnoměrného prostorového rozmístění bydlišť různých sociálních skupin obyvatel a koncentrace některých sociálních skupin do vybraných území obývaných dominantně právě segregovanou skupinou. Zde se dostáváme k jádru definice rezidenční segregace. Segregace představuje nerovnoměrné prostorové rozmístění určité skupiny obyvatel, vyplývající z jejího nerovného postavení vůči jiné sociální skupině či zbytku společnosti, a vyznačující se její koncentrací do vybraných území obývaných dominantně právě segregovanou skupinou.

Segregaci způsobuje nerovné postavení sociálních skupin ve společnosti a charakterizuje ji koncentrace sociální skupiny v prostoru a izolace od ostatních sociálních skupin. Ve společnosti, sídle nebo regionu přitom segregace vůbec nemusí existovat, nebo naopak může v situaci segregace žít značný počet obyvatel. Segregace se zpravidla týká jen některých sociálních skupin a některých částí sídel. Tím se segregace liší od rezidenční diferenciace, která je celkovou charakteristikou rezidenční mozaiky sídel dané nerovnoměrným rozmístěním obyvatel různorodých charakteristik.

Vyhraněným příkladem segregace je situace, kdy většina příslušníků určité sociální skupiny trvale žije v lokalitách obývaných především takovou sociální skupinou. Příkladem je segregace Afroameričanů ve městech USA ve 20. století nebo segregace Židů v našich středověkých městech.

SOCIÁLNÍ STRATIFIKACE

Postavení a možnosti některých lidí a celých sociálních skupin se liší. Vedle mocných a bohatých, kteří požívají rozmanitých privilegií a rozhodují o charakteru a rozvoji společnosti, najdeme ve společnosti i jednotlivce a celé skupiny, kteří jsou považováni za podřadné a méněcenné, nemají možnost podílet se na moci a rozhodování a žijí v chudobě na okraji společnosti. Sociální stratifikaci se rozumí odlišný podíl sociálních skupin na hmotném a kulturním bohatství, moci a rozhodování.

Sociální stratifikace je výsledkem společenské dělby práce. Rozvoj společnosti je založen na dělbě rolí a činností. Specializace jednotlivců vede k vyšší efektivitě společenského systému. Některé role a činnosti přinášejí lepší postavení a jsou lépe hodnoceny. Ale také naopak, určité postavení umožňuje dosáhnout na lépe hodnocené činnosti. Někteří lidé mají k určitým činnostem a rolím lepší předpoklady než jiní. Sociální nerovnosti ve stratifikované sociální struktuře jsou zpravidla reprodukovány a základní kostra sociální stratifikace je dlouhodobě udržována. Vzájemně se lišící skupiny

lidí si snaží zajistit výhodnější postavení na úkor ostatních, ať již jde o udržení si výsostného postavení na vrcholu společenské hierarchie, nebo o boj za rovnoprávnost a spravedlivější podíl na společenské moci a bohatství. Sociální rozvrstvení není statické: existují možnosti, jak postavení jednotlivých skupin i charakter celkové společenské stratifikace ovlivňovat a měnit.

Nerovný podíl na moci, rozhodování a možnostech získávat a hromadit materiální i kulturní bohatství je v některých společnostech ukotven v třídním rozdělení. Vzájemná prostupnost mezi třídami a tak i sociální mobilita je obtížná. Přetrvávání nerovnosti je spíše podmíněno historicky kumulativní reprodukcí v minulosti vytvořených strukturálních nerovností.

V moderních demokratických tržních společnostech má na sociální stratifikaci rozhodující vliv ekonomické postavení vyplývající ze způsobu získávání a reprodukce ekonomických statků a jejich využívání k vlastnímu uspokojení. Ekonomické postavení zpravidla ovlivňují i další charakteristiky sociálního postavení, mezi něž patří věk, pohlaví, etnická nebo rasová příslušnost. Z příkladu USA víme, že rasová diskriminace je klíčovým faktorem ekonomické nerovnosti, sociální nespravedlnosti a segregace.

Odlišná etnická příslušnost či věk jsou často spojovány s ekonomickou nerovností. Imigranti určitého etnika obvykle nemají dostatečné vzdělání či zkušenosti, které by jim umožňovaly stejný podíl na lépe placených povoláních či rozhodovacích pozicích. Podobně mohou mít v některých případech, jako je například zapojení v oblasti informačních technologií, horší možnosti lidé starších generací. Skutečné zapojení některých etnických skupin a jejich členů do společenské dělby práce je však zpravidla horší (a jiných naopak lepší), než by vyplývalo z jejich skutečných znalostí a dovedností.

Nerovnosti mezi sociálními skupinami odlišnými z hlediska etnika, rasy, ale také věku či pohlaví, jsou také důsledkem symbolického vnímání a hodnocení sociálních skupin a jejich členů jako nadřazených nebo naopak podřadných a méněcenných. Na základě podobných skupinových znaků

ostatní očekávají, že máme určité vlastnosti, schopnosti a způsoby jednání. Takové vžitě představy a hodnocení a priori zvýhodňují či naopak znevýhodňují příslušníky určitých skupin, a ovlivňují tak jejich individuální práva a možnosti.

Například naše společnost většinou vnímá Romy a romský způsob života nejen jako odlišný od našich zvyklostí, ale především jako horší nebo podřadný, a tudíž problematický. Ženy jsou obecně považovány za méně schopné vykonávat určitá povolání a zastávat řídicí pozice. Takové hodnotící soudy bývají hluboce ukotveny v kultuře naší společnosti. Sociální nerovnosti jsou tak do značné míry sociálně konstruovány a reprodukovány na základě naší percepce odlišných sociálních skupin a reprezentace založené na dlouhodobě utvářených stereotypních pohledech.

Stratifikace společnosti odrážející hierarchické uspořádání sociálních statusů a vztahů je tak nejen výsledkem objektivních předpokladů sociálních skupin a jejich členů pro zapojení do společenské dělby práce, ale také subjektivních hodnotících postojů, které významně formují instituce, jejichž prostřednictvím se společenský systém vytváří a reprodukuje.

HORIZONTÁLNÍ ROZDÍLY A VERTIKÁLNÍ NEROVNOSTI

Sociální a kulturní rozdíly, které stojí za rezidenční diferenciací a segregací, mají horizontální a vertikální rozměr. Horizontální rozdíly nás mezi sebou sice odlišují, nepředstavují však zásadní důvod pro nerovný přístup k bydlení. Vertikální rozvrstvení (sociální stratifikace) je přímým odrazem sociálních nerovností, tj. rozdílů ve společenském postavení vyplývajícím z bohatství, příjmů, moci rozhodovat či diskriminace. Výrazné profilování vertikální stratifikace v rezidenční diferenciaci, tj. prostorového oddělení sociálních skupin s odlišným společenským postavením, přitahuje největší pozornost, stává se zdrojem společenských problémů, a je tudíž také oprávněným předmětem kritiky a důvodem pro hledání způsobů, jak segregaci omezit. Zmírnění úrovně vybraných

sociálních nerovností, které jsou považovány za nespravedlivé, je dosahováno sociálně spravedlivějšími postupy a mechanismy zajišťujícími stejná práva a svobody. Ve společnostech však přetrvávají i diskriminační praktiky, které některé nerovnosti reprodukují a dále umocňují.

DISKRIMINACE A SEGREGACE

Diskriminací se rozumí praktiky, mechanismy a instituce způsobující a reprodukující nerovné postavení jedince či sociální skupiny vyplývající z rasového či etnického původu, věku, sexuální orientace, náboženského vyznání, politické orientace ad., tj. charakteristik, které nejsou přímým důvodem horších schopností či dovedností jednotlivce z hlediska jeho zapojení do společenské dělby práce.

Zatímco se dnes setkáváme spíše se skrytou diskriminací zakořeněnou v kultuře jednání, v minulosti byla diskriminace často silně institucionalizovaná, omezovala svobody příslušníků některých sociálních skupin (zpravidla menšin) a mimo jiné vedla i k vytváření a udržování ghett. Diskriminace a projevy násilí vůči skupině obyvatel ovlivňují její rozhodování bydlet odděleně od populace, jejíž zástupci jsou původcem násilí či jiných negativních projevů. Připomeňme si rasistické útoky vůči černochům v první polovině 20. století v USA nebo vůči romským rodinám v České republice, které lze považovat i za strategii některých členů majority vytlačit minority do minoritou obývaných oblastí.

Běžně se dnes setkáváme se segregací jako nenásilnou strategií sloužící k umístění některých obyvatel do lokalit, kde „ruší nejméně“. K segregaci nejčastěji přispívá etnická/rasová diskriminace. Může jít přitom přímo o projevy diskriminace při alokaci bydlení, ať již při přidělování obecních bytů, pronájmu nebo prodeji soukromých nemovitostí, při veřejné podpoře bytové výstavby a regenerace, nebo při rozhodování o udělení půjček na bydlení, jako je například tzv. redlining, tj. vymezení oblastí s určitou skladbou obyvatel, kde nejsou půjčky poskytovány. Na vytváření rezidenční

segregace působí také diskriminace mimo oblast bydlení. Například projevy diskriminace na trhu práce mají vliv na sociální status diskriminované skupiny obyvatel a její ekonomické možnosti z hlediska pořízení bydlení.

SOCIÁLNÍ VZDÁLENOST A SEGREGACE

Míra rezidenční segregace a její problémovost závisí na tom, jaká je relativní velikost segregovaných skupin obyvatel vzhledem k celkové populaci, a jak velká je sociální vzdálenost mezi nimi a většinou společností daná odlišným sociálním postavením a způsobem života. Sociální vzdálenost je často určena sociálně-ekonomickými nerovnostmi nebo kulturními rozdíly spojenými s odlišnou etnicitou. Obvykle je však důsledkem vzájemného spolupůsobení ekonomických a kulturních odlišností, příjmové diferenciaci a rasové diskriminace. Míra skupinové nerovnosti a sociální vzdálenosti se u některých sociálních skupin může postupně snižovat. Takovým případem jsou etnické skupiny imigrantů, které se mohou postupně stát plnohodnotnými členy společnosti a to bez ohledu na to, zda k tomu vedla cesta asimilace skupiny nebo multikulturalismu celé společnosti. Jindy se však sociální vzdálenost může zvětšovat. Případem extrémní sociální vzdálenosti je sociální vyloučení vedoucí k utváření a reprodukci tzv. kultury chudoby. Nesmíme však zapomínat ani na snahy některých společenských elit udržet si své výsadní postavení.

SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ

Sociální vyloučení je situace, v níž mají jedinci, skupiny osob či sociální skupiny výrazně znesnadněn či omezen přístup k běžným zdrojům, příležitostem a pozicím nezbytným pro zapojení se do normálního života společnosti. Příčinami sociálního vyloučení mohou být například rasová, genderová a jiná diskriminace, odepření státního občanství imigrantům

a s ním spojené poskytování sociálních výhod, ale také těžkosti při zapojení se do trhu práce a z toho vyplývající nezaměstnanost, nízké příjmy a chudoba.

Některé skupiny obyvatel jsou sociálním vyloučením ohroženy více než jiné. Jde zejména o osoby s nedostatečným vzděláním, dlouhodobě nebo opakovaně nezaměstnané, lidi s mentálním či fyzickým handicapem, osoby trpící nějakým druhem závislosti, osaměle žijící důchodce, imigranty, příslušníky různých (etnicky, nábožensky, sexuální orientací aj.) definovaných menšin a lidi, kteří se ocitli v těžké životní situaci, s níž si sami nedokáží pomoci. Sociální vyloučení nejvíce hrozí těm sociálním skupinám, které populace nebo sociální skupiny na vrcholu společenské stratifikace považují za podřadné a méněcenné. O rozlišení přitom často rozhodují charakteristiky fyzického rázu (barva kůže, tělesné postižení aj.); důležitější úlohu však sehrávají odlišnosti kulturní (systém hodnot, norem, idejí, životních strategií, jazyk, deklarovaná či přičtená etnicita apod.).

Nejrozšířenějším důvodem vedoucím k sociálnímu vyloučení je omezení v přístupu k řádnému zaměstnání. Důvody vyloučení z trhu práce mohou být strukturální povahy, kdy nedostatečné vzdělání, nízká kvalifikace, či kvalifikace neodpovídající potřebám místní ekonomiky vede k dlouhodobé nezaměstnanosti. Omezený přístup k práci však často vyplývá z kombinace mnoha faktorů od ekonomické restrukturalizace přes charakter sociálního systému po možnosti a schopnosti odlišných sociálních a kulturních skupin na nepříznivé situace reagovat až po diskriminační praktiky zaměstnavatelů.

Jednou utvořená dlouhodobá nezaměstnanost je pak spojena s řetězcem důsledků od závislosti na sociálních dávkách, koncentrace v segregovaných lokalitách, špatného zdravotního stavu, rozpadu rodin až po utváření adaptačních strategií izolovaného života mimo majoritní společnost či dokonce ztrátu sebeúcty. V podmínkách života ve stavu sociálního vyloučení se posilují a prohlubují specifické hodnoty a normy, mezi něž patří například důraz na přítomnost a neschopnost plánovat do budoucna, pocitu beznaděje, bezmocnosti

a rezignace. Sociálně vyloučení jsou odříznuti od institucí a služeb, sociálních sítí a vzdělávacích příležitostí. Dochází k jejich marginalizaci a stigmatizaci, tj. k postavení na okraji společnosti a negativnímu vnímání zbytkem společnosti. Nadále se tím zhoršuje jejich přístup k legálním formám výdělečné činnosti a zpětnému zapojení do normálního života. Sociálně vyloučení zpravidla končí v segregovaných lokalitách. V lokalitách sociálně vyloučených a segregovaných obyvatel pak často dochází k vytváření a reprodukci tzv. kultury chudoby (podrobněji viz kapitola Důsledky segregace, část „Underclass“ a kultura chudoby).

STAV A PROCES

Segregace je stavem i procesem. Zatímco stavem rozumíme existenci koncentrací sociálních skupin v územích, proces představuje vznikání takových koncentrací. Probíhající proces segregace přitom nemusí znamenat, že situace již dospěla do stavu segregace. Například v současnosti u nás narůstají rozdíly mezi místy, kde bydlí lidé s vyššími a nižšími příjmy. Probíhají segregační procesy. To ale nemusí znamenat, že lidé žijí v segregovaných oblastech. Na druhou stranu jsou i případy, kdy se míra segregace snižuje.

Luděk Sýkora

Termín segregace se používá k označení celé řady stavů a procesů. V poslední době se u nás stále častěji hovoří například o genderové segregaci na trhu práce. Segregace se může projevovat v zaměstnání, ve školách, v prostředcích hromadné dopravy. V této příručce se však věnujeme segregaci obyvatelstva vyplývající z umístění bydlíšť sociálních skupin s nerovným postavením a pro její označení používáme termínu rezidenční segregace.

K označení rezidenční segregace se u nás často používá termínu prostorová segregace. Prostorovou segregací, nebo také prostorovým vyloučením, se rozumí fyzické oddělení lokality od sídla a to nezastavěnými pozemky nebo fyzickými bariérami, například dálnicemi či železnicemi. Přestože taková fyzická oddělenost rezidenční segregaci umocňuje, není její podstatou. Prostorově segregované sociální skupiny totiž mohou žít v těsném sousedství, aniž by je dělila jakákoli fyzická bariéra. Prostorová segregace není dána vzdáleností ve fyzickém prostoru, ale tím, že různé sociální skupiny obývají odlišné části fyzického prostoru. Ty přitom mohou na sebe bezprostředně navazovat.

Ve stejném smyslu slova jako rezidenční segregace nebo prostorová segregace se používá i termínu segregace bez jakéhokoli přívlastku, nebo termínu sociální segregace. V obou případech se rozumí segregace sociálních skupin v prostoru a to z hlediska jejich bydlíšť. Termín sociální pak zdůrazňuje, že jde o prostorovou segregaci různých sociálních skupin. Sociální segregace zasahuje také pracoviště a jiné oblasti života než bydlení a termín může být použit v těchto odlišných kontextech. I v tomto ohledu se jako vhodnější a výstižnější jeví termín rezidenční segregace.

Často se používají termíny sociální segregace a rasová či etnická segregace. V obou případech se tím zpravidla myslí rezidenční segregace s tím, že přívlastek rozlišuje, zda je segregace spíše dána etnickou charakteristikou obyvatel (rasová nebo etnická segregace), nebo sociálně-ekonomickým statutem neboli bohatstvím, mocí a postavením ve společenské hierarchii (pak se právě pro odlišení od etnické segregace často používá termín sociální segregace). Sociální v tomto případě reprezentuje charakteristiku sociálně-ekonomické nerovnosti v porovnání s jinými, například etnickými či demografic-

kými charakteristikami obyvatel. Tím se liší od mnohem obecnějšího použití termínu sociální segregace (viz výše), kdy tento termín vyjadřuje sociální podstatu segregace bez ohledu na vnitřní různorodost ekonomických, etnických, demografických či jiných znaků. Někdy se hovoří i o segregaci z hlediska věku či segregaci handicapovaných, či jiných na sociálních službách závislých obyvatel (vždyť i stáří či fyzická nebo mentální omezení silně ovlivňují sociální postavení, rezidenční možnosti obyvatel i jejich nerovný přístup k infrastruktuře a službám). Termín rasová segregace a další uvedené typy segregace, ať z hlediska věku či například náboženského vyznání, se mohou vztahovat i k pracovištím či školám. Vzhledem k tomu je vhodnější použití termínu rezidenční segregace.

Rezidenční segregací se může myslet i segregace sociálních skupin mezi různými typy bydlení bez ohledu na územní vymezení a segregaci sociálních skupin v prostoru. Jde však o velmi nepravděpodobné spojení. Správným označením jevu a procesu by asi bylo rezidenční územní segregace. Ta se pak vnitřně může rozlišovat na sociální, etnickou ad. rezidenční územní segregaci podle charakteristik segregovaných skupin. Dostatečně výstižným a přitom jasně vymezujícím vůči ostatním variantám použití termínu segregace je tak spojení rezidenční segregace.

Luděk Sýkora

FORMY SEGREGACE

Existence sociálního, etnického, kulturního i jiného rozrůznění společnosti vede prostřednictvím prostorového oddělování k vytváření rozmanitých forem koncentrace a segregace různorodých skupin obyvatel. Z hlediska rozlišení forem segregace a také podchycení příčin a hodnocení důsledků segregace je důležité rozlišovat mezi dobrovolným (chtěným) a nedobrovolným (vynuceným) oddělením skupin obyvatel v prostoru, tedy mezi separací a segregací. Dobrovolnost a nedobrovolnost segregace je přitom těsně svázána s charakterem segregované či separované sociální skupiny nebo skupin, zejména při zohlednění sociálně-ekonomického statusu a etnické příslušnosti a z toho vyplývajících demografických a kulturních znaků a životního stylu.

Formy segregace se liší mírou dobrovolnosti a nedobrovolnosti segregace a separace, charakteristikami segregované nebo separované sociální skupiny, převahou vlivu socioekonomických nebo etnických a kulturních faktorů či úrovní jejich spolupůsobení při utváření prostorových koncentrací, mírou koncentrace a hloubkou izolace od ostatních obyvatel, velikostí segregovaného území a charakterem bydlení a rezidenčního prostředí a v neposlední řadě sociálním statutem segregovaných a separovaných jakožto hlavním faktorem determinujícím jejich možnosti změnit současnou situaci.

SEGREGACE A SEPARACE

K separaci dochází, pokud se určitá skupina obyvatel sama prostorově vyčleňuje na základě vlastních preferencí a aktivity;

naopak segregace, tj. nedobrovolné prostorové vyčlenění, vzniká v důsledku omezených možností některé sociální skupiny v rámci společnosti. Ve skutečnosti se vlivy působící na dobrovolnost a nedobrovolnost segregace často prolínají.

Segregace vzniká koncentrací bydliště sociálních skupin v důsledku jejich nerovného, méně výhodného postavení ve společnosti jako celku. Lidé z těchto sociálních skupin zpravidla nemají jinou možnost než se usídlit v těch lokalitách a čtvrtích, kde lépe postavené sociální skupiny bydlet nechtějí. K segregaci dnes často dochází v důsledku diskriminace menšiny většinovou společností. Není tomu tak ale ve všech případech. Například ve Spojených arabských emirátech najdeme vysoce postavenou a mocnou menšinu, která určuje chod a strukturu společnosti jako celku.

Pokud se určitá skupina obyvatel sama prostorově vyčleňuje na základě vlastních preferencí, ekonomických a politických možností, hovoříme o separaci. Separace zpravidla charakterizuje společenské elity. Motivem k separaci bývají také kulturní odlišnosti. V mnoha případech se vlivy působící na dobrovolnost a nedobrovolnost segregace prolínají. Příkladem jsou etnické enklávy. Imigranti mají na jednu stranu omezenou volbu na trhu s bydlením a jsou tudíž segregováni, na druhou stranu se sami do jisté míry separují v enklávách sobě podobných obyvatel, které jim poskytují významnou sociální oporu v neznámém prostředí většinové původní společnosti.

Segregace v ghettu sociálně vyloučených je důsledkem faktorů, z nichž mnohé o přílišné dobrovolnosti nevyprávějí. U bydlení na panelákovém sídlišti můžeme diskutovat o tom, zda to, že lidé žijí zde a nikoli jinde, je jejich volbou či důsledkem omezených ekonomických možností, a zda ty jsou výsledkem jejich individuálních schopností a možností, nebo strukturálních podmínek fungování společnosti jako celku. Exkluzivní lokality sociálně nejsilnějších s nedobrovolností už nikdo spojovat nebude.

Dobrovolnou segregaci charakterizuje nejen svobodná volba místa bydliště, ale i to, že obyvatel může v případě změny svých preferencí lokalitu opustit a usadit se jinde.

Nedobrovolná segregace není dána jen omezeními při volbě lokality, ale i nesnadností nebo přímo nemožností lokalitu opustit.

PŘESÝPACÍ HODINY CHTĚNÉ A VYNUCENÉ SEGREGACE

Důležité je, zda segregovaná sociální skupina chce, nebo musí žít odděleně. Segregace černochoů v amerických městech je z velké části segregací nedobrovolnou. Přetrvávající rasová diskriminace a omezené ekonomické prostředky drží Afroameričany v jejich čtvrtích. Přesto se rodiny se středními příjmy stěhují z ghetta. Když jejich podíl v dominantně bílé čtvrti začne narůstat, většina původních bílých domácností takovou čtvrt opouští. Separují se tak od Afroameričanů, kterým nakonec nezbývá nic jiného, než žít v dominantně černošské segregované čtvrti. Černoši by sice upřednostňovali žít ve smíšených čtvrtích, nejraději v těch, kde černošské obyvatelstvo tvoří polovinu nebo i mírně převládá, percepce ostatních obyvatel je však odlišná. Etnické složení čtvrtí se tak sice může měnit, ale v případě černošského a bílého obyvatelstva taková změna připomíná přesýpací hodiny. Přesto v USA existuje mnoho případů etnicky velmi rozmanitých a životem pulzujících čtvrtí. Nedominoval jim ale černošské obyvatelstvo, nýbrž jiná etnika. Vzájemná percepce kulturní blízkosti je mezi různými etniky odlišná, promítá se do rezidenčních preferencí, charakteru homogenních a smíšených čtvrtí a potažmo do míry segregace jednotlivých etnik.

Podobnost se vztahuje mezi většinovou českou populací, Romy, Vietnamci a třeba Ukrajinci je zřejmá. Někteří jsou si bližší a vzájemně se neodpuzují. Po letech soužití si zvykli na určitou symbiózu. V jiných případech se však odpuzují jako dva stejné póly magnetů. Ti, co mají větší zdroje a moc, vymezují svým rozhodováním místo těm, kteří mají prostředků méně. Odchod z méně vyhovujících míst do lokalit pro život příznivějších přispívá k segregaci těch, kteří odejít nemohou. Opouštěné čtvrtě se přitom nemusí lišit z etnického hlediska od těch, které jsou cílem migrace. Stimulem k odchodu

nemusí být spoluobytelé a jejich životní způsoby, ale méně vyhovující celkový charakter čtvrtě daný nabídkou bydlení a kvalitou veřejných prostor. K takovým rozhodnutím dochází častěji, čím jsou vyhlídky pro danou oblast spíše pesimistické. Na místo těch, co odcházejí, v takovém případě často přijdou ti, kteří sestupný trend nezvrátí. Vysoká fluktuace obyvatel, zanedbávání nemovitostí, nepořádek, postupná změna životního prostředí velí dalším, kteří si to mohou dovolit, k odchodu. Mnohá naše sídliště jsou takovou změnou ohrožena. Původní střední třídu může časem nahradit ghetto těch, kteří mnoho jiných voleb k bydlení nemají. Jejich velikost je zatím výhodou. Zaručuje totiž určitou různorodost. V místech hlubších sociálních dopadů se však velikost monotónních sídlišť může stát místem značné koncentrace těch, co nemají na lepší bydlení.

Odchod ze socialistického sídliště do nového bytu v kondominiu či domku za městem není v našem kontextu aktivním krokem s cílem segregovat ty, kteří zůstávají. Krok za krokem však vede k vytváření odlišností mezi jednotlivými obytnými zónami, čtvrtěmi a sídly. Dlouhodobým důsledkem je segregace. Míra nerovnováhy mezi sídly a čtvrtěmi pak nastaví i rozdílnosti mezi školami, kvalitou veřejných prostor či dostupností služeb. Nové generace budou vyrůstat ve stále odlišnějších prostředích.

GHETTA SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH

Ghetta představují extrémní formu rezidenční segregace. Ghetto je oblast, ve které se koncentrují členové určité sociální skupiny a mají v této oblasti převažující podíl na její celkové populaci. Ghetto je zpravidla spojováno s nedobrovolnou segregací a koncentrací sociálně vyloučených. Někdy se v lidovém diskurzu hovoří i o ghettech bohatých.

Ghetto sociálně slabých je charakterizováno nezaměstnaností, chudobou, nekvalitním bydlením a špatnou infrastrukturou. Často vzniká za současného působení rasové/etnické diskriminace a ekonomického vyloučení. Typickým příkla-

dem současnosti jsou černošská ghetta v amerických městech. Ta však také prošla vývojem a současná se liší od původních tím, že jejich obyvatelé jsou spíše vyloučeni z participace na společenském a zejména hospodářském životě, než aby byli v rámci něho podřízeni a omezováni. Proto se také o dnešních černošských ghettech hovoří jako o sociálně vyloučených ghettech. Obyvatelé takových ghettnenajdou příliš jiných možností než žít v ghettu a život v ghettu jejich perspektivy dále zhoršuje.

Významnou charakteristikou černošských ghettn USA je to, že značná část černochů žije právě a jen v ghettech. Černošská ghetta jsou navíc takového rozsahu, že kontakt se zbytkem populace je velmi omezený. Významným rysem sociálně vyloučených ghettn je vznik a fungování systému vlastních institucí, které v ghettu nahrazují instituce okolní společnosti. Sociální a prostorové vyloučení je tak v podstatě totální. Přestože se rozsahem a hloubkou problému nedají s černošskými ghetty srovnávat, sdílejí sociálně vyloučené lokality Romů v Česku řadu aspektů ghettn.

SLUMY SOCIÁLNĚ SLABÝCH

V souvislosti s ghetty chudých a sociálně vyloučených se hovoří též o slumech (charakterizovaných velmi zchátralým bytovým fondem) a nouzových koloniích tvořených shluky provizorních příbytků zpravidla na perifériích velkoměst rozvojového světa.

Slumy představují lokality, kde žijí nedobrovolně segregovány sociálně slabé skupiny. Ty nemusí být zcela vyloučeny z participace na životě společnosti, je jim však přisuzováno podřadnější postavení. Sociálně nerovné postavení se promítá do jejich ekonomických možností a projevuje se nuzným až zchátralým bydlením, obytným prostředím a infrastrukturou. Fyzické a sociální charakteristiky slumů (i jiných forem segregace a separace) se vzájemně prolínají. Slum se liší od ghetta vyšší mírou participace obyvatel na životě celé společnosti, neexistencí paralelních vlastních institucí a sociálním

vyloučením v úrovni spíše jednotlivců než celé sociální skupiny nebo lokality. Hlavní definiční charakteristikou života ve slumu je sociální nerovnost, chudoba a zchátralost bytového fondu.

ENKLÁVY KULTURNĚ ODLIŠNÝCH

Oblasti obývané převážně etnickými a kulturními skupinami (lišícími se od většinové populace), vzniklé především dobrovolně (samozřejmě při působení vlivů omezujících rozhodování jednotlivců), a nedosahující charakteristik ghatt se nazývají enklávy. Nejčastějším typem jsou etnické enklávy. Často zde žijí menšiny imigrantů. Imigranti se v nové společnosti nejdříve usidlují v místech etnicky a kulturně podobných, kde využívají podpory imigrantů ve společnosti již ukotvených a postupně se začleňují do společnosti. Takové enklávy přistěhovalců představovaly čtvrtě v Chicagu, kam kdysi přicházeli Němci, Poláci, Češi, Italové, Slováci či Skandinávci. Podobně je tomu dnes v Londýně či Amsterdamu, i když je etnické složení jiné. Z některých enkláv imigrantů se postupem času staly stabilizované etnické komunity. Čínské město (China Town) je populární zkratkou pro označení takové enklávy. Mnohé komunity jsou však etnicky velmi rozmanité a promíšené.

Enklávy svým obyvatelům nabízejí nejen kulturní blízkost, ale také lepší možnosti ekonomického, sociálního a politického zapojení. Na rozdíl od etnik segregovaných v ghettech, mezi něž řadíme případ Afroameričanů v USA, většina příslušníků etnik typických pro enklávy žije zpravidla mimo enklávy samotné. Rezidenční enklávy však vznikají i na základě jiných důvodů. Ve městech můžeme najít rezidenční enklávy vymezené alternativní kulturou zde žijících obyvatel. Nabídka průmyslem opuštěných nebo jinak upadajících čtvrtí v blízkosti městských center nabízí dostupný a zároveň atraktivní prostor pro zviditelnění postojů odlišných až opozičních vůči dominantní kultuře a tím i rezidenčních enkláv alternativních subkultur.

Ve městech najdeme koncentrace exkluzivních rezidencí nejmovitějších společenských vrstev. Ty však nemají ustálené označení. Segregace je přeci jen spíše spojována s nižšími společenskými vrstvami a s problémy spojenými s místy jejich života. Homogenita a uzavřenost čtvrtí bohatých se však často může porovnávat s ghety. Proto se můžeme setkat s termínem ghetta bohatých.

V posledních letech se pro označení oblastí, ve kterých žijí mocní, bohatí, schopní a díky tomu ostatním „nadřazení“ obyvatelé, užívá termínu citadela. Citadely mají často formu uzavřených komunit (gated communities), které jsou od okolí odděleny fyzickou bariérou a jasně označeným a kontrolovaným vstupem (kamerové systémy, bezpečnostní služby), s cílem udržet nežádoucí jedince vně „pevnosti“. Zatímco v centrech měst jde především o jednotlivá kondominia (bytové domy), jejich shluky i čtvrtě, na okrajích měst vznikají uzavřené komunity rodinných domů. Počet uzavřených a jasně vymezených citadel a jejich obyvatel v posledních letech rapidně narůstá.

Rezidenční koncentrace lépe postavených obyvatel většinou nemají tak vyhraněnou povahu. Tradiční a volnému přístupu otevřené čtvrtě elit nemají sice zjevnou vnější ochranu, nicméně bariéry přístupu se nachází na úrovni dostupnosti nemovitostí. Regulace minimální velikosti pozemků často znemožňuje pořízení bydlení nižší úrovně, a tak snižuje ohrožení sociálního statusu takové čtvrtě. Konec konců kvalitní městské i příměstské rezidenční čtvrtě jsou dostupné jen omezené části populace, a tak si udržují svoji exkluzivitu. V neposlední řadě nejde zapomenout na gentifikaci vnitroměstských čtvrtí (proces fyzické regenerace budov a zároveň nahrazení původního sociálně slabšího obyvatelstva nově příchozími sociálně silnějšími skupinami), která vede k formování koncentrací sociálně silných, vytlačování těch slabších a v extrémním případě může dospět až k vytvoření nové citadely.

Luděk Sýkora

Situace ve Spojených státech byla opravdu jiná než u nás v současnosti. Může nám však pomoci osvětlit některé její aspekty. Segregace je ve Spojených státech primárně spojená s koncentrací Afroameričanů (černochoů) ve starých vnitroměstských čtvrtích. Jde přitom o čtvrtě, kde černošské obyvatelstvo dominuje. Čtvrtí, kde bydlí výhradně nebo převážně obyvatelstvo světlé barvy pleti, je více. Zde nás však nenapadne o segregaci uvažovat. Segregovaní jsou přeci ti, kteří nějak vybočují z „normální“ společnosti. Proč se černoši koncentrují v černošských čtvrtích? Dnes jim nikdo jejich bydliště nevymezuje tak, jak byli kdysi omezováni Židé. V době růstu ghett v amerických městech, tj. v první polovině 20. století, se tak však dělo. Od otevřeného násilí a vypalování domů těch, co si dovolili bydlet mimo černošské ghetto, až po praktiky při poskytování bankovních půjček a dokonce i vládních záruk pro výstavbu a rekonstrukci bydlení. Bylo to období, ve kterém růst měst spojený s rozvojem průmyslu nasával pracovní sílu, a to včetně černošského obyvatelstva z venkovských oblastí jihu USA. Vysoký nárůst počtu černochoů, jejich nízké postavení v dělbě práce a otevřené odmítání jejich přítomnosti v blízkosti většinové bílé populace působily na jejich koncentraci do vybraných čtvrtí a vytváření ghett. Zatímco černoši postupně obsazovali staré čtvrtě vnitřního města, movitější bílé obyvatelstvo se stěhovalo do nových domů na předměstí. Americká města se rozdělila. Rozmístění rezidenčních čtvrtí začalo připomínat koláč s makovým prostředkem a tvarohovými okraji. Při celkovém pohledu na americká města ve 20. století představuje mák úpadek a tvaroh území růstu a rozvoje.

Černošská ghetta nebyla vždy upadajícími oblastmi. Ekonomické krize, jako ta ve 30. letech a recese přicházející s počátkem 70. let, je postihly nejtíživěji. Rezidenční segregace vždy odrážela vzájemně nerovné postavení a odlišné vyhlídky. Většina institucionálně zakotvené rasové diskriminace byla odstraněna především v 60. letech minulého století. Nerovnost mezi černou a bílou Amerikou však nejde jednoduše vymazat administrativním zásahem. Skrytý rasismus ovládá podvědomí mnoha obyvatel. Předsudků se jen tak nezbaví. Rasová odlišnost se promítá do ekonomické nerovnosti. Ekonomické možnosti přitom ovlivňují kulturní vyspělost a uplatnění lidského

kapitálu. Černoši segregovaní ve vlastních čtvrtích nemohli sdílet sociální kapitál movitějších a mocnějších bílých obyvatel.

Po zrovnoprávnění Afroameričanů následovala antisegregační politika rasové integrace. Při integraci černochů do většinové společnosti se uplatňovaly i strategie v oblasti bydlení. Hlavním cílem bylo zlepšení nevyhovující kvality bydlení v ghettech. Černoši z asanovaných slumů byli nastěhováni do moderních věžáků. Ty však na svém území nechtěla mít žádná lepší čtvrť. K integraci nedošlo. Jedno ghetto bylo nahrazeno druhým. Ghetto, kde se prohlubovala nezaměstnanost, závislost na sociálních dávkách a sociální patologie. Černoši získali stigma těch, na něž jsou vynakládány nemalé veřejné zdroje, které však zlepšení nepřinesou. Zda za to může nepřizpůsobivost obyvatel ghetta, nebo nevhodná aplikace politik většinové společnosti, je spíše otázkou diskutovanou v akademických kruzích než něčím, co by změnilo veřejné mínění většiny.

Černoši tak nadále žijí v ghettech. V době, kdy se i proti skryté rasové diskriminaci (například na trhu práce) silně bojuje, dochází k reprodukci kultury chudoby a sociálního vyloučení černochů žijících dnes už po několik generací v ghettu. Rezidenční segregace má přitom velký vliv na možnosti sociální mobility obyvatel. Prostředí čtvrtě ovlivňuje nové generace a do značné míry nastavuje charakter jejich života. Na střední školu se z ghetta skoro nikdo nedostane. Okolní prostředí ho motivuje k úplně jiným životním krokům. A kdyby přeci jen chtěl vybočit, tak ho k takovému kroku okolí nepustí. Reprodukuje se také způsob života. Reprodukuje se nevzdělanost, chudoba, beznaděj, kriminalita i citěná a skutečná odlišnost od těch, kteří jsou na tom lépe. Bez ekonomických prostředků se z ghetta nikdo neodstěhuje. Bez vystěhování se rodina těžko posune na společenském žebříčku. Prostorová a sociální mobilita jsou spolu těsně svázány.

Dnešní ghetto je past, se kterou si společnost neví rady. Prostorová koncentrace je zároveň koncentrací reprodukující se chudoby těch, kteří částečně nemohou a částečně se už ani neumí podílet na vytváření bohatství. Jedno století stačilo k tomu, aby se z ghett založených na rasové diskriminaci staly koncentrace sice svobodných, ale na trhu práce do nejspodnějších kategorií vyčleněných nebo z něj zcela vyloučených obyvatel. Černoši sice v poválečných desetiletích vybojovali rovnoprávnost, ale ekonomická restrukturalizace mnohé z nich v posledních třiceti letech „přišpendlila“ na spodní

a navíc relativně se propadající společenské stupínky. Deindustrializace vedla k odstranění pracovních příležitostí černochů a nárůstu jejich nezaměstnanosti. Polarizace na trhu práce zvýšila rozdíly mezi dobře a špatně placenými pracovními místy a nadále posílila existující rozdíly mezi čtvrtěmi, v nichž černoši bydlí.

Narůstá i podíl těch, pro něž jsou mnohé hodnoty vyznávané většinovou společností velmi vzdálené. Nezaměstnanost, závislost nejen na sociálních dávkách, kriminalita, rozpadlé rodiny jsou pouze některými znaky, kterými na společnost v ghettech s despektem pohlíží movitější většina. Původní ghetto vytvořené na základě rasové diskriminace je dnes ghettem vyděděnců, lidí ekonomicky a kulturně vyloučených z hlavní společnosti. Vlastní společnost však nemají. Jsou nesoudržní a vnitřně rozdělení. Vysoká prostorová koncentrace má sice výhodu při volbě vlastních politických zástupců, hůře se jim však hledají spojenci, kteří by se chtěli angažovat v lokalitách a komunitách, které po léta utvářená segregace tak vzdálila od ostatních.

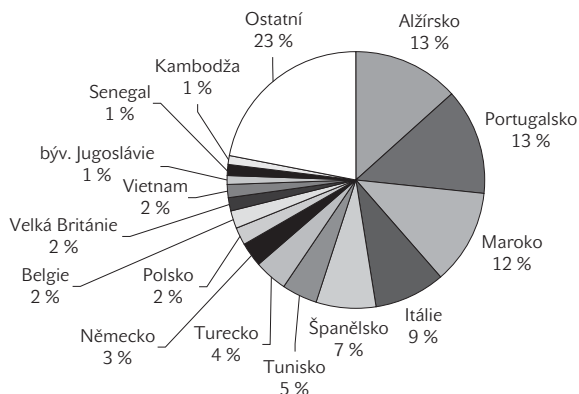
Jaké si můžeme odnést poučení? Pro rozvoj každé osobnosti je důležité, kde bydlí. Velké rozdíly mezi bydlišti vedou k reprodukci a dokonce i k posílení rozdílů mezi šancemi těch, kteří zde žijí a vyrůstají, a zbytkem společnosti. Ať je původní příčinou zjevná rasová diskriminace či skrytá nesnášenlivost, nebo nemožnost pořídit si lepší bydlení v atraktivnější lokalitě, nebo naopak omezení přístupu do takové lokality těm, kteří prostředků nemají nadmíru, existence vysoké úrovně prostorové segmentace společnosti vede nejen k zafixování sociálních nerovností, ale existující nerovnováhy posiluje, a tím narušuje celkovou sociální soudržnost. Je společenským rozhodnutím, zda jde o cestu, kterou se chceme u nás vydat.

Luděk Sýkora

SEGREGACE VE FRANCII

Rezidenční segregací je v zemi galského kohouta označována situace skupin obyvatel, kteří nemají jinou možnost než žít mezi „svými“, a to z toho důvodu, že buď nemají finanční prostředky na to, aby se usadily ve smíšených čtvrtích, nebo proto, že v jiných čtvrtích nejsou vítáni. V roce 1999 žilo ve Francii 10 milionů osob ve 4,1 milionu sociálních bytů (14 % z bytového fondu), přičemž 11 % domácností tvořili cizinci. Celorepublikový průměr podílu cizinců je přitom 5,8 % a 32 % imigrantů bydlí v nájemních sociálních bytech. 66 % domácností bydlících v sociálních bytech nemělo ani 60 % příjmu, pod jehož hranicí vzniká nárok na sociální bydlení. Tato situace se týká především imigrantů, resp. cizinců. Z pohledu francouzské statistiky je imigrant ten, kdo se narodil jinde než ve Francii – občanství přitom může mít jak cizí, tak francouzské. Cizinec je osoba s jiným než francouzským státním občanstvím, která se mohla (ale nemusela) narodit ve Francii.

 Imigranti ve Francii podle země původu při sčítání v roce 1999. Zdroj: INED 2006

V roce 1999 žilo ve Francii 4,3 mil. imigrantů, z čehož takřka 40 % (1,7 mil. osob) představovali imigranti z Alžírka, Portugalska a Maroka. Více než 300 tis. osobami byli zastoupeni ještě imigranti z Itálie (381 tis., tj. 8,8 % z imigrantů) a Španělska (317 tis., 7,3 %).

37 % imigrantů žije v regionu hlavního města Paříže, tj. Île-de-France. Významný podíl cizinců najdeme i na jihovýchodě země v regionech Rhône-Alpes (11 %) a Provence-Alpes-Côte d'Azur (10 %). Imigranti žijí v drtivé většině ve velkých městech a městských aglomeracích, jen nepatrný zlomek jich žije na venkově.

V regionu Paříže tvořili v roce 1999 největší část imigrantů Portugalci (15,8 %), Alžířané (13,3 %), Maročané (10,3 %) a Tunisané (5,4 %). V Paříži žilo 24 % z nich, v departementech k ní těsně přiléhajících pak 43 %, což dohromady představuje 2/3 z imigrantů na méně než 7 % rozlohy regionu. Lokalizaci imigrantů lze mj. vysvětlit tím, že v departementech okolo Paříže je velká nabídka nájemních bytů (různé kvality, vč. výše zmíněných sociálních), kdežto zbylé departementy regionu jsou spíše doménou rodinných domků střední vrstvy Francouzů. Naprostá většina sociálních bytů byla vystavěna v 60. a 70. letech 20. století, kdy země zažívala ekonomický boom a zvýšenou poptávku po pracovní síle řešila jejím dovozem z Alžírka i dalších zemí severní Afriky. Nově přichodící neměli kde bydlet a dočasná řešení v podobě ubytoven pracujících přestala stačit potřebám zejména po roce 1975, kdy bylo uzákoněno právo na sloučení rodiny, tj. kdy se za imigrantem mohli přistěhovat jeho nejbližší rodinní příslušníci.

Prostorová koncentrace je ještě větší, když sledujeme rozmístění imigrantů podle země (regionu) původu. První imigranti si místo svého bydliště vybírali většinou v závislosti na druhu práce a místě pracoviště. Například Alžířané a Maročané, tvořící převážně velké rodiny, pracovali zpočátku většinou jako nekvalifikovaní dělníci v továrnách. Usadili se tak ve starých průmyslových lokalitách, které disponovaly velkým počtem domů nabízejících nájemní bydlení (často se jednalo o sociální bydlení s regulovaným nájemným, nechvalně proslulé *HLM – habitation à loyer modéré*). Najdeme je tedy především v západní části regionu, v departementech Hauts-de-Seine a Yvelines, kde se v 60. letech koncentrovala výroba strojírenských a kovoprůmyslových podniků. Další přichodící se zpravidla stěhovali do míst, kde již byli usazení první imigranti – jejich počet pak v daném místě rostl geometrickou řadou.

Vysoká koncentrace určité sociální skupiny v jednom místě má své výhody, ale také nevýhody. Imigranti žijí v sobě kulturně blízkém prostředí, kde např. obchody mají nápisy v arabštině, prodávají se zde

telefonní karty s výhodným tarifem pro volání do Maroka, v řeznictví je místo vepřového masa rozšířená nabídka jehněčího, atd. Na druhou stranu musí tito imigranti respektovat francouzská pravidla, která se týkají např. školní docházky: dítě se může zapsat pouze do školy v místě bydliště (s výjimkou škol soukromých – placených, což ale většinou nebývá případ dětí imigrantů). Kvalita základního vzdělání přitom významným způsobem určuje šance pokračovat na vyšších stupních škol. Ve Francii funguje systém umístěnek učitelů. Výborní kandidáti si přitom vybírají výborné školy: naopak učitelé s horšími výsledky musí jít do škol v oblastech s vysokým podílem imigrantů, o něž není příliš velký zájem. Výsledkem je začarovaný kruh: v oblastech imigrantů vyučují méně kvalitní učitelé, ti lepší sem nechťejí kvůli problematičtým žákům. Mladí, kteří stojí o kvalitnější vzdělání, mohou navštěvovat pouze školu v místě bydliště a ta jim nemůže poskytnout vzdělání potřebné pro vstup na lepší střední školu, což následně limituje budoucí uplatnění těchto mladých lidí na trhu práce. Šance mladých imigrantů na získání dobrého pracovního místa jsou tak velmi nízké. Zvláštností je i obsah výuky na středních školách, který se přizpůsobuje požadavkům místních firem: učí se pouze podniková angličtina, někde se například nevyučuje dějepis, neexistují kulturní kroužky. V případě přítomnosti v jiných částech města jsou imigranti navíc kvůli svému vzhledu policií kontrolováni daleko častěji než ostatní a nepřímo vykazováni do svých bydlišť. Frustrovaná mládež bez perspektivy rovného společenského zapojení pak svůj odpor dává najevo pouličními nepokoji, častým zapalováním aut na předměstích apod.

Jaké je řešení problémů vyplývajících ze segregace imigrantů? Na celostátní úrovni je od konce 70. let 20. století aplikována „městská politika“ (*politique de ville*), která se snaží snížit sociální nerovnosti mezi jednotlivými územími Francie a pomoci nejproblematičtějším městským čtvrtím. Jejím cílem je dosáhnout sociální různorodosti obyvatel i zástavby, bojovat proti vyčlenění různých sociálních skupin obyvatel a podporovat pracovní, sociální a kulturní začlenění obyvatel bydlících na velkých sídlištích a ve čtvrtích ve špatném technickém stavu. Stanovených cílů je dosahováno na základě smluv uzavřených mezi státem a místní správou dotčených území. Za významné je považováno propojení urbanistických řešení se sociálními otázkami: opatření zahrnují podporu bydlení, ekonomického

rozvoje, utváření pracovních příležitostí, bezpečnosti a prevence kriminality, školství, rovnosti příležitostí a další. Jednotlivé akce v rámci této politiky jsou potom prováděny nejen ministerstvem, které ji má jako hlavní na starost, ale i ostatními rezorty. Na podzim 2009 byla na popud státního zmocněnce pro rovné příležitosti zavedena automatická pozitivní diskriminace všech občanů jiné barvy pleti. Ta má mimo jiné za cíl udržet mladé lidi odlišného původu déle ve školách, propojit učební obory s maturitními a zvýšit tak jejich šanci na uplatnění na trhu práce a tím alespoň částečně přispět k řešení výše uvedených problémů.

Markéta Seidlová

SOCIÁLNÍ ROZDÍLY A HODNOCENÍ SEGREGACE

Pro analýzu a hodnocení rezidenční diferenciaci a segregace a případnou přípravu protisegregační politiky je důležité identifikovat sociální rozdíly, které jsou příčinou, nebo přispívají k sociálním nerovnostem a potažmo k segregaci. Obvykle je to některý z následujících typů rozdílů, resp. nejčastěji jejich kombinace: 1. rozdíly založené na sociálně-ekonomickém postavení (profesi, vzdělání, příjmu, majetku), 2. rozdíly založené na rasové, etnické, resp. národnostní příslušnosti, 3. rozdíly založené na demografických charakteristikách obyvatel (věku, fázi životního cyklu, velikosti rodiny a počtu vyživovaných dětí), 4. rozdíly založené na kulturních specifikách (náboženství, způsobu života, zvyčích) obyvatel. Zatímco odlišné postavení lidí ve společenské hierarchii je přímým výrazem sociální nerovnosti, ostatní charakteristiky jsou často zdrojem nerovností nebo přispívají k jejich utváření.

IDENTIFIKACE SEGREGOVANÝCH LOKALIT

Při identifikaci lokalit segregace a separace jde o nalezení území, ve kterých se koncentruje vybraná sociální skupina (či skupiny se společnými znaky podstatnými z hlediska segregace a separace). Významným předpokladem je značná sociální homogenita oblasti daná převládajícím podílem segregované nebo separované skupiny. Lokality segregace můžeme identifikovat na základě detailního terénního šetření. To je však velmi náročné a pro větší územní celky v podstatě nerealizovatelné. Nejčastěji se proto lokality segregace identifikují prostřednictvím statistických údajů o obyvatelstvu

v malých územních jednotkách. Statistická data umožňují analyzovat celá území státu, regionu nebo města, srovnávat je mezi sebou a zachytit jejich vývoj v čase. Řada údajů však není dostupná v potřebném územním detailu. Při volbě dat je nutné věnovat pozornost takovým charakteristikám obyvatelstva, které přímo vyjadřují nebo ukazují na segregaci sociálních skupin. Problémem je častá nedostupnost dat umožňujících hodnotit sociální nerovnost mezi skupinami obyvatel (např. data o výši příjmů). Používá se proto řada nepřímých ukazatelů, u nichž je známá asociace se sociální nerovností (například úroveň vzdělání). Další metodou je využití dotazníkového šetření institucí zodpovědných za rozvoj území, nejlépe obcí, a dalších aktérů, kteří se otázkám spojeným se segregací věnují (množství nevládních neziskových organizací v případě segregace sociálně vyloučených obyvatel). Někteří respondenti mají velmi dobrou znalost o území, včetně výskytu segregovaných lokalit. Slabinou takového šetření je zpravidla nemožnost získat odpovědi za všechny územní celky a značná míra subjektivity při identifikaci a hodnocení územních koncentrací sociálních skupin z hlediska segregace a separace. K identifikaci lokalit segregace může posloužit jako doplňkový zdroj například i obsahová analýza tisku. Pokryje však pouze lokality společností vnímané, ty, o nichž se mluví, které jsou zpravidla něčím výjimečné, problematické, nebo je zviditelnila nějaká mimořádná událost.

ÚROVEŇ REZIDENČNÍ SEGREGACE

Úroveň segregace se hodnotí zpravidla za město nebo metropolitní oblast. Smyslem je podchytit míru prostorové nerovnoměrnosti, koncentrace a izolace segregované či separované sociální skupiny. Výsledkem je hodnota vyjadřující míru segregace a separace zvolené sociální skupiny na sledovaném území. Míry segregace zachycují úroveň prostorové oddělenosti, nezohlední však odlišné sociální vzdálenosti mezi skupinami, které prostorový aspekt oddělení zvýrazňují, nebo naopak tlumí.

Konvenční pohled na rezidenční segregaci říká, že segregace existuje, pokud některé části města vykazují nadprůměrné a jiné podprůměrné zastoupení určité skupiny obyvatel ve vztahu k podílu této skupiny ve městě jako celku. Ve skutečnosti však situace rovnoměrného rozložení neexistuje. Nerovnoměrnost je přirozená. Veškeré sociálně-prostorové nerovnoměrnosti však není možné považovat za segregaci. Výše uvedený konvenční pohled je tak definicí rezidenční sociálně-prostorové diferenciaci.

Podstatou segregace je totiž příčina sociálně-prostorové koncentrace a izolace od ostatních sociálních skupin vyplývající z jejich nerovného postavení ve společnosti. Míra nerovnoměrnosti rozmístění sociální skupiny tudíž nestačí. Sociální skupina může být v území nerovnoměrně rozmístěna, a přesto může žít v poměrně příznivém kontaktu s ostatní populací.

Měření úrovně segregace slouží k podchycení míry takového stavu rezidenční segregace, který je charakterizován sociálně homogenními čtvrtěmi s vlastním životem odděleným od zbytku společnosti. Vysoké úrovně segregace Afroameričanů v USA ukazují na přiblížení se k situaci úplné segregace. Nižší úrovně u nás napovídají na obecně stále vysokou úroveň sociálního promíšení rezidenčních oblastí.

Sociální skupiny mohou být segregovány různými způsoby. Při hodnocení segregace se nejčastěji sledují ukazatele rovnoměrnosti rozmístění (index segregace) a pravděpodobnosti vzájemného kontaktu sociálních skupin obyvatel v městském prostoru (index izolace). Vysoká nerovnoměrnost prostorové diferenciaci a zároveň vysoká úroveň izolace jsou společně významnými indikátory segregace dané sociální skupiny. Index segregace vyjadřuje jednou hodnotou za celé město relativní stupeň rezidenčního oddělení různých skupin obyvatel v městském prostoru. Ukazuje, jaké procento dané skupiny by se muselo přestěhovat, aby jejich rozmístění bylo rovnoměrné. Index segregace Afroameričanů v metropolích USA se běžně pohybuje kolem 60–80 %. Kromě toho se často používá index izolace. Index izolace ukazuje, jaký je průměrný podíl obyvatel stejné skupiny ve čtvrtích, kde se daná skupina vyskytuje. Indexy izolace Afroameričanů se pohybují kolem

60–65 %. To znamená, že v průměru žijí ve čtvrtích, kde ze dvou třetin převažují. Ve skutečnosti jsou mnohé čtvrtě téměř výhradně černošské a část Afroameričanů je rozptýlena ve čtvrtích, kde tvoří menšinu. Nejvhodnější je využití kombinace obou ukazatelů. Početně malá sociální skupina totiž může mít vysokou úroveň prostorové nerovnoměrnosti (vysoký index segregace), přitom však žít ve čtvrtích, kde netvoří většinu, a je tudíž z hlediska prostorového integrována se zbytkem společnosti (nízký index izolace).

PROSTOROVÝ VZOREC SEGREGACE

Pro zobrazení rozložení segregovaných sociálních skupin a lokalit segregace ve městech a metropolitních regionech se používá řada způsobů. Nejběžnější je zobrazení nerovnoměrného rozmístění segregované sociální skupiny. Je možné využít lokalizační kvocient, který ukazuje, o kolik vyšší (nižší) než průměrné je zastoupení sociální skupiny v každé územní jednotce. V případě málopočetných skupin však vysoký lokalizační kvocient (vysoce nadprůměrný podíl skupiny v dané jednotce) nemusí znamenat celkově vysoký podíl této skupiny na celkovém počtu obyvatel dané jednotky. Proto je zároveň vhodné použít i podíl (procentuální zastoupení) sociální skupiny v každé územní jednotce. Kombinace lokalizačního kvocientu a podílu pak již ukáže lokality a území, kde je sociální skupina vysoce nadprůměrně zastoupena, a zároveň v nich dosahuje vysokého podílu v populaci. Do kartogramu (mapy) je možné promítnout všechny segregované sociální skupiny a lokality s cílem ukázat, ve kterých částech státu, regionu, města nebo metropolitní oblasti dochází k největší koncentraci segregovaných či separovaných sociálních skupin. Prostorový vzorec může ukázat vysokou úroveň shlukování lokalit segregace, nebo naopak jejich prostorovou fragmentaci, to, zda je najdeme spíše v centrech měst či v jejich zázemí, nebo naopak v periferních regionech, a napoví následné asociace s dalšími charakteristikami sociálně diferencovaného prostředí měst a regionů.

STUDIE LOKALIT SEGREGACE A SEGREGOVANÝCH SOCIÁLNÍCH SKUPIN

Identifikace lokalit segregace, zjištění její míry a podchycení prostorového vzorce nám zpravidla nepomůže vysvětlit podmínky a příčiny existence segregace. K poznání a pochopení vzniku, utváření, vývoje a transformace lokalit segregace ve specifickém místním kontextu jsou vhodné případové studie lokalit segregace. Ty využívají terénních výzkumů, rozhovorů, pozorování apod. Studie lokalit segregace velmi napoví o samotné segregované sociální skupině, o jí sdíleném hodnotovém systému, životních strategiích, pohledu na okolní společnost. Pochopení segregace z perspektivy segregovaných, poznání dílčích kroků a reakcí segregovaných a separovaných obyvatel na vnější podmíněnosti přispěje k lepšímu poznání mechanismů vedoucích k rezidenční segregaci, může být zároveň i klíčem k vhodnějším a účinnějším opatřením v oblasti prevence a zmírňování důsledků segregace.

Luděk Sýkora

KOMPLEXITA PODMÍNĚNOSTÍ A PŘÍČIN SEGREGACE

Rezidenční diferenciaci nemá jednu příčinu, ale je výsledkem komplexního působení rozmanitých sociálních, ekonomických, kulturních i politických faktorů a procesů ovlivňujících rozhodování jedinců a sociálních skupin při výběru bydliště. Do jisté míry liší se potřeby a preference domácností nemohou být vzhledem k ekonomickým nerovnostem a diskriminaci každým uskutečněny podle přání. Nerovnost ve spotřebě bydlení je navíc umocněna nerovnoměrností v nabídce bydlení z hlediska kvality bytů a životního prostředí. Nejžádanějších lokalit a čtvrtí je menšina a k bydlení se zde dostanou jen domácnosti s postavením na špičce společenské hierarchie. Naopak lidé s nejmenšími možnostmi mají výběr omezený; nezbývá jim nic jiného, než žít v lokalitách, o něž lépe postavení nejeví zájem, a nebo tam, kde jim místo k bydlení vymezila společnost.

POTŘEBY A PREFERENCE

Sociálně-prostorová rezidenční diferenciaci do určité míry vyplývá z přirozené touhy každého žít v okruhu lidí a v prostředí, které upřednostňuje. Různé skupiny obyvatel mají vzhledem ke své etnické příslušnosti, sociálně-ekonomickému postavení či fázi rodinného cyklu odlišné rezidenční potřeby a preference. Prostorová koncentrace těchto skupin tak do určité míry závisí na jejich vlastní volbě bydlet v určité oblasti. Motivací může být snaha žít v blízkosti obyvatel stejných či podobných charakteristik, životního stylu a bydlet v místech, která jim z hlediska potřeb domácnosti zajišťují

upřednostňovaný standard. Rozmanitost prostředí navíc různým způsobem přitahuje odlišné typy lidí a domácností. Charakter rezidenčních lokalit se tak odlišuje skladbou obyvatel, životním rytmem, typem bydlení a dalšími charakteristikami.

SOCIÁLNÍ NEROVNOSTI

K naplnění svých představ však nemají všichni lidé stejné možnosti. Různé formy sociálních nerovností, ať již vyplývají z rasismu nebo různorodosti příjmů a bohatství, omezují některé lidi při jejich volbě bydlení více než jiné. Při výběru bydlení jsou důležité finanční zdroje domácností a jednotlivců, které do značné míry určují pozici dané domácnosti na trhu s byty a možnosti uplatnění preferencí při konkrétní lokalizaci v prostoru sídel. Sociálně-ekonomická diferenciací domácností se tak stává významným faktorem rezidenční diferenciací. Ve společnostech s výraznou příjmovou nerovností se pak může stát nejen hlavním faktorem rezidenční diferenciací, ale zároveň i klíčovým mechanismem segregace a separace. Pomineme-li situaci apartheidu, vzájemná provázanost ekonomických nerovností a skrytého rasismu vede k nejvyhraněnějším formám segregace těch obyvatel, jejichž volba je velmi omezená.

ROZMANITOST LOKALIT Z HLEDISKA KVALITY ŽIVOTA

Rezidenční diferenciací a potažmo i segregace není jen záležitostí různých potřeb a diferencované poptávky. Závisí na rozmanitosti a odlišnosti typů bydlení a také na různé kvalitě života v jednotlivých lokalitách. Kvalita života nezahrnuje jen byty, pěkné přírodní prostředí či dostupnost kulturního vyžití, ale i dostupnost služeb a hlavně pracovních příležitostí. Změny na trhu práce mohou nejen výrazně ovlivnit sociální status bydlících, ale i atraktivitu lokality pro ostatní zájemce. Ekonomický úpadek nebo naopak růst v určitých

lokalitách může významně proměnit charakter rezidenční diferenciací a zejména pak segregace. Vedle soukromých investic ovlivňuje kvalitu života také alokace veřejných investic, dostupnost a kvalita veřejných služeb, hromadnou dopravou počínaje a školstvím konče.

POLITIKA VEŘEJNÉHO SEKTORU

Charakter sídel a čtvrtí regulují nástroje územního plánování. Nabídka pozemků a bytů je ovlivňována právním systémem, regulačními mechanismy a politikami územního rozvoje. Role veřejných institucí přitom nemusí být zcela nezávislá na osobních postojích politiků a úředníků, kteří nastavují společenská pravidla, dbají na jejich dodržování a kontrolují rozdělování veřejných zdrojů. Zažitě stereotypy a předsudky ovlivňují politické a osobní preference těch, kteří mají moc. Nastavení systému, stejně tak jako jeho jednotlivé praktiky, může segregaci nejen tlumit, ale i posilovat, nebo ji dokonce aktivně využívat jako politickou strategii. Míra podpory hypoték a dotací na výstavbu sociálního bydlení nebo způsoby přidělování obecních bytů jsou neopominutelnými faktory rezidenční diferenciací a mohou působit i ve směru segregace.

REPREZENTACE, PERCEPCE A SYMBOLICKÉ VYLOUČENÍ

K utváření a prohlubování segregace pomáhá symbolické vyloučení vycházející z obecného diskurzu majoritní společnosti o některých sociálních skupinách. Diskurz, který je většinou přijímán jako pravdivý, přitom často reprodukuje tvrzení o obecných vlastnostech skupiny, které jsou následně přisuzovány každému z jejích členů. Zdůrazňovány jsou spíše jevy vnímané negativně a uváděny jejich extrémní příklady. Zdůrazňování problémových případů a zobecňování jejich platnosti pro celou dotčenou sociální skupinu posouvá zásadně obraz sociální skupiny vnímaný společností. Dochází k vytyčování symbolické hranice mezi sociálními skupinami,

zpravidla mezi majoritní společností a minoritou, nebo mezi těmi částmi společností, které mají odlišný přístup k moci, zdrojům a mají různé možnosti a dovednosti při ovlivňování charakteru veřejné diskuze. Vznik a utváření symbolického vyloučení často vyplývá z neznalosti a nepochopení hodnotových systémů a životních způsobů odlišných sociálních skupin. Často přitom jde o neochotu vnímat a zohledňovat kulturní odlišnosti. Jednání odlišných sociálních skupin pak bývá často mylně interpretováno, protože je poměřováno prostřednictvím životních hodnot majority (nebo skupiny s lepším přístupem k moci a utváření veřejného diskurzu), a to beze snahy pochopit specifickou kulturu a životní situace sociálně vyloučených a segregovaných obyvatel. Vnitřně konstruované obavy části společnosti z koncentrace specifických sociálních skupin často vedou spíše k posílení sociálního vyloučení a segregace než k sociální integraci.

EKONOMICKÁ RESTRUKTURALIZACE

Charakter a míra segregace se ve světě v posledních letech měnily v důsledku několika významných strukturálních změn. Šlo především o ekonomickou restrukturalizaci a sociální polarizaci, měnící se míru a charakter sociálních podpor v důsledku snižování role sociálního státu, a pokračující intenzivní mezinárodní migraci do ekonomicky nejvyspělejších zemí.

Ve vyspělých zemích došlo v posledních desetiletích k deindustrializaci a nárůstu významu sektoru služeb. Celé regiony postihl úpadek, zatímco hlavní centra nadále rostla. I v pólech rozvoje však vedle sebe existují upadající a progresivní ekonomické sektory. Postindustriální ekonomika na jednu stranu klade vyšší nároky na vzdělání a odbornou specializaci, na druhou stranu nabízí špatně placená zaměstnání nevyžadující téměř žádnou kvalifikaci. Část původní výroby se přitom přesunula do zemí zaručujících levnější výrobní náklady. Některé lokality jsou postiženy dlouhodobou nezaměstnaností, která postihuje především obyvatele na nejnižších stupních sociálního žebříčku. Vytvořil se rozdíl mezi

kvalifikací obyvatel a potřebou zaměstnavatelů. Pro část populace není práce, nebo jde o práci vyžadující nižší kvalifikaci a nabízející relativně horší odměnu. Ekonomická restrukturalizace a změny na pracovním trhu vedly k růstu regionálních disparit především mezi hlavními centry a postiženými oblastmi a k růstu rozdílů mezi obyvatelstvem na obou okrajích společenského spektra, tj. sociální polarizaci především v hlavních růstových centrech. Narostl počet obyvatel bydlících v místech, kde pro ně není odpovídající práce. S nesouladem mezi místem bydliště a místy potenciálního pracoviště se přitom hůře vyrovnávají ti, kteří nemají dostatek zdrojů. Zůstávají zachyceni v místech úpadku, dostávají se do situace sociálního vyloučení a tímto způsobem narůstá míra segregace míst jejich koncentrace od zbytku společnosti.

SOCIÁLNÍ STÁT

Sociální důsledky ekonomického rozvoje, úpadku nebo restrukturalizace jsou usměrňovány režimem sociálního státu. Sociální systém založený na silné přerozdělovací politice (např. progresivní daně, minimální mzda, sociální dávky pro důchodce, nemocné a nezaměstnané, podpora sociálního bydlení) je zpravidla považován za úspěšnější při ochraně určitých skupin obyvatel před sociálním vyloučením, segregací a izolací. Na druhou stranu však příliš štedrá a benevolentní politika sociálního státu může přispět k vybudování dlouhodobé závislosti na sociálních dávkách a ztrátě osobní iniciativy. Kombinovanému vlivu vyloučení z trhu práce, závislosti na sociálních dávkách a bydlení ve stavu rezidenční segregace podléhá narůstající podíl obyvatel. Utváří se třída nejchudších, nemobilních, sociálně vyloučených, která se v USA začala nazývat „underclass“. Zároveň dochází k prohloubení segregace mnoha sociálně vyloučených v místech, z nichž není úniku. V případech dlouhodobé izolace od většinové společnosti se pak utváří tzv. kultura chudoby.

Luděk Sýkora

MÍRA SEGREGACE

Jistá míra rezidenční diferenciacie i segregace je nejen nevyhnutelná, ale i funkční. Vyhraněnější charakter rozmístění obyvatel v prostoru měst a regionů však může mít výrazný vliv na nerovnost šancí obyvatel z hlediska jejich uplatnění a vyhlídek jejich dětí. Výrazná rezidenční segregace pomáhá prohlubovat existující sociální rozdíly a nerovnosti a společnost dále rozdělovat na skupiny s výrazně odlišným postavením, hodnotami, zájmy a způsobem života.

DŮSLEDKY CHTĚNÉ SEPARACE

Dobrovolná separace sociální skupiny má řadu pozitivních důsledků pro obyvatele takového sociálně-prostorového uskupení. Soustředění lidí vzájemně si blízkých svým socioekonomickým postavením, etnickou příslušností, náboženstvím či jinými znaky posiluje pocit bezpečí, komunitní sounáležitosti, stimuluje tvorbu sociálních sítí a udržování sociálního a kulturního kapitálu, podporuje rozvoj podnikání a pomáhá uchovávat různorodé subkultury. Například bydlení v etnické enklávě může znamenat pro její členy ekonomické výhody. Podnikání organizované členy minority poskytne příslušníkům minority pracovní místa, zboží a služby. Nesmí se však zapomínat, že také chtěná separace může přinášet nejen pozitivní důsledky pro ty, kteří se separují, ale i negativní dopady pro ty, od nichž se dané minority separují. Chtěná separace sociální skupiny může zvyšovat sociální vzdálenost mezi sociálními skupinami tvořícími společnost a snižovat tak sociální soudržnost společnosti jako celku.

Ze společenského hlediska jsou závažné negativní důsledky plynoucí z rezidenční segregace a izolace sociálně slabších a etnicky či rasově vymezených skupin obyvatel. Taková segregace je často spojována s různými druhy sociálních problémů, zejména nezaměstnaností, kriminalitou či drogovou závislostí. Chátrající bytový fond a špatná kvalita služeb charakterizují horší životní prostředí. Problematická je kvalita škol a vzdělání. Segregace snižuje životní šance a možnost uplatnění ve společnosti, zejména pak získání řádného zaměstnání. Obyvatelé segregovaných lokalit jsou tak znevýhodněni v porovnání s příslušníky majoritní populace. Mezi obyvateli se objevují pocity apatie, odcizení a frustrace. Krajním důsledkem nedobrovolné segregace jsou pak sociální nepokoje a násilné akce.

POZITIVNÍ DŮSLEDKY NEDOBROVOLNÉ SEGREGACE

Rezidenční segregace může mít z hlediska segregovaných skupin nejen negativní, ale rovněž pozitivní stránky. Může např. vytvářet sociální prostředí s menší sociální distancí uvnitř segregovaných komunit, usnadňovat komunikaci a sdružování mezi jejich příslušníky na základě sdíleného životního způsobu a podobných zájmů, umožňovat organizování segregovaných jednotlivců k obhajobě jejich společných zájmů, posilovat sociální solidaritu, mobilizovat vzájemnou podporu, může vytvářet dostatečný voličský potenciál pro politickou reprezentaci takto koncentrovaných skupin apod. Tyto příznivé vlivy prostorové segregace se mohou uplatnit např. u etnicky vymezených pospolitostí imigrantů v počátečních fázích jejich pobytu v novém prostředí. Po uplynutí jisté iniciační doby se však může segregované bydlení v komunitě krajanů, izolující imigranta od majoritní společnosti, změnit z hlediska jeho integrace do majoritní společnosti v nevýhodu. Rezidenční segregace by tedy měla být posuzována také z hlediska změny její funkčnosti v čase.

Vyšší míra rezidenční segregace ovlivňuje životní šance obyvatel na rovnocenné zapojení ve společnosti a dále prohlubuje sociální nerovnosti, které jsou příčinou segregace. Míra vlivu prostorové izolace se zvyšuje s velikostí a koncentrací segregované skupiny. Z hlediska rezidenční segregace přitom nejde ani tak o nerovnoměrné rozmístění sociálních skupin v prostoru jako o dlouhodobou vysokou prostorovou koncentraci jedné sociální skupiny ve větších a přitom sociálně homogenních rezidenčních celcích. Prostorová izolace pak zpravidla znamená i sociální izolaci od zbytku společnosti. Prostorová koncentrace chudoby a sociálního vyloučení představují často nepřekonatelné bariéry životních šancí a sociálních příležitostí těch, kteří žijí v takových koncentracích. Prostorová izolace je odrazem sociální izolace a zároveň působí na její další prohloubení.

SEGREGACE A SOCIÁLNÍ SOUDRŽNOST

Oddělení různých sociálních skupin do odlišných rezidenčních prostředí zpravidla přináší posílení sepjetí uvnitř těchto sociálních skupin, zároveň však vede k omezení komunikace mezi různými skupinami obyvatelstva. Posilování sociálního kapitálu separovaných komunit může zároveň znamenat i oslabení sociální soudržnosti společnosti jako celku. Segregace sociálně slabých omezuje jejich možnosti čerpat z kulturního a sociálního kapitálu těch, kteří jím disponují. Rezidenční segregace nemusí být vždy problémem narušujícím sociální soudržnost společnosti. Je na ni možné nahlížet také jako na situaci, která zamezuje vyostření sociálních konfliktů. Např. tehdy, když je segregovaná skupina výrazně odlišná svým způsobem života od majoritní společnosti. Její prostorové oddělení zabraňuje střetům a je funkční do doby, než dojde k většímu sblížení. Vysoká segregace v kombinaci se sociálním vyloučením však může odlišnosti, rozdíly a nerovnosti nejen zafixovat, ale nadále posílit. Mnohé situace segregace se vyznačují

vysokou mírou unikátnosti vyplývající ze specifických stránek lokálních kontextů a z momentální fáze stavu a vývoje segregované komunity v prostředí okolní společnosti.

SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ A SEGREGACE

Sociálně vyloučení zpravidla končí v segregovaných lokalitách. Na druhou stranu život v ghettu sociálně vyloučených vytváří pokračování tohoto stavu. Stav sociálního vyloučení charakterizovaný minimální šancí na získání řádného zaměstnání a tak zapojení do majoritní společnosti vede k určitým strategiím a formám adaptace sociálně vyloučených a segregovaných obyvatel. Vytváří se svébytné často neoficiální ekonomické struktury, které jsou vůči majoritní populaci do značné míry nezávislé. Uzavřený systém kvazipracovních příležitostí supluje oficiální pracovní trh, který je většinou sociálně vyloučených obyvatel segregovaných lokalit nepřístupný. V segregovaných lokalitách dochází ke sdílení a reprodukci specifických životních postojů, strategií, hodnot, norem a idejí. V prostoru sociálně vyloučené lokality funguje specifická kultura a její instituce. Obyvatelé segregovaných lokalit pak dávají přednost své životní realizaci v prostoru, který je pro ně srozumitelný, a dále se izolují od vnějšího světa.

Sociální vyloučení, segregace a utváření vlastního hodnotového, kulturního a ekonomického systému se vzájemně prolínají. Dlouhodobě přetrvávající vysoká koncentrace velkého počtu sociálně vyloučených domácností v prostorově segregovaných lokalitách přináší mezigenerační transfer životního způsobu, vede k formování tzv. kultury chudoby a utváření sociální skupiny nazývané „underclass“.

„UNDERCLASS“ A KULTURA CHUDOBY

Vedle spíše evropského konceptu sociálního vyloučení existuje spíše severoamerický koncept „underclass“. Termín „underclass“ se používá především v USA k označení sociální

skupiny lidí na okraji společnosti. Sociální skupinu „underclass“ charakterizuje dlouhodobá chudoba, nezaměstnanost, závislost na sociálních dávkách, vysoká úroveň nesezdaných soužití a neúplných rodin, rozpad instituce rodiny, špatný zdravotní stav, vysoká kriminalita, užívání a šíření drog, násilí a další sociálněpatologické jevy. Obyvatelé postižení trvalou chudobou mají pouze velmi omezené možnosti úniku. Dochází k rozpadu jejich hodnotového systému, k odcizení se hodnotám a normám většinové společnosti a k utváření vlastní tzv. kultury chudoby.

Kultura chudoby představuje stav, kdy se sdílí a dále reprodukuje vzorce chování a životní způsoby, které na jednu stranu umožňují vyrovnat se s tíživou situací, na druhou stranu ji však nadále prohlubují. Například u Afroameričanů žijících v ghettech přináší preference nesezdaných soužití svobodným matkám vyšší sociální dávky. Zároveň ale vede i k radikálním genderovým rozporům, faktickému rozpadu nukleárních rodin a vymizení pozitivního stimulu zaměstnanosti mužů. Snad nejčastěji diskutovaným problémem jsou sdílené postoje ke vzdělání. Vzorce chování se výrazně odlišují od většinové populace a jejích norem.

Kultura chudoby ve smyslu postojů a chování sdílených příslušníky skupiny nazývané termínem „underclass“ je reakcí a adaptací na životní situaci odlišnou od té, v níž se nachází většinová populace. Přestože někteří jedinci mají k propadu na okraj společnosti větší předpoklady než jiní, hrají vedle individuálních charakteristik důležitou roli strukturální podmíněnosti. Příčin skupinového sociálního vyloučení ve formě „underclass“ a utváření kultury chudoby je několik. Mezi nejzávažnější patří: (1) prohlubující se sociálně-ekonomické nerovnosti vyplývající z polarizace na trhu práce, (2) nastavení sociálního systému, kdy při nedostatečné podpoře dochází k většímu sociálnímu propadu znevýhodněných skupin a jedinců a naopak při benevolentním nastavení klesá individuální aktivita a roste závislost na sociálních dávkách, (3) rezidenční segregace, která upevňuje izolaci od materiálních a kulturních zdrojů, způsobu života a hodnot většinové společnosti.

Kultura chudoby se stává mechanismem reprodukce životních postojů, ale také životních podmínek skupiny „underclass“. Kruh se uzavírá. Sociální vyloučení, segregace a kultura chudoby skupiny „underclass“ se vzájemně posilují ve vlastním a od většinové společnosti relativně izolovaném hodnotovém, kulturním a ekonomickém subsystému. Utváří se past, z níž není pro běžného člověka úniku.

VLIV PROSTŘEDÍ ČTVRTI – „NEIGHBOURHOOD EFFECT“

Prostředí rezidenční čtvrti, sociální skladba a společenský život ovlivňují chování, postoje i životní příležitosti zde žijících obyvatel. Vliv může být jak pozitivní, tak negativní. Negativní účinky se nejčastěji spojují s životem v ghettu. Vysoká prostorová koncentrace chudého a sociálně vyloučeného obyvatelstva vede k vytvoření sociálního prostředí, které postrádá instituce, role a hodnoty potřebné k úspěchu ve společnosti. Sociální prostředí ghetta omezuje sociální mobilitu jedinců a domácností, jejich životní šance, má vliv na dosaženou úroveň vzdělání a na schopnosti i vůli začlenit se do většinové společnosti. Dochází k vytváření kultury chudoby spojující sociální skupinu či třídu nazývanou „underclass“.

Existence skupiny „underclass“ a kultury chudoby je důsledkem nejen dlouhodobého sociálního vyloučení, ale také přetrvávající rezidenční segregace. Izolované prostředí koncentrované chudoby v ghettech má mimořádný vliv na formování třídy nejchudších a na udržování stavu kolektivního vyloučení ze společnosti. Vliv čtvrti je tak nejen důsledkem segregace, ale také příčinou vedoucí k jejímu dalšímu prohlubování.

SEGREGACE A ENVIRONMENTÁLNÍ NESPRÁVEDLNOST

Segregace je sociálně-prostorovým vyjádřením sociálních nerovností v dané společnosti. I v případě konsenzu týkajícího se nerovností, jež jsou příčinou nerovnoměrného rozmístění

v území, může docházet k jevům, které jsou považovány za nesprávedlivé. Ty pak přitahují společenskou diskuzi, zasluhují pečlivý rozbor a mohou vyvolat zásah veřejného sektoru. Vedle některých forem segregace můžeme uvést jev, pro který se vžil označení environmentální nesprávedlnost. Jelikož je tento jev v USA často spojen s etnickou příslušností postižených skupin obyvatel, používá se tam i termínu environmentální rasismus.

Koncept environmentální nesprávedlnosti postihuje situaci, kdy obyvatelé s nižším postavením z hlediska zdrojů a moci častěji žijí v lokalitách s horším životním prostředím, např. v blízkosti dálnic, skládek a spaloven odpadů, a mají také často horší přístup k některým veřejným službám, například k dětským hřištím, parkům nebo hromadné dopravě. Jde o distributivní stránku environmentální nesprávedlnosti.

Tyto sociální skupiny mají také nižší možnosti ovlivnit lokalizaci zařízení zhoršujících životní prostředí, která jsou častěji umísťována právě do sousedství jimi obývaných čtvrtí. V tomto případě hovoříme o procedurální stránce environmentální nesprávedlnosti. Environmentální nesprávedlnost se v posledních letech stává oblastí aktivity občanských hnutí hájících právo postižených obyvatel na kvalitní životní prostředí. Environmentální nerovnosti jsou i rozdíly v bydlení v různých částech metropolitních území. Život v segregovaných čtvrtích pak může být v řadě případů považován za environmentální nesprávedlnost.

Luděk Sýkora

Prevence a zmírnění negativních důsledků segregace

PREVENCE SEGREGACE

Rezidenční diferenciace je přirozená, funkční a nevyhnutelná. Vyšší míra rezidenční segregace však narušuje sociální soudržnost a v důsledku toho i celkovou udržitelnost rozvoje společnosti. Některé formy segregace, zejména nedobrovolná segregace vytvořená koncentrací sociálně vyloučených, pak vyžadují specifickou pozornost věnovanou právě těmto typům segregace.

V zemích, jež mají se segregací zkušenosti, se naprostá většina politik soustředí na odstraňování nepřiměřené míry segregace a jejích negativních důsledků. Česká republika je zatím v poněkud odlišné situaci. Přestože u nás již existují segregované lokality a sociální skupiny obyvatel, které segregace zasahuje více než jiné, segregační procesy teprve začínají utvářet výraznější rezidenční diferenciaci. Vedle přístupů reagujících na nejtěživější situace segregace, jako jsou sociálně vyloučené lokality, je možné a žádoucí uvažovat o takových opářeních, která zpomalují dynamiku segregačních procesů a omezují vznik vysoce segregovaných a sociálně izolovaných lokalit. Prevence utváření a prohlubování segregace je efektivnějším nástrojem než nákladné politiky snažící se zmírnit působení negativních aspektů již jednou rozvinuté hluboké segregace.

UNIVERZÁLNOST A SPECIFIČNOST ŘEŠENÍ

Znalosti týkající se působení a relativní váhy jednotlivých faktorů vedoucích k rezidenční segregaci nejsou zdaleka dostatečné k tomu, aby bylo možné poskytnout jednoznačná

doporučení politikům na místní či národní úrovni. Neexistují žádná univerzální řešení. Řešení problémů segregace vyžaduje citlivé vyhodnocení působení univerzálně platných faktorů ve specifickém lokálním kontextu.

KOMPLEXNOST ŘEŠENÍ

Problematika rezidenční segregace je typickým mezioborovým problémem, který je možno účinně zvládat pouze součinností řady politik – konkrétně například sociální politiky, daňové politiky, politiky vzdělání, politiky bydlení, politiky územního rozvoje atd. Mezi nejčastěji uváděné oblasti politických intervencí, které mohou přispět k prevenci rezidenční segregace a ke zmírnění jejích negativních důsledků, patří opatření v oblasti bytové politiky, územního plánování a místního ekonomického rozvoje. Předpokladem pro účinnou podporu sociální prostorové soudržnosti a prevenci sociální segregace je koordinace oborových politik a dalších nástrojů do podoby komplexní integrované politiky rozvoje měst a městských regionů ve všech sférách relevantních pro veřejný zájem.

POLITICKÁ VŮLE

První podmínkou pro prevenci problémů spojených s rezidenční segregací je uznání této problematiky jako relevantní ze strany politické reprezentace. Pokud se agenda rezidenční segregace nestane předmětem veřejného zájmu a zájmu politických reprezentací, je iluzorní očekávat, že bude možno pouhými technickými prostředky včetně uplatnění právních nástrojů a směrnic dosáhnout žádaných efektů.

OVLIVNĚNÍ POPTÁVKY A NABÍDKY

Segregaci je možné čelit ovlivňováním příčin na straně příjmů a potažmo poptávky po bydlení se zaměřením na sociálně-

-ekonomické nerovnosti mezi skupinami obyvatel. Míru nerovnosti v rozdělování společenského bohatství může stát v případě její přílišné polarizace korigovat pouze intervencí ve formě přerozdělování prostřednictvím daní a veřejných rozpočtů. Specifickou otázkou je vytvoření možností aktivně participovat na trhu práce a umožnit tak elementární sociální i geografickou mobilitu a volbu na trhu s bydlením co největšímu počtu obyvatel. Nástroje na řešení nezaměstnanosti by se v podmínkách České republiky měly zaměřit na koncentraci nezaměstnanosti v menších územích v rámci systému osídlení, včetně vnitroměstské diferenciaci. Regionální politika musí zahrnovat i vnitroměstskou dimenzi (tzv. urban policy).

Na straně nabídky bydlení lze využít nástroje územního plánování k prevenci vzniku fyzicky a zprostředkovaně sociálně homogenních oblastí a naopak k podpoře fyzické, funkční a v důsledku toho i sociální různorodosti prostředí našich sídel. Vzhledem k fragmentaci systému místní správy v České republice a velkému počtu malých obcí vede meziobecní konkurence a rivalita k segregaci utvářené mezi obcemi. Jde zejména o vztah vnitřních měst a okolních obcí v kontextu probíhající suburbanizace vyšších příjmových vrstev. V takovém případě je nezbytná horizontální meziobecní a meziregionální a vertikální (regionálněobecní) koordinace územně plánovací dokumentace a strategických rozvojových dokumentů a programů.

NEROVNOSTI V PODMÍNKÁCH REZIDENČNÍCH PROSTŘEDÍ

Významnou strategií prevence rezidenční segregace je vytváření podobných podmínek různých rezidenčních prostředí co do kvality infrastruktury, životního prostředí, vzdělanostních příležitostí, pracovních příležitostí apod. Nezastupitelnou roli zde hrají obecní a krajské samosprávy, jejich investiční politika a využití existujících nástrojů regulujících a ovlivňujících rozvoj území, zejména územní plány krajů, obcí a regulační plány.

K prohlubování segregace napomáhá symbolické vyloučení vycházející z lidového diskurzu o některých sociálních skupinách, který je obecně přijímán a reprodukován majoritní společností. K negativnímu obrazu pak velmi často přispívají média zdůrazňováním problémových případů a zobecňováním jejich platnosti pro celou dotčenou sociální skupinu. Dochází tak k vytyčování symbolické hranice mezi majoritní společností a specifickými minoritami.

Jedním z důvodů vzniku a formování symbolického vyloučení je neznalost odlišných hodnotových systémů a životních strategií obyvatel segregovaných lokalit. Jednání sociálně vyloučených obyvatel segregovaných lokalit bývá velmi často mylně interpretováno, protože je poměřováno prostřednictvím životních hodnot majority, a to bez snahy pochopit specifickou situaci sociálně vyloučených a segregovaných. Z neznalosti mechanismů, kterými se řídí sociální život obyvatel segregovaných lokalit, vyplývá často problematická interakce mezi úřady a obyvateli segregovaných lokalit. Prevence segregace vyžaduje demystifikaci života sociálně vyloučených a segregovaných.

NEBEZPEČÍ STIGMATIZACE

Politický zájem se zaměřuje především na problémy vyplývající z nedobrovolné segregace a vytváření koncentrací sociálně slabých, rasových a etnických menšin. Z toho však vyplývá určité nebezpečí v posilování nevraživosti a stigmatizace těchto skupin většinovou společností.

Na druhou stranu, vytváření „ghett bohatých“ není vnímáno jako problém, přestože k celkové úrovni sociálně-prostorového oddělení různých sociálních skupin přispívá a ovlivňuje tak naše vnímání společenské sounáležitosti a v důsledku toho i sociální soudržnost.

Luděk Sýkora

Politika územního rozvoje České republiky zařazuje mezi priority územního plánování: „Předcházet při změnách nebo vytváření urbaního prostředí prostorově-sociální segregaci s negativními vlivy na sociální soudržnost obyvatel. Analyzovat hlavní mechanismy, jimiž k segregaci dochází, zvažovat existující a potenciální důsledky a navrhnout při územně plánovací činnosti řešení vhodná pro prevenci nežádoucí míry segregace nebo snížení její úrovně.“ Protože politika územního rozvoje je závazná pro pořizování a vydávání územně plánovací dokumentace a pro rozhodování v území, je prevence segregace úkolem všech nástrojů územního plánování. Územní plánování může regulací výstavby přispět k prevenci nežádoucí míry, rozsahu a forem rezidenční segregace. Specifickou roli mohou hrát také stavební úřady při územním řízení.

Na regionální úrovni mohou zásady územního rozvoje především ovlivňovat makroprostorové vzorce rezidenční diferenciaci, a to zejména vztahy mezi urbanizovanými a periferními regiony, mezi centrálními částmi měst a příměstskými oblastmi a vztahy mezi obcemi v zázemí měst navzájem. V případě metropolitních oblastí jde zejména o usměrňování procesu rezidenční suburbanizace, který je sociálně selektivním a přispívá ke změně sociálního statusu nejen příměstských oblastí, ale ovlivňuje také sociální úpadek oblastí, z nichž lidé vyššího sociálního statusu odcházejí na předměstí. V případě vztahu mezi urbanizovanými, nebo lépe řečeno růstovými regiony, a periferními oblastmi spočívá řešení v pečlivém zvážení rozvoje veřejné a zejména dopravní infrastruktury s cílem poskytnutí rovnějších šancí z hlediska dostupnosti pracovních míst a služeb v centrech osídlení pro obyvatele některých periferních zón.

Na lokální úrovni spočívají možnosti prevence nežádoucí míry rezidenční segregace v regulaci využití území pro novou výstavbu nebo přestavbu, a to zejména uspořádáním ploch s různým způsobem využití, vymežováním pozemků a podrobných podmínek pro jejich využití. Pomocí nástrojů územního plánování lze ovlivnit charakter obytného prostředí, a tak nepřímo působit na rezidenční diferenciaci a segregaci. Vhodným plánováním rozvoje území lze přispívat k vyrovnávání podmínek různých obytných území co do kvality životního prostředí, dostupnosti služeb a dopravní obsluhy, a tím

ovlivňovat přitažlivost jednotlivých částí města pro různé sociální skupiny.

Protože hranice mezi přijatelnou a nežádoucí rezidenční segregací není fixní, je klíčové zadání územně plánovací dokumentace, které schvaluje zastupitelstvo obce. Zadání územně plánovací dokumentace by se mělo opírat o širší cíle obecného sociálně-ekonomického rozvoje sídla stanovené v rozvojových dokumentech obcí, které se nejčastěji nazývají strategickými plány. V zadání lze konkretizovat, jak má územně plánovací dokumentace sledovat cíl předcházení rezidenční segregaci. Od projektanta územně plánovací dokumentace lze vyžadovat, aby pomocí regulativů odpovídajících příslušnému druhu územně plánovací dokumentace zajistil splnění tohoto cíle, popřípadě je možné stanovit vhodné regulační prvky přímo v zadání. Například zadání nového Územního plánu města Brna obsahovalo požadavek na zpracovatele: „Navrhněte taková opatření a územní podmínky, která zabrání dalšímu prohlubování sociální segregace města (tj. vytváření územní koncentrace rizikových skupin – nižší příjmové skupiny, méně sociálně přizpůsobiví v určitých lokalitách vnitřního města), stárnutí a relativnímu ekonomickému úpadku vybraných sídlištních celků, lokalizaci elitních enkláv nově vzniklých rezidenčních čtvrtí (např. vhodným doplněním monofunkčního území o plochy smíšené může vést k ekonomickému povznesení rizikových a upadajících oblastí).“

Konkrétních způsobů, jak může územní plán předcházet rezidenční segregaci, je několik. Územní plán může stanovit velikost a rozmístění jednotlivých funkčních ploch. Upřednostňováno by mělo být polyfunkční využití jednotlivých částí sídel. Neměly by být vymezovány velké, monofunkční, obtížně přístupné a špatně přístupné plochy určené pro bydlení. Územní plány by neměly připouštět vysoké koncentrace občanského vybavení a pracovních příležitostí do několika málo vybraných lokalit, zejména pak do míst s obtížnou dostupností prostředky hromadné dopravy. V návaznosti na obytné části by měly dbát o rovnoměrné a dostupné rozmístění ploch s obslužnými a pracovními funkcemi, aby byl zajištěn rovný přístup k funkcím důležitým v každodenním životě. Aktivita potřebné pro fungování města, ale z hlediska vlivů na obytné prostředí problematické či nežádoucí, by neměly být umísťovány výhradně nebo převážně v blízkosti s některými typy obytného prostředí (například

sociálním bydlením) a nemělo by tak docházet k environmentální nespravedlnosti.

Územní plán může vzájemně provázanými kroky komplexně uchopit rozvoje sídel ve vztahu k obyvatelstvu a bránit tak vytváření podmínek vhodných pro vznik a růst rezidenční segregace. Jednak může předcházet nerovnostem ve vybavenosti území vhodným vymezením ploch pro občanské vybavení a veřejných prostranství a utvářením jejich struktury v prostoru města tak, aby byly přiměřeně dostupné pro všechny obyvatele. Místa pro infrastrukturu je nutné vymezit tak, aby jejich dostupnost nediskriminovala některé potenciální uživatele a zajistila právo všech sociálních skupin na jejich využití. Významným prvkem pro předcházení rezidenční segregace je i návrh dopravního řešení, který by měl sledovat prostupnost městského území a řešit veřejné komunikace (ulice, popřípadě pěší a cyklistické cesty) tak, aby celé obytné území prostupovalo a propojovalo, zejména takovým způsobem, aby nedocházelo k vytváření neprostopných enkláv.

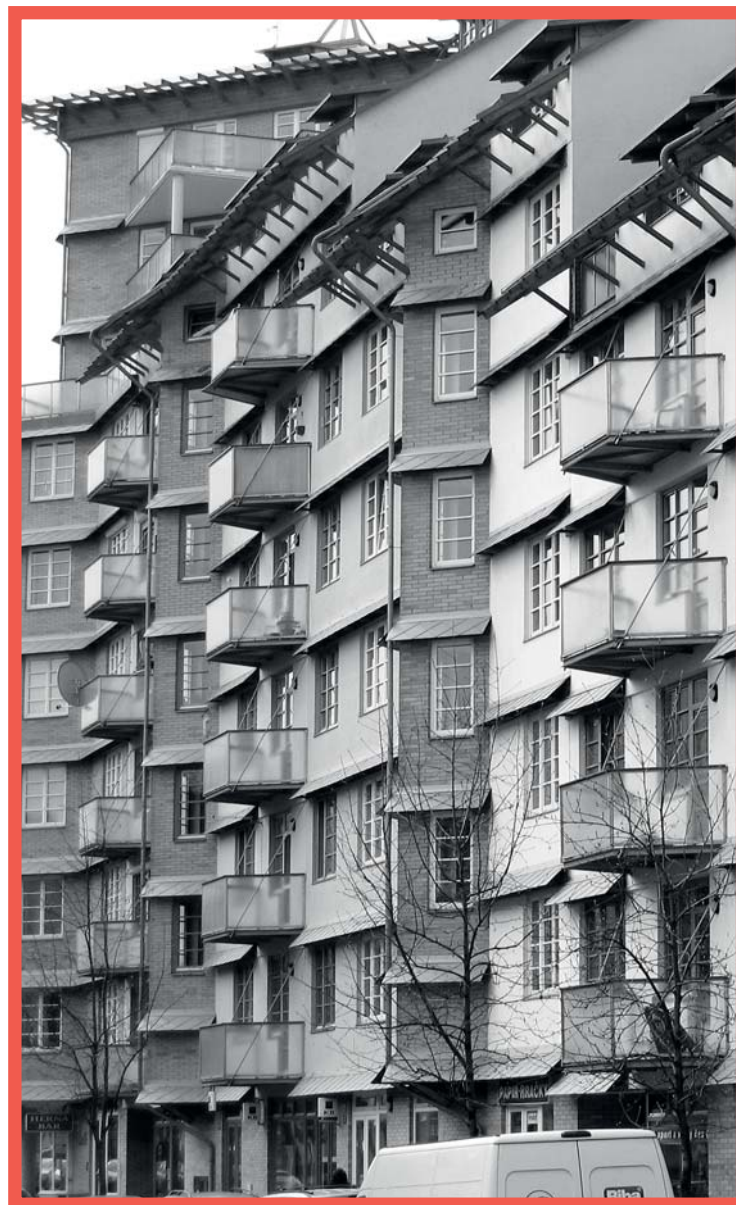
Na straně nabídky bydlení může územní plán bránit vzniku rezidenční segregace vhodným střídáním ploch s různým druhem bydlení (rodinné domy, bytové domy o různém počtu podlaží). Vymezení nejatraktivnějších obytných částí měst pouze pro zástavbu rodinnými domy a ponechání méně žádaných lokalit (např. severní svahy, území sousedící s dopravně zatíženou komunikací) pro vícepodlažní bytové domy a sociální bydlení může přispět k prohloubení rezidenční segregace různých příjmových skupin obyvatel. Způsob zastavění (například volně stojící domy, dvojdomky, skupinová zástavba) determinuje sociální okruh potenciálních stavebníků, vlastníků a uživatelů. V případě bytových domů má často podobnou určující roli výšková hladina zástavby.

Regulační plán má klíčovou roli při vytváření sociálního profilu rozvojových obytných území tím, že buď přímo stanoví parcelaci území, nebo pro ni stanoví pravidla a určí způsob zastavění. Pro prevenci sociální segregace je žádoucí různá velikost pozemků pro výstavbu rodinných domů a prolínání pozemků pro zástavbu rodinnými domy s pozemky pro zástavbu bytovými domy v téže obci, části města či lokalitě. V praxi však tento požadavek naráží na odpor developerů i již bydlících obyvatel, kteří se často obávají změny sociálního klimatu a percepce lokality vedoucí k poklesu tržní ceny domů a bytů.

Regulační plán také může mít významnou úlohu při utváření kvalitních, dostupných a bezpečných veřejných prostranství. Dimenze a uspořádání nových ulic a náměstí by měl stanovit tak, aby standard veřejných prostranství v různých typech obytných území přinejmenším nediskriminoval čtvrti s potenciálně větším podílem sociálně slabších obyvatel a nedocházelo tímto k environmentální nespravedlnosti. Regulační plán také může upřesnit podmínky územního plánu pro funkční rozmanitost s určením až na jednotlivé pozemky.

Při dotváření konkrétních podmínek ovlivňujících segregaci v území hrají významnou roli stavební úřady, které v územním řízení posuzují záměry investorů při respektování regulativů a záměrů územně plánovací dokumentace. Případy výstavby mohou být velmi specifické a vyžadují pečlivé posouzení a rozhodnutí vyplývající z adekvátní interpretace záměrů územního plánu a zasazení jednotlivých projektů výstavby do kontextu rozvoje sídla nebo jeho části. V případech, kdy není k dispozici regulační plán, má stavební úřad klíčovou roli zejména při zajišťování dostatečného standardu veřejných prostranství, zamezení vzniku neprostupných a fyzicky separovaných obytných celků a uzavřených soukromých komunikací.

Karel Maier a Luděk Sýkora

Česká společnost je v důsledku mezinárodní migrace postavena před otázkou, jak co nejlépe začlenit nově příchozí obyvatele. Na rozdíl od tradičních imigračních zemí (jako je např. Velká Británie nebo Francie) se Česko může poučit z jejich zkušeností a vyvarovat se tak opakování některých chyb. Integrace imigrantů nemůže být chápána pouze jako jednostranný proces, kde snahu o integraci vyvíjí hlavně nově příchozí. Podmínky pro začlenění imigrantů musí vytvářet hostitelská společnost. Integrace musí být dobrovolná a obě strany na ni musí být připraveny. Nutno také poznamenat, že pokud společnost nemá vyvinuty nástroje k začleňování jejích vlastních členů (dosažením určitého věku jedinec přebírá všechna práva a povinnosti plnohodnotného člena společnosti), těžko vytvoří takovéto nástroje pro imigranty. Cílem této integrace v případě imigrantů je, aby si osvojili roli běžnou v dané společnosti a jejich chování tak bylo předvídatelné. Vztah k imigrantům nelze stavět na představě, že v případě, že společnost (zaměstnavatelé) potřebuje pracovní sílu ze zahraničí a stát její povolání umožní, bude poté tato pracovní síla žít pouze na ose: místo ubytování – místo pracoviště, s většinovou společností nebude nijak přicházet do styku a v případě ekonomické krize se navrátí do země původu.

Těm, kteří i přes všechny problémy, se kterými se může hostitelská společnost potýkat, v nové zemi zůstávají, mohou státní instituce v první fázi po jejich příchodu do nové země nabídnout základní rámec pro naplnění jejich touhy po tom někam patřit: umožnit jim přístup do jednotlivých oblastí jako např. do systému zdravotní a sociální péče, otevření přístupu k bydlení, zaměstnání a vzdělávání.

V prvních letech po příchodu do nové země pomáhají imigrantům se zvládnutím problémů především skupiny již usazených krajanů a také nevládní neziskové organizace. Jako místo svého bydliště imigranti zpočátku zpravidla vyhledávají lokality s vyšším zastoupením obyvatel své národnosti. Ke sdružování je vede řada praktických důvodů, například pomoc při ubytování a nalezení práce či společná ochrana před xenofobií a rasismem ze strany majoritní společnosti v podobném sociálním a kulturním prostředí. Svým sdružováním vytvářejí specifické lokality a komunity, enklávy imigrantů. Přestože je sdružování imigrantů přirozené, je vhodné se vyvarovat jejich vysoké

a přetrvávající koncentrace v jednom místě, která by mohla vést k jejich sociální izolaci a „uzavření se“ v původní kultuře.

Kulturní rozdíly mezi majoritou a imigranty jsou často a dlouhodobě doprovázeny socioekonomickou nerovností. Nerovné soužití majority s početně silnými a kulturně výrazněji odlišnými skupinami imigrantů z ekonomicky méně vyspělých zemí pak často vede k rezidenční segregaci. Problémy se objevují zvláště tehdy, když se obě skupiny od sebe výrazně sociálně i fyzicky izolují. Veřejná politika by měla omezovat sociální uzavřenost segregovaných prostředí, stimulovala jejich kontakty s majoritou a usnadňovat a podněcovat mobilitu těch, kteří jsou připraveni se integrovat do prostředí majoritní společnosti.

Pro úspěšnější zvládnutí migrace a s tím souvisejícím začleňováním imigrantů do společnosti je třeba posílit vzájemné porozumění prostřednictvím větší informovanosti o historii, kultuře, zvycích a životním způsobu hostitelské země i zemí původu imigrantů. Neméně důležitá je podpora informovanosti imigrantů o aktuální nabídce pracovních příležitostí a také o kulturním dění a rozvoj vzájemné spolupráce prostřednictvím zapojení minorit do ekonomických projektů, kulturních programů, různorodých místních občanských aktivit apod. Úspěšná komunikace mezi majoritou a imigranty je klíčem k prevenci jejich potenciální extrémní a nežádoucí sociální izolace a rezidenční segregace. Imigrace není něco nového, ve své podstatě jsme všichni imigranti. Vždyť Česko vždy bylo průsečíkem stěhování evropských národů.

Celostátnímu řešení otázky integrace cizinců se věnuje Ministerstvo vnitra ve spolupráci s dalšími rezorty (např. MPSV nebo MMR), státními institucemi (např. kraje) a organizacemi (např. nevládní neziskové organizace). Cílovou skupinou této politiky jsou občané tzv. třetích zemí (tj. nečlenských států EU), kteří legálně pobývají na našem území (s výjimkou žadatelů o mezinárodní ochranu – integraci azylyantů se zabývá *Státní integrační program*). S problémy v kulturních a praktických otázkách se však mohou samozřejmě setkat i občané členských států EU. *Koncepce integrace cizinců na území České republiky*, poprvé přijatá v roce 2000, a nadále průběžně aktualizovaná, stanovuje jako hlavní priority: znalost českého jazyka cizinci, ekonomickou soběstačnost cizinců, orientaci cizinců ve společnosti a dobré vzájemné vztahy cizinců a majoritní společnosti.

Z praktického hlediska by cizincům život velmi usnadnilo např. to, kdyby všechny formuláře, které požaduje státní správa, byly vydávány v jazykových mutacích nejpočetnějších skupin imigrantů.

Jinou celostátní prioritou, realizovanou na krajské úrovni, je budování sítě *Center na podporu integrace cizinců*, která jsou také primárně určena pro občany nečlenských zemí EU. Tato centra poskytují především poradenskou a informační činnost, přibližují život v Česku, nabízejí kurzy češtiny, kurzy sociokulturních dovedností a cizincům umožňují přístup k internetu a knihovně. Cizinci se zde například dozví, jak vyřídit prodloužení povolení k pobytu, jak zařídit zdravotní a sociální pojištění, jak zapsat dítě do školky, nebo jak má vypadat nájemní smlouva. V současné době fungují tato centra v šesti městech: v Ostravě, Pardubicích, Plzni, Zlíně, Ústí nad Labem a Brně; počítá se však s jejich zřízením v každém kraji.

V ideálním případě by měla být imigrantům takováto podpora poskytována ve všech místech (městech a obcích), kde jsou imigranti významněji zastoupeni. Pro integraci cizinců do většinové společnosti je klíčová role místní samosprávy v lokalitách, kde se odehrává každodenní život imigrantů a jejich interakce s majoritní společností. V Česku se však obce integraci cizinců zatím příliš nevěnovaly. Cizinců se většinou dotýkala pouze malá kapitola ve Strategickém plánu rozvoje sociálních služeb (mezi veřejností známým spíše jako „Komunitní plán sociálních služeb“), neboť jde o relativně nový fenomén a v řadě obcí neví, jak jej uchopit. Aktivity na podporu integrace imigrantů se již úspěšně rozběhly především ve dvou krajských městech: Plzni a Brně. Vzhledem k tomu, že v některých dalších městech došlo k eskalaci problémů v soužití cizinců s majoritní společností (často ve vazbě s velkým nárůstem počtu cizinců v souvislosti s otevřením nového průmyslového závodu anebo propouštěním cizinců v důsledku ekonomické krize), iniciovalo Ministerstvo vnitra ČR tzv. *emergency projekty*, které se snaží tuto nepříjemnou situaci změnit – tyto projekty zajišťují komplexní integrační opatření. V roce 2009 se realizovaly v Plzni, Havlíčkově Brodě, Pardubicích a ve třech městských částech Prahy (Praha 14, Praha 12, Praha-Libuš).

V září 2009 se setkal s velkým úspěchem první ročník plzeňské konference (pořádané tamním magistrátem ve spolupráci s Odborem azylové a migrační politiky Ministerstva vnitra ČR), věnující se integraci cizinců na úrovni místních samospráv, kde si zástupci

měst vyměnili své dosavadní zkušenosti a načerpali inspiraci do další práce. Uvedme, že např. ve Francii podporují místní úřady organizaci velkých svátků komunit imigrantů žijících v obci (např. oslavy čínského nového roku); vznikají rady cizinců ze třetích zemí, které mají poradní hlas při rozhodování v městském zastupitelstvu; tiskoviny a pozvánky na kulturní akce jsou vydávány v jazycích místních imigrantů; obce bezplatně pronajímají prostory asociacím pracujícím s imigranty; organizuje se výuka jazyka dané země a kurzy gramotnosti.

V Česku takové služby poskytují především nevládní neziskové organizace, které jsou však financovány z velké části na základě projektů. Každá organizace si tedy sama zvolí, na jakou skupinu cizinců se zaměří a jaké služby bude poskytovat. Výsledný rozsah poskytované služby potom závisí na získaném financování. Dostupnost služeb pro konkrétního cizince je z velké míry dána i tím, v jakém regionu či městě se usadí. Například v Praze je celá řada organizací, věnujících se cizincům, a jejich činnosti se do jisté míry překrývají (právní a sociální poradenství a kurzy češtiny nabízí téměř každá). V malých městech (pokud v nich není velká koncentrace cizinců, např. díky průmyslové zóně) je tomu naopak. Situace se ale začíná postupně měnit v souvislosti se zavedením regionálních integračních center.

Markéta Seidlová

MECHANIZMY REZIDENČNÍ DIFERENCIACE

V důsledku sociální diferenciaci obyvatelstva, rozmanitosti nabídky bydlení a dalších faktorů dochází v České republice k rezidenční segregaci. Poměrně homogenní společnost z období socialismu se začala diferencovat. Odlišnosti se projevují v životním stylu, preferencích a možnostech, které se promítají do rozmístění bydliště různých sociálních skupin. Z hlediska rezidenční segregace jsou rozhodujícím faktorem sociální nerovnosti. Ty jsou dány rozdíly mezi lidmi a sociálními skupinami z hlediska nakumulovaného bohatství a aktuálních příjmů, přístupu a držení ekonomické a politické moci a využívání znalostí a informací k udržení a posílení vlastního kulturního kapitálu. Vedle vnitřní zejména příjmové diferenciaci dříve etnický homogenního Česka se na rostoucích nerovnostech podílí i etnická a národnostní diferenciaci v důsledku imigrace cizinců a jejich nerovného postavení v naší společnosti. V neposlední řadě se segregace bezprostředně dotýká Romů, a to nejen v důsledku příjmové nerovnosti, ale zejména kvůli diskriminačním praktikám majority.

Důsledkem růstu příjmové diferenciaci domácností je i rozrůznění poptávky po bydlení. Nabídka bydlení je rovněž rozmanitá, její různorodost s novou výstavbou nadále narůstá. Rostoucí příjmové rozrůznění a diverzifikace trhu s nemovitostmi se odrazily v odlišných požadavcích různých skupin populace na bydlení, a to z hlediska jeho kvality i polohy. Rychle se zvyšující příjmovou diferenciaci domácností, transformaci systému bydlení a rostoucí vliv realitního trhu na různorodost nabídky bydlení lze považovat za hlavní příčiny rostoucí rezidenční diferenciaci v našich městech. Přestože má v České republice na rezidenční segregaci dominantní

vliv ekonomické postavení jedinců a domácností, to je v případě Romů a některých skupin cizinců ovlivněno jejich etnickou a národnostní příslušností.

K vytváření segregačních tlaků přispěla také změna vlastnických vztahů v oblasti bydlení, úprava vztahů mezi vlastníky a nájemníky, postupná deregulace nájemného a chybný konceptní přístup k řešení sociálního bydlení na národní i místní úrovni. Postiženy jsou sociálně slabé domácnosti. Jejich možnosti dané omezenými příjmy jsou v případě Romů a vybraných skupin cizinců dále umocněny majoritou vnímanou a konstruovanou etnickou odlišností.

Na segregaci se v řadě případů aktivně podílejí také obecní samosprávy, které praktikují aktivní segregační politiku alokací bydlení v určitých lokalitách vybraným sociálním skupinám, zejména Romům a cizincům. Příkladem segregace je také koncentrace neplatičů do kolonií holobytů.

SOCIÁLNÍ SKUPINY, SEGREGACE A SEPARACE

V Česku můžeme hovořit o čtyřech hlavních sociálních skupinách obyvatel, jejichž nerovnoměrné rozmístění a koncentrace v prostoru našich sídel poukazuje na existenci separace a segregace. Jde o sociálně silné obyvatelstvo, sociálně slabé obyvatelstvo, Romy a cizince. Nedochozí však k separaci a segregaci celých výše uvedených sociálních skupin, i když některých z nich se týká více než jiných, nýbrž k separaci a segregaci zatím zpravidla malé části z těchto sociálních skupin v několika vybraných lokalitách. Probíhající segregační procesy však působí na prohlubování míry rezidenční diferenciace a mnohé lokality, a v nich žijící sociální skupiny, jsou rezidenční segregací ohroženy.

OHROŽENÉ SOCIÁLNÍ SKUPINY

Přes poměrně nízkou celkovou úroveň segregace jsou některé sociální skupiny ohroženy více než jiné. Segregační tendence

jsou nejzřetelnější u romské menšiny, jejíž příslušníci se často ocitají na okraji společnosti, ať už pod tlakem vnějších vlivů, nebo v důsledku vlastních dispozic. Nemalý podíl Romů žije v sociálně vyloučených lokalitách, které splňují všechny atributy segregace. Přes nerovné postavení cizinců je vznik etnických enkláv imigrantů zatím spíše výjimečný.

SOCIÁLNĚ PROSTOROVÉ FORMACE

Procesem rezidenční diferenciace může postupně dojít k fyzickému a sociálnímu zafixování určitých lokalit, které mohou nabýt charakteru exkluzivních citadel elit na jedné straně a ghett sociálně vyloučených na straně druhé. Mezi hlavní typy rezidenčních lokalit výrazněji se odlišujících od ostatních částí osídlení patří:

- tradiční vilové čtvrtě obyvatelstva s velmi vysokým sociálním statutem;

- lokality nové bytové výstavby pro sociálně silné obyvatelstvo, kdy v extrémních případech vznikají uzavřené komunity „gated communities“ fyzicky oddělené branou či závorou;
- vybraná upadající sídliště;
- vnitroměstské čtvrtě levného, zpravidla sociálního bydlení s vysokou koncentrací sociálně slabého obyvatelstva;
- holobyty pro sociálně nepřizpůsobivé a neplatiče nájemného;
- lokality koncentrace Romů, často vytvořené nebo posílené administrativní alokací bydlení;
- rozmanité koncentrace cizinců, které mohou korespondovat s komunitami bohatých za závorou na jedné straně a s ubytovny pro dělníky na straně druhé.

ÚROVEŇ SEGREGACE

Míra segregace je v Česku zatím spíše nízká. Vyšší úroveň koncentrace sociálních skupin se týká pouze Romů. V případě Romů najdeme množství lokalit, kde tvoří většinu jejich obyvatel. Některé skupiny cizinců se výrazněji koncentrují v určitých oblastech. To bývá často způsobeno spíše dostupností bydlení než výraznější snahou žít v blízkosti lidí stejné národnosti. Existující koncentrace cizinců se týkají početně malých skupin. Ty většinou žijí v lokalitách obývaných dalšími sociálními skupinami, představují zde pouze malou část bydlícího obyvatelstva a nejsou izolováni od majoritní společnosti.

Existují však i koncentrace charakterizované vysokou rezidenční izolovaností od ostatních sociálních skupin. Příkladem jsou mnohé lokality sociálně vyloučených obyvatel, zejména Romů, a také exkluzivní lokality obyvatel s vysokými příjmy. Jde zejména o separované bydlení bohatých, které v extrémní formě nabývá podoby uzavřených a hlídáných komunit (tzv. „gated communities“). Mezi specifické příklady pak patří rezidenční separace a izolace cizinců vysokého sociálního statusu (viz příklad Malé Šárky v Praze-Nebošicích).

Zvláštním paradoxem je to, že nastartované segregační procesy dočasně vedou ke snížení míry prostorové nerovnoměrnosti v rozmístění sociálních skupin. Sídliště mají nadprůměrný sociální status. Ten však ztrácejí, protože se z nich odstěhovávají příjmově silnější domácnosti. Přibližují se tak k průměru. Obce v okolí velkých měst mají naopak většinou podprůměrný sociální status. Jejich sociální status však roste s přílivem příjmově silnějších vrstev a příměstské vesnice, dnešní satelity, se tak přibližují k průměru. Míra sociálně prostorové nerovnoměrnosti klesá. Poté, co se sídliště na své sestupné dráze protnou se sociálně rostoucími obcemi v zázemí velkých měst, budou rozdíly už jen narůstat.

Už dnes se oba konce spektra lokalit z hlediska jejich sociálního statusu rychle vzdalují od průměru. Lokality separující se na špičce a segregované na dně sociální stratifikace jsou však zatím populačně malé, a tak jejich vliv na nárůst rozdílů nepřeváží celkový trend přibližování se k průměru. Za pár let ale budou na sídlištích bydlet pouze slabší vrstvy, zatímco v příměstské oblasti převládnu obyvatelé movitější. Rozrůzňování společnosti pak již nic nezastaví. Míra segregace poroste a s ní i počet separovaných a segregovaných lokalit. Postsocialistický paradox zdánlivé nivelizace se rozplyne a segregace se projeví naplno.

Luděk Sýkora

Existence segregace a nárůst s ní spojených problémů se odráží i ve zvýšení frekvence výskytu této tematiky v denním tisku. Analýza Mladé fronty Dnes, Lidových novin, Hospodářských novin a dalších zdrojů v období od července 2002 do konce června 2006 ukázala, že největší pozornost je věnována problematice sociálně slabých Romů. Podstatně menší počet článků pojednával o sociálně slabých, aniž by bylo téma spojeno s Romy. Více než pětina článků se věnovala bydlení bohatých v suburbiiích a satelitních městečkách. Problematice jiných potenciálně segregovaných skupin (cizinců, postižených, starých, nadaných, studujících či zvláštních náboženských skupin) není věnována výrazná pozornost.

Segregované skupiny	Články od pol. 2002 do pol. 2006	
	Počet	podíl
1 Romové	146	59 %
2 Sociálně silní	55	22 %
3 Sociálně slabí	18	7 %
4 Cizinci	10	4 %
5 Ostatní (zvláštní) *	14	6 %
6 Další **	6	2 %

* postižení (6), staří (2), nadaní (2), studující (1), náboženské vyznání (1), více skupin (2); ** střední vrstvy obyvatel nebo sídliště, nezařaditelné do předchozích skupin

Sociálně slabí Romové jsou v tisku vnímáni jako největší problém. Často jsou označováni jako sociálně slabé a nepřizpůsobivé, popř. problémové obyvatelstvo. V případě Romů a sociálně slabých obyvatel i neromského původu je nejčastějším nosným tématem existence nebo vznik ghetta, popř. obava ze vzniku ghetta. Téměř dvě třetiny článků z textů o sociálně slabých Romech píšou o existenci nebo vzniku ghetta a více než pětina článků se zabývá obavami ze vzniku ghetta. Naopak asi desetina článků popírá existenci ghetta nebo jeho utváření v konkrétních případech. Některé domy (ubytovny) bývají nazývány „domy hrůzy“ a v několika případech je používáno přirovnání k Chanovu ve smyslu hrozby ze vzniku podobné lokality. Dalším

frekventovaným tématem je nucené vystěhování Romů z centrálních částí měst na okraje měst, nebo dokonce za města, a to zpravidla z důvodu neplacení nákladů spojených s bydlením. Takové řešení je přitom v tisku kritizováno jako nevhodné, neboť koncentrace těchto obyvatel přinese do budoucna mnohem větší problémy. Také se opětovně opakují informace o velmi početných rodinách Romů, které žijí v malometrážních bytech či v domech ve špatném fyzickém stavu či v nevyhovujících hygienických podmínkách. V tisku se také objevují stížnosti obyvatel neromského původu na chování Romů (např. na nepořádek, hluk, popř. kriminalitu). Města a lokality, které jsou v tisku nejčastěji zmiňovány v souvislosti se segregací sociálně slabých Romů, jsou Ústí nad Labem, Vsetín, Chanov u Mostu, Libčice nad Vltavou, Sokolov, Chrastava a Krupka. Diskutována bývá otázka integrace sociálně vyloučených Romů do společnosti a pomoc te-
renních sociálních pracovníků.

V souvislosti s koncentrací sociálně silných obyvatel se nejčastěji píše o tzv. satelitních městečkách, která bývají někdy dávána do protikladu s tradičními čtvrtěmi bohatých. V tisku je přitom nejčastěji diskutována urbanistická a architektonická koncepce nově vznikajících sídelních útvarů. Dalším tématem je vztah mezi novousedlíky a starousedlíky. Starousedlíci nevítají výstavbu nových rodinných domů a brání se výstavbě satelitních městeček v sousedství jejich domů. Nově vznikající lokality nazývají „Dallasem“ či „Šmoulovem“ a stěžují si na ztrátu vesnického charakteru obce. Opakují se případy, kdy výstavba nových domů rozdělí obyvatele obce na dva tábory: jedni se těší na příchod finančních prostředků, druzí se obávají problémů v souvislosti s výstavbou nových domů a příchodem nových obyvatel. Sociálním důsledkům suburbanizace a jejímu vztahu k segregaci pozornost věnována není. Články, které se věnují bohatým, jsou nejčastěji zaměřeny na Prahu a Brno a jejich zázemí (Průhonice, Jesenice, Omice atp.).

Darina Posová a Luděk Sýkora

SEGREGACE SOCIÁLNĚ SLABÝCH A SEPARACE SOCIÁLNĚ SILNÝCH

Rozdílná lokalizace bydlení obyvatel podle úrovně jejich socioekonomického statusu (příjmové úrovně) patří k nejcharakterističtějším rysům rezidenční struktury našich sídel a regionů. Ve městech najdeme tradiční vilové čtvrtě společenských elit, jako jsou například Hanspaulka a Ořechovka v Praze nebo Masarykova čtvrt v Brně. Jiné části měst jsou naopak známé spíše nechvalnou pověstí, jako jsou Předlice v Ústí na Labem, Cejl v Brně nebo Zadní a Přední Přívoz v Ostravě.

V posledních dvou desetiletích narůstá podíl lokalit, kde se koncentruje obyvatelstvo z obou okrajů společenského spektra. Společenská transformace a zejména ekonomická restrukturalizace přinesly prohloubení příjmových rozdílů mezi obyvatelstvem a územní diferenciaci cen nemovitostí. Postupně vznikající trh s bydlením pak umožnil příjmově silným skupinám obyvatel pořízení bydlení v místech naplňujících jejich osobní preference, zatímco sociálně slabí zůstávají v dosavadních bydlíštích, nebo se stěhují do míst, po nichž taková poptávka není.

Vysoké ceny bydlení jsou především ve velkých městech a jejich nejbližším zázemí, naopak nízké ceny zůstaly v periferních oblastech Česka a regionech postižených ekonomickým úpadkem. Ceny se také výrazně liší mezi různými čtvrtěmi velkých měst. Přístup k bydlení a jeho lokalizace a tím i rozmístění obyvatel s odlišnými příjmy a bohatstvím jsou významně ovlivňovány i obecními samosprávami prostřednictvím přidělování obecních bytů, sociálních bytů, bydlení pro neplatiče, privatizací bydlení a v neposlední řadě územně plánovací regulací typu bytové výstavby.

Procesy územní diferenciacie vytvářející oblasti s nižším a vyšším statusem probíhají dlouhodobě. Zatímco velká a úspěšně se rozvíjející středně velká i malá města nabízejí práci a stabilní příjmy pro příchozí obyvatele, periferní venkovské oblasti dlouhodobě ztrácejí mladší a vzdělanější populaci. Na periferii zůstávají obyvatelé s nižším vzděláním a důchodci. V poslední době můžeme sledovat přistěhování obyvatel s nízkými příjmy, pro něž periferie představují jedno z mála míst s cenově dostupným bydlením. Sociální status obyvatel periferních oblastí se tak relativně vzdaluje od míst ekonomického

růstu a prosperity. Problematická je sociální situace v oblastech postižených ekonomickým úpadkem. Dříve vzkvétající města nenabízejí dostatek práce. Zejména zde chybí pracovní příležitosti odpovídající struktuře obyvatel. Nemalá část lidí je v podstatě zachycena v místě stávajícího bydliště. Přestěhování do jiného města, které nabízí lepší pracovní příležitosti, totiž znamená prodej dosavadního bydlení za finanční částku, jež v novém místě nestačí na pořízení bydlení podobné stávajícímu standardu. Regionální průmět sociálních nerovností představuje základní kontext pro postižení separace a segregace sídelních lokalit.

Ve velkých a úspěšných městech najdeme oblasti s nižším a klesajícím sociálním statusem a to zejména mezi vnitroměstskými čtvrtěmi a sídlišti. Velký rozsah sídlišť a sociální skladba obyvatel však neumožňují jejich plošný úpadek. Mezi sídlišti dochází k diferenciaci. Role některých sídlišť jako příjmových oblastí imigrantů naznačuje jejich měnící se sociální profil a potažmo postavení sídliště v rezidenční struktuře měst. Rozsáhlé koncentrace sociálně slabých obyvatel se v rozvíjejících městech zatím nevytvářejí.

Poměrně masivní privatizace ponechala obcím omezený počet obecních domů a bytů, v nichž se soustřeďují sociálně potřební. Poskytnutí sociálního bydlení sice pomáhá řešit tíživé životní situace, v rámci měst se tak ale vytváří lokality koncentrace obyvatel se sociálními problémy. Zvláštní kapitolu pak představuje bydlení pro neplatiče, které je příkladem aktivně vytvářené segregace. Rozsah takových forem bydlení je však velmi omezený.

Specifický případ segregace sociálně slabých obyvatel představují lokality obývané převážně Romy, kde se nízký socioekonomický status snoubí s jejich kulturní odlišností a s diskriminačními praktikami většinové populace a obecních samospráv. V posledních letech se pro koncentrace sociálně slabých většinou romských domácností ve specifických lokalitách často fyzicky jasně oddělených od ostatních rezidenčních oblastí ujalo označení sociálně vyloučené lokality. Sociálně vyloučené lokality jsou příkladem nedobrovolné segregace sociálně slabých obyvatel. Tyto lokality vznikají nejen na základě tržní alokace bydlení, ale za jejich vznikem stojí často praktiky obcí při přidělování sociálního bydlení. Mnohé jsou svým rozsahem velmi malé a některé se nachází uprostřed zástavby obývané většinou, a tudíž zde nedochází k výrazné izolaci od společnosti. Existuje však řada

sociálně vyloučených lokalit, které přes svou krátkou historii vykazují řadu znaků sociálně vyloučených ghett.

Odlíšným trendem je separace sociálně silného obyvatelstva. Separace sociálně silných a segregace sociálně slabých jsou přitom v našich regionech a sídlech velmi těsně provázány. Jsou to především sociálně silní, kdo určuje charakter rezidenční diferenciaci. Vzhledem ke svým možnostem si vybírají oblasti pro své bydlení, a tím zároveň určují i místa pro ně neatraktivní, která zůstávají pro méně zámožné domácnosti. Čím výraznější jsou sociální a zejména pak příjmové nerovnosti, tím odlišnější je zpravidla i výsledné prostorové rozmístění sociálně silných a sociálně slabých skupin populace.

Sociálně silné domácnosti najdeme v tradičních vilových čtvrtích velkých měst a příměstských rezidenčních satelitech z 20. a 30. let minulého století. Často jde o exkluzivní lokality, které nejsou na trhu s byty dostupné, a pokud ano, tak v cenové hladině, kterou si mohou dovolit jen společenské elity. V posledních letech se však staví mnoho nových rezidenčních lokalit pro střední a vyšší společenské vrstvy. Jde zejména o skupiny bytových domů ve vnitřních městech a příměstské zóny rodinných domů. Některé z nich přitom nabývají luxusního až exkluzivního charakteru. Cenovou úrovní jsou nedostupné pro většinu obyvatel a zajišťují tak trhem garantovanou separaci lidí s vysokými příjmy a majetkem. Extrémním případem separace jsou komunity uzavřené branou či závorou a monitorované soukromou hlídací službou, tzv. „gated communities“.

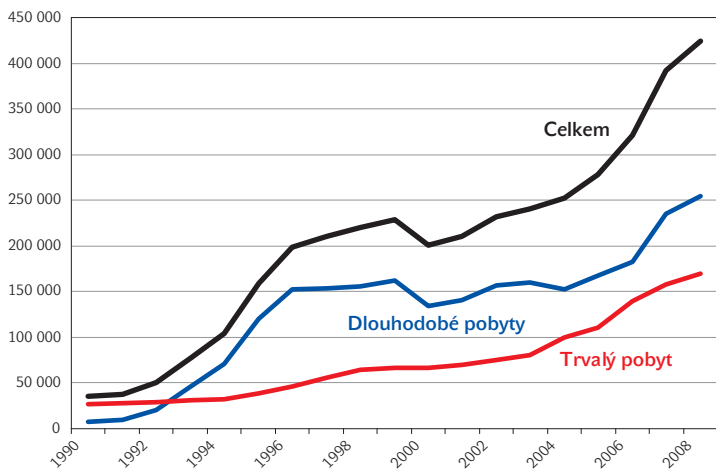
Exkluzivní rezidenční čtvrtě a uzavřené a hlídané komunity najdeme především v Praze a v menší míře i v dalších velkých městech. Typickým příkladem takové exkluzivní lokality separace sociálně silných je Malá Šárka v Praze-Nebošicích. Segmentace obytného prostředí do uzavřených enkláv však není jen výsadou těch nejbohatších. Například v Brně-Ivanovicích a přilehlé obci Česká najdeme poměrně rozsáhlé množství soukromých ulic, kde cedule u vstupu do některých upozorňují, že vcházíte na soukromý pozemek, u jiných upozorňují na zákaz vstupu, a v řadě dalších případů ulici přehrazují závorou nebo přímo zahrazují pojízdnou branou. Separace bydlišť sobě rovných do uzavřených privatizovaných enkláv je vyhraněnou formou fyzické a sociální separace, která nemá ve světě obdoby.

Luděk Sýkora a Roman Matoušek

CIZINCI V ČESKU

Před rokem 1989 bylo Česko emigrační zemí, existující minimální imigrace byla řízena na základě mezivládních dohod. Pádem komunistického režimu se Česko zařadilo mezi imigrační země a v současnosti se svojí imigrací blíží k vyspělým zemím západní Evropy. Ke 30. 9. 2009 žilo v Česku 437 251 cizinců, což činí 4,2 % populace státu, a i přes aktuální světovou krizi se imigrační toky výrazně nesnížily. Mezi pět nejpočetnějších skupin cizinců v roce 2008 patřili Ukrajinci (133 tis.), Slováci (76 tis.), Vietnamci (60 tis.), Rusové (29 tis.) a Poláci (20 tis.).

Vývoj počtu cizinců v Česku 1998–2008 (ke 31. 12.).

Zdroj: ČSÚ 2009

Stále více cizinců má v Česku trvalý pobyt. I když dlouhodobý pobyt (či pobyt nad 90 dnů) dále převažuje (60 %), cizinci po splnění podmínek využívají možnosti získání trvalého pobytu. Tento pobyt cizincům zajišťuje téměř stejné legislativní postavení jako občanům Česka (s výjimkou volebního práva). Na rozdíl od dlouhodobého pobytu mají cizinci například přístup k veřejnému zdravotnímu po-

jištění, možnost pobírat dávky v nezaměstnanosti a také možnost žádat později o české občanství. Malou skupinu mezi cizinci tvoří také žadatelé o azyl a osoby s přiznaným azylem. Od roku 1994 do roku 2007 o azyl požádalo 79 tisíc cizinců, celkem byl azyl přiznán v necelých 2 tisících případech (2,5 %), což Česko řadí mezi státy s nejmenším podílem udělených azylů v EU. Počty žadatelů stále klesají a dnes nedosahují ani dvou tisíců ročně. Vedle legálně pobývajících cizinců se zde vyskytují i cizinci s nelegálním pobytem. Jsou to především ekonomicky aktivní cizinci ze zemí s méně vyspělou ekonomikou, kteří záměrně či shodou okolností nesplnili požadavky na získání legálního pobytu. Jejich počet lze jen velmi těžko odhadnout. Experti se při svých odhadech velmi rozcházejí, publikované počty se pohybují v rozmezí 40 až 200 tisíc. Cizinci mají možnost po pěti letech trvalého pobytu a splnění dalších podmínek (jazyková zkouška, bezúhonnost, placení pojištění, vyvázání se z původního občanství atd.) požádat o české státní občanství, které je nenárokové, a o jehož přidělení rozhoduje Ministerstvo vnitra. Ročně občanství získá kolem 1 až 2 tisíc cizinců.

Mezi hlavní motivy imigrace do Česka patří převážně ekonomické důvody. Ekonomicky aktivních cizinců je 361 tisíc, z nich převážná většina je na pozicích zaměstnanců (79 %). V posledních letech se mezi motivy imigrace objevuje také studium na vysokých školách. Ekonomické aktivity cizinců v Česku se dále liší podle země původu. Zjednodušeně lze říci, že cizinci ze Západu pracují na kvalifikovaných pozicích zaměstnanců převážně v terciérním sektoru, naopak cizinci z Východu pracují na méně kvalifikovaných pozicích ve zpracovatelském průmyslu a stavebnictví. Výjimku představují Slováci, kteří pracují na pozicích zaměstnanců, a jejichž sektorové rozložení se blíží majoritní populaci. Poláci pracují na pozicích zaměstnanců v těžebním a průmyslovém sektoru, Vietnamci se věnují převážně podnikání v maloobchodní sféře (v posledních letech roste jejich zastoupení v průmyslovém sektoru). Ukrajince lze považovat za typický příklad krátkodobých imigrantů pracujících na méně kvalifikovaných pozicích zaměstnanců ve stavebnictví a zpracovatelském průmyslu. Cizinci v Česku mají na rozdíl od západních zemí nízkou nezaměstnanost, což může být také ovlivněno tím, že cizinci s dlouhodobým pobytem při ztrátě zaměstnání musí po uplynutí dvouměsíční ochranné lhůty podle platné legislativy vycestovat ze země.

Ekonomické důsledky imigrace do Česka jsou významné. Ekonomičtí migranti doplňují chybějící pracovní sílu na pracovním trhu (především v Praze). Podle dosavadních studií cizinci nevytláčují domácí pracovníky, ale spíše je nahrazují, když obsazují neatraktivní a málo placená pracovní místa. Imigrace ovlivňuje i demografický profil Česka, nicméně spíše v podobě celkového růstu počtu obyvatelstva než ve strukturálních parametrech. Cizinci sice mají odlišnou věkovou a genderovou strukturu od domácí populace, ale jejich počet není tak vysoký, aby se toto zásadně promítlo do demografických ukazatelů. Podíl cizinců na přirozené reprodukci je minimální. V Česku se zatím nerozvinula společenská nebo politická uskupení, která by organizovala život imigrantů

Politika státu ve vztahu k cizincům se dělí na imigrační a integrační. Imigrační neboli vízová politika prošla od začátku 90. let několika vývojovými fázemi. Zjednodušeně lze říci, že se posunula od liberální (začátek 90. let) k restriktivní (přelom století). V následujícím období dochází k ladění imigrační politiky s legislativou EU a v současné době obsahuje imigrační politika řadu aktivních prvků. K restriktivním krokům v uplynulém období patří např. zrušení možnosti žádat o vízum na území Česka (2000), zavedení krátkodobých víz pro postkomunistické země (konec 90. let), podmínka zdravotního pojištění před vstupem na naše území, nebo trvalý pobyt pro manžele-cizince až po dvou letech pobytu v ČR (od 2007). Naopak k liberálním krokům patří právní nárok získat trvalý pobyt po 5 letech pobytu na českém území (od 2006), projekt „Výběr kvalifikovaných zahraničních pracovníků“ (2003), Zelené karty (2009), nebo možnost měnit zaměstnání bez nutnosti vycestovat.

Také u integrační politiky sledujeme čtyři fáze. Do roku 1998 se jedná jen o dílčí aktivity na podporu specifických skupin, především uprchlíků a krajanů. V roce 1999 byly formulovány zásady koncepce integrace cizinců, což jsou opatření cílená do čtyř klíčových oblastí: znalosti českého jazyka, vzájemných vztahů cizinců a členů majoritní společnosti, sociokulturní orientace cizinců ve společnosti a ekonomické soběstačnosti cizinců. Třetí fáze integrační politiky začíná kritikou dosavadního stavu a převedením integrační politiky na Ministerstvo práce a sociálních věcí (2004). Jako cílová skupina byli definováni cizinci pobývající na území České republiky déle než jeden rok, dále je kladen důraz na individuální integraci (opak multikultura-

lismu) a chápání integrace jako dvoustranného procesu mezi místní populací a imigranty. Součástí čtvrté fáze bylo v roce 2008 opětovné propojení imigrační a integrační politiky na Ministerstvu vnitra. Důvodem převedení integrační politiky z Ministerstva práce a sociálních věcí České republiky byla snaha o větší propojení oblastí migrace a integrace cizinců. V současné době se integrační opatření týkají i nově přichozích cizinců, což je chápáno jako velký posun ve sladění imigračních a integračních politik.

Cizinci se na území Česka rozmisťují nerovnoměrně ve srovnání s domácí populací. Jsou zde patrné některé charakteristické rysy jejich rozmístění: klesající počet cizinců od západu republiky k východu a od severu k jihu; vysoká koncentrace cizinců v hlavním městě Praze a dalších větších městech a jejich zázemích. Atraktivita západních okresů republiky je ovlivněna naší hranicí s Německem a Rakouskem; vyšší počet cizinců v severní části země je dán existencí pracovních míst spojených s rozvojem průmyslu; nejširší možnosti uplatnění poskytují městské aglomerace.

Cizinci z vyspělých (západních) zemí mají „nadprůměrnou“ koncentraci v městských regionech, zejména v Praze. Příhraniční okresy mají oproti vnitřním okresům vyšší podíl cizinců z příslušné sousední země. To platí pro Němce, Poláky, méně již pro Slováky. Vietnamce vzhledem k jejich zaměření na maloobchodní prodej a stravování najdeme po celé republice, ve zvýšené míře pak v příhraničních oblastech a při hlavních dopravních tazích, kde se zaměřují na zahraniční klientelu. Vysoce koncentrovaní jsou Rusové, kteří žijí v Praze a v Karlových Varech.

Etnické minority dosud nevytvořily výrazné oblasti osídlení uvnitř měst či regionů. Nicméně lze najít několik výjimek, jako je ruská komunita v Karlových Varech, nebo koncentrace Vietnamců v okolí tržnice SAPA v Praze-Libuši. Velké zastoupení Vietnamců najdeme v několika menších městech a vesnicích, zejména podél českoněmeckých hranic, jako například v Chebu, Železně Rudě a Potůčkách. Charakterově zcela jinou komunitou je komunita manažerů a diplomatů ze západních zemí v pražské čtvrti Nebušice.

Dita Čermáková

SEGREGACE ROMSKÝCH OBYVATEL

Romské segregované lokality se v současné době v České republice vyskytují zejména v bývalých průmyslových oblastech (ostravsko-karvinská aglomerace, severočeská hnědouhelná pánev, průmyslové čtvrtě Prahy, Brna i menších měst) a v periferních oblastech republiky (Šluknovský výběžek, Jesenícko).

Jako romskou segregovanou rezidenční oblast můžeme označit lokalitu s vysokou koncentrací romského obyvatelstva (potomci přistěhovalců ze slovenských romských osad po 2. světové válce). Často se jedná o oblasti se špatnou infrastrukturou a nedostatečnou nabídkou komerčních služeb. Na druhou stranu zde bývá zvýšený výskyt komunitních center a sídel neziskových a charitativních organizací. Odhaduje se, že v těchto oblastech žije menšina romských obyvatel, nicméně počet takových lokalit a počet jejich obyvatel narůstá. Zpravidla jde o tzv. sociálně vyloučené lokality. Ty se vyznačují velmi nízkou životní úrovní, dlouhodobou nezaměstnaností většiny obyvatel, vysokou mírou zadluženosti na nájemném a službách i v rámci malých spotřebitelských půjček, rozšířená je lichva. Typický je výskyt sociálněpatologických jevů, zejména krádeží, distribuce a zneužívání drog, obtěžování většiny obyvatel několika problematickými jedinci. Oblastem s vysokou koncentrací Romů se ostatní obyvatelé vyhýbají. Důvodem je zchátralý vzhled obydlí, nedostatek služeb, strach, rasistické předsudky, špatné zkušenosti s pokřikováním dětí na kolemdoucí a jiným obtěžováním. Tímto způsobem dochází k dalšímu prohlubování sociální izolace dané lokality a jejich obyvatel.

Zchátralý bytový fond obývaný Romy bývá někdy rekonstruován nebo asanován. V některých případech jsou domy rekonstruovány jako komunitní projekt (ulice Bratislavská v Brně). Častějším případem je přemístění obyvatel do nových prostor ve zcela jiné části města, která je samosprávou vytipována jako obchodně neatraktivní a tudíž vhodná k sociálnímu bydlení (Poschlá ve Vsetíně), či v blízkém okolí původní lokality (Vesnička soužití v Ostravě). Mnohdy jsou však obyvatelé lokalit, kde jsou domy v dezolátním stavu, ponecháni sami sobě a po uzavření lokality se stěhují k příbuzným, či na ubytovny. Dochází tak k dalšímu prohloubení koncentrace sociálně slabých romských obyvatel a zhoršování stavu bytů, kde Romové bydlí,

jelikož tyto byty se tak stávají přeplněnými. Tržní nájemní byty jsou pro sociálně slabé Romy většinou nedostupné, neboť jim nejsou vlastníci ochotni byty pronajímat. Výjimku tvoří nabídky předraženého bydlení na ubytovnách nebo ve zchátralých domech. Vlastníci těchto realit využívají nerovného postavení Romů na trhu, kteří nemají jinou volbu, než přistoupit na nevýhodné podmínky.

Pověst, jakou romská segregovaná lokalita má ve vnějším okolí, souvisí s délkou existence lokality. V případě lokalit existujících déle než 20 let bývá lokalita integrována mezi ostatní starousedlické oblasti a obyvatelé z majoritní populace se stejně jako romští obyvatelé lokality shodují v tom, že zhoršení stavu přineslo posledních několik let, kdy se přistěhovalo množství nových obyvatel. Obecně lze říci, že romská rezidenční segregace souvisí s prudkým přechodem na tržní ekonomiku v 90. letech a vleklými reformami veřejného bydlení, kdy mnohá města a velké průmyslové podniky bytový fond postupně rozprodávaly při neexistenci komplexní legislativní úpravy a funkční politiky v oblasti sociálního bydlení. V nemalé míře k situaci přispělo dlouhodobé neplatičství nájemníků, které místní samosprávy začaly

GATED COMMUNITIES: UZAVŘENÉ A STŘEŽENÉ REZIDENČNÍ LOKALITY

často řešit až po několikaletém zadlužení domácností. Oddlužování extrémně zadlužených domácností se daří v minimální míře.

Situaci v romských segregovaných lokalitách se v současné době daří zlepšovat jen ojediněle. Životní úroveň sociálně deprivovaných obyvatel se nezlepšuje. V některých případech je dynamika vzniku a zániku romských segregovaných lokalit ovlivněna procesy úpadku a následné regenerace a gentrifikace městských center. Města se v rámci urbanistického rozvoje snaží podpořit revitalizaci a regeneraci zdevastovaných a chátrajících oblastí s problematickou pověstí v blízkosti městských center. Vlastníci nemovitostí a developerské společnosti při přestavbě na komerčně atraktivní nebytové prostory a cenově náročnější bydlení někdy využívají k vystěhování současných obyvatel jejich neznalosti. Řada obyvatel má nové nájemní smlouvy na dobu určitou a ztrácí tak smluvní nárok na bydlení nad rámec smlouvou daných termínů. Tyto případy pomáhají řešit sociální pracovníci zaměřeni na pomoc sociálně slabým Romům. Pro ty, kterým nárok na nájemní bydlení nezanikl, nabídne alternativní bydlení developer. Takovéto byty jsou však často umístěny ve zcela jiné lokalitě. Romské sociálně slabé obyvatele čeká obtížné vytváření sousedských vazeb důvěry s majoritní populací v nové lokalitě, což se často nedaří, a přestěhování tak prohlubuje tendenci k jejich sociální izolaci. Místní samosprávy často využívají možnosti přestěhovat obyvatele lokalit do jiných částí města nebo i lokalit v jiných obcích. Přestěhování však řeší nepříjemnosti pociťované vedením obce a majoritou, nevede k odstranění segregace, ale jejímu vymístění z existující lokality a založení nové segregované lokality.

Kateřina Sidiropulu Janků

„Gated communities“ jsou rezidenční lokality, vyznačující se extrémní fyzickou a sociální separací od svého nejbližšího okolí. Pomocí plotů, zdí či soukromých bezpečnostních agentur je přístup do těchto objektů zakázán všem, kteří v objektu nebydlí, či nemají povolení ke vstupu. Kromě přítomnosti fyzických bariér se gated communities vyznačují také speciálními vnitřními pravidly, které musí obyvatelé objektu dodržovat (např. omezené množství stavebních úprav domů či zákaz vlastnění domácích mazlíčků). Tyto pravidla či předpisy vytváří buďto developer, či obyvatelé sami, nikoli však volení zástupci obecní samosprávy.

Společný prostor uvnitř gated communities, na rozdíl od ostatních urbanistických celků, je prostorem soukromým. V gated communities se často nacházejí různá vybavení, ke kterým mají přístup pouze rezidenti – jde například o dětské hřiště, bazén či tenisový kurt. Rezidenti jsou vlastníky těchto zařízení, zároveň se ovšem společně podílí na nákladech spojených s jejich provozem a údržbou – je to pro ně ekonomicky velmi výhodné. V areálu objektu také často sídlí správcovská firma, jež poskytuje rezidentům různé služby, jako např. odvoz odpadků, odklizení sněhu, sekání trávy či úklid a údržbu společných prostor.

Gated communities se vyznačují vysokou sociální homogenitou. Za ploty a zdmi se dobrovolně separují lidé podobného sociálního postavení (vzdělání, příjmové úrovně), věku, etnicity, národnosti, náboženského vyznání a životního stylu.

HISTORIE A ROZŠÍŘENÍ

První objekty gated communities se začaly stavět koncem 19. století v USA. Bydlení v nich bylo určeno pouze pro slavné a bohaté lidi, kteří se takto chtěli odstránit od rušného industrializovaného města. Dnešní gated communities už nejsou dostupné jen pro nejbohatší skupiny obyvatel. Bydlení v nich je běžně dostupné pro nejširší vrstvy střední třídy. Stále větší dostupnost gated communities je také důvodem jejich masového rozšíření v posledních třiceti letech.

 Bělohorské zahrady: přístup je uzavřen branou a střežen bezpečnostní agenturou. Foto: Tomáš Brabec

 Podvinný Mlýn: příklad větší gated community, v níž žije více než tisíc lidí. Foto: Tomáš Brabec

Gated communities se z USA rozšířily prakticky do celého světa. Vyskytují se ve státech s vysokou kriminalitou a sociální polarizací jako je Jihoafrická republika či státy Latinské Ameriky (Argentina, Brazílie, Mexiko). K jejich rozšíření dochází také ve státech procházejících ekonomickou transformací s narůstajícími sociálními nerovnostmi ve střední a východní Evropě (Maďarsko, Rusko), Blízkém (Saudská Arábie) či Dálném východě (Čína, Indonésie). Gated communities naopak téměř nenajdeme ve státech západní Evropy (výjimku představují Velká Británie, Španělsko a Portugalsko).

PŘÍČINY A PODMÍNKY VZNIKU

Separace obyvatelstva za zdmi a ploty je komplexním procesem s mnoha příčinami. Lidé se do objektů gated communities stěhují z řady důvodů. Nejčastěji se uvádí strach z kriminality, který ve společnosti neustále narůstá. Představy o sociálních konfliktech a kriminalitě posilují zejména média, a to přestože v mnoha státech kriminalita klesá (např. v USA i v České republice). Lidé věří, že s pomocí fyzických bariér a soukromé bezpečnostní agentury lépe zabezpečí ochranu své rodiny a svého majetku před zloději či násilníky. Mezi další motivace stěhování do gated communities patří zajištění většího soukromí, zvýšení společenské prestiže či snaha o život v přátelštějším prostředí s vyšším pocitem sounáležitosti sousedů. Gated communities ovšem nevznikají pouze na straně poptávky, tedy u lidí a jejich motivací ke stěhování. Dynamický růst jejich počtu je rovněž důsledkem nabídky developerů, kteří v podmínkách vysoké konkurence na trhu s nemovitostmi hledají stále nové inovativní produkty s cílem přitáhnout pozornost zákazníků a dosáhnout tak co nejvyšších zisků.

Vznik gated communities je také spojován s praktikováním neoliberální politiky hlásající deregulaci trhu a privatizaci jako efektivní nástroj sloužící ke zvýšení ekonomické úrovně (soukromník je lepším a výkonnějším správcem než stát). Podle neoliberálů přinášejí gated communities ekonomické výhody všem zainteresovaným aktérům. Pro místní správu je výhodné, že se nemusí starat o úklid silnic, odklizení sněhu či zajišťování bezpečnosti. Rezidenti mohou využívat kvalitnější soukromé správy rezidenční oblasti a také získávají výhody

využíváním společného vybavení (bazén, tenisový kurt). Developeři profitují z prodeje úspěšného projektu.

Na vznik gated communities mají vliv zvyšující se nerovnosti mezi bohatými a chudými. Sociální polarizace se promítá do uspořádání sídel rozdělováním prostoru na separovaný (v extrémním případě gated communities) a segregovaný (extrémem je ghetto). Segregované obyvatelstvo se vyznačuje vyšší mírou kriminality. Bohatší obyvatelstvo se chudších obyvatel obává a uzavírá se do oplocených a hlídaných oáz bohatství.

DŮSLEDKY

V hodnocení důsledků existence gated communities pro společnost nepanuje shoda. Někteří zdůrazňují svobodu jednotlivce při výběru objektů bydlení a větší ekonomickou výhodnost privatizace veřejného prostoru. Jiní vnímají gated communities kriticky a upozorňují na dělení prostoru sídel mezi bohaté a chudé, na vytváření bariér a fragmentaci měst i společnosti jako celku.

Pro samotné rezidenty přináší život v gated communities spíše pozitiva. V gated communities zpravidla žijí lidé sobě blízcí, kteří mají podobné společenské postavení a blízký životní styl, což přináší větší pocit bezpečí a sounáležitosti. Přes pořádání společných akcí je vyšší pocit sounáležitosti a silnějších vazeb mezi sousedy více mýtem než realitou. Rezidenti gated communities věří, že je ploty či soukromí strážníci dokáží ochránit před kriminalitou. Studie ovšem ukazují, že realita je poněkud jiná. Majetková či násilná kriminalita se v gated communities vyskytuje a je dokonce mnohdy vyšší než v podobných, ale „neuzavřených“ objektech, resp. mezi uzavřenými a neuzavřenými objekty neexistuje žádný rozdíl.

Důsledky existence gated communities pro společnost jako celek jsou spíše negativní. Vytváření bariér mezi lidmi narušuje sociální soudržnost. Gated communities naopak přispívají k posilování sociální polarizace a společenských nerovností. Výsledkem je stále ostřejší dělení prostoru sídel mezi bohaté a chudé. Problémem je také fragmentace prostoru sídel na uzavřené a neprostupné objekty s vlastními pravidly a ostrahou.

 Rezidence Panorama: zákaz přístupu do objektu je často zdůrazňován dopravní značkou zákazu vjezdu. Foto: Tomáš Brabec

 Kondominium Hamr. Foto: Tomáš Brabec

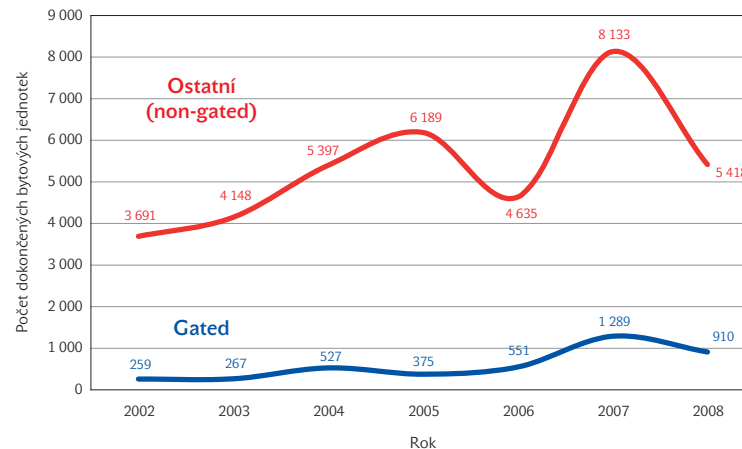
GATED COMMUNITIES V ČESKÉ REPUBLICE

Objekty gated communities se dnes vyskytují na nejrůznějších místech České republiky. Najdeme je ve větších (např. Brno, Liberec, Olomouc, Ostrava, Karlovy Vary) i menších městech a obcích (např. Čeladná, Dobříš, Slaný). Jednoznačně nejvíce se jich ovšem nalézá v Praze a jejím okolí. V roce 2009 zde existovalo nebo se dokončovalo celkem 59 gated communities. České gated communities se vyznačují fyzickými bariérami (zdi, ploty) okolo celého rezidenčního areálu, nebo přítomností soukromé bezpečnostní agentury střežící areál. Některé areály jsou pouze střežené, jiné pouze oplocené, přičemž často se využívají oba prvky ochrany a separace.

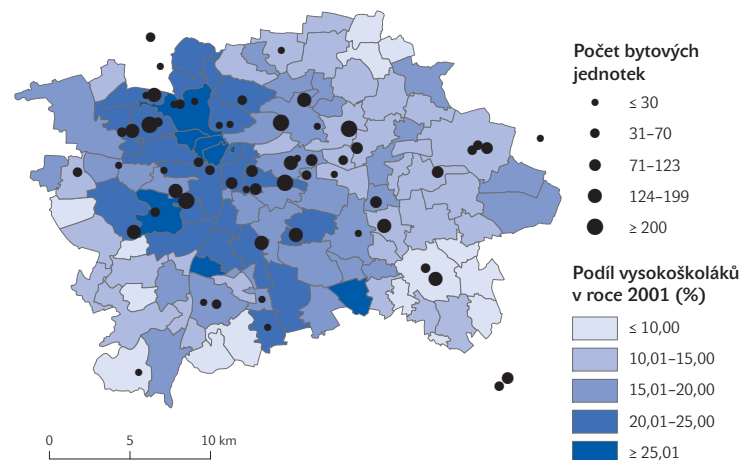
Výstavba českých gated communities začala v polovině 90. let 20. století projektem Malá Šárka v pražských Nebušicích (viz případová studie Malá Šárka). Koncem minulého století byla ještě postavena gated community TRINITY Garden na Smíchově. Další výstavba pokračovala od roku 2002. První gated communities měly exkluzivní charakter. Později se staly dostupné i pro vyšší střední třídu.

 Písnické zahrady: příklad gated community tvořené rodinnými domy. Foto: Luděk Sýkora

 Výstavba objektů gated communities (gated) a ostatních rezidenčních objektů (non-gated) v Praze v letech 2002–2008. Zdroj: vlastní výzkum; Český statistický úřad

 Rozmístění objektů gated communities (podle velikosti) v Praze a jejím zázemí. Zdroj: SLDB 2001; vlastní výzkum.

Ceny bytů jsou sice v těchto objektech vyšší, nikoli však závratně vysoké. Gated communities mají stále větší podíl na celkové bytové výstavbě. Zatímco v roce 2002 se jednalo o 6 %, v roce 2008 bylo v gated communities již 15 % z dokončených bytů.

Zatímco ve světě jsou gated communities lokalizovány především v zázemí měst, v Praze se nejvíce vyskytují ve vnitřním a vnějším městě. Nejvyšší koncentrace gated communities je jednak v tradičně kvalitních rezidenčních čtvrtích s vyšším počtem vysokoškoláků (Dejvice, Vinohrady, Petřiny) a jednak v lokalitách s dostatkem volných ploch pro novou výstavbu a vyšší atraktivností díky výhodné poloze (Žižkov, Smíchov, Vysočany) či kvalitě životního prostředí (Horní Počernice, Modřany, Uhřetěves).

V mnoha státech je strach z kriminality hlavním důvodem vzniku gated communities. V České republice je ovšem úroveň násilné i majetkové kriminality o poznání nižší než například v Latinské Americe, Jihoafrické republice či v USA, kde se gated communities hojně vyskytují. V České republice není strach hlavní motivací stěhování se do uzavřeného či střeženého objektu. Rezidenti uvádějí, že pro ně při výběru bydlení nehrály bezpečnostní vymoženosti hlavní roli. Důraz příkládají spíše umístění lokality či dostatku zeleně. České gated communities vznikají především na straně nabídky, tedy u developerů, kteří se v nabitém konkurenčním prostředí snaží nabídnout nové produkty.

Tomáš Brabec

Malá Šárka (300 obyvatel) na východě městské části Praha-Nebušice (celkem 2700 obyvatel) je relativně samostatným separovaným sídlištěm 145 luxusních vil, dvojdomků a řadových rodinných domků spojených s kampusem Mezinárodní školy v Praze. Lokalita vznikla v polovině 90. let 20. století pro specifický okruh zákazníků, a to především pro manažery významných zahraničních firem a institucí. Lokalita plní obytnou funkci, podnikání je zde vyloučeno (na okraji je pouze galerie Malá Šárka). Na vysoké úrovni jsou veřejné prostory, jejichž údržbu zajišťuje akciová společnost Malá Šárka, jejímiž akcionáři jsou vlastníci nemovitostí. Stejným způsobem je zajištěna i soukromá ostraha celého areálu. Lokalita se vyznačuje nejvyšším sociálním statutem ze všech základních sídelních jednotek v České republice, měřeno podílem vysokoškolsky vzdělaného obyvatelstva (zde 65 procent při SLDB 2001), podílem domácností s PC a připojením k internetu. Většinu obyvatel tvoří cizinci, zejména západní, Asiaté a v poslední době také Rusové. Asi 35 procent tvoří občané

Nebušice (Malá Šárka v pravé části).

Zdroj: Leteckou fotografií poskytl Úřad městské části Praha-Nebušice

EU, 50 procent ostatní cizinci a 15 procent Češi. Bydlí zde rodiny s dětmi a to v souvislosti se zde provozovanou Mezinárodní školou. V lokalitě bydlí cizinci zastávající manažerské nebo diplomatické pozice. Jejich manželky většinou nepracují. Vzhledem k charakteru jejich zaměstnání, kdy jednotlivé domácnosti mění lokalitu cca každé tři roky, zde dochází k vysoké fluktuaci obyvatel.

Lokalita má specifický režim. Manažeři a diplomaté (muži i ženy) jezdí osobními auty na pracoviště do centra města. Minimum z nich využívá městskou dopravu. Manželky zaopatřují děti a zůstávají doma, popř. zařizují nákupy a služby. Každá rodina má k zajištění chodu domácnosti více aut. V dopoledních hodinách se v lokalitě vyskytují uklízečky, zahradníci, chůvy menších dětí. Roční režim se řídí harmonogramem Mezinárodní školy (<http://www.isp.cz/>). Lokalita se od počátku července do poloviny srpna (v době školních prázdnin) prakticky vylidní. V této době také dochází k výměně obyvatel.

Lokalita Malá Šárka má samostatný vjezd z ulice Nebušické a s obcí Nebušice je propojena jedním dalším vjezdem na opačném konci lokality (Malý dvůr – Vinicím) a několika průchody pro pěší. Z fyzického hlediska se tak vyznačuje odděleností, až izolací, od zbytku obce. Bariéru v přístupu do lokality tvoří také kampus Mezinárodní školy. Lokalita je v kontrastu s některými zanedbanými domy starousedlíků v blízkém okolí, i když se také zde staví a rekonstruuje a celkový charakter Nebušic se mění.

Lokalita je též sociálně oddělena od života zbytku obce. Mezi obyvateli Malé Šárky a zbytkem Nebušic existuje vztah vzájemného ostychu, ale také ignorace. Ke vzájemnému přímému sousedskému kontaktu téměř nedochází, není zde zájem a dostatečné úsilí vycházející z obou stran. V Nebušicích tak žijí dvě oddělené skupiny obyvatel s minimálním kontaktem mezi sebou, které si však vzájemně nevdají. Většina starousedlíků je vůči Malé Šárce neutrální, vnímají ji jako svět sám pro sebe. Důvodem nízkého stupně kontaktu je odlišný životní styl, jiný časový harmonogram dne i roku (v případě školy) a v neposlední řadě i jazyková bariéra. Určitou překážkou pro zlepšení vzájemné komunikace je jediný hlavní příjezd do lokality, který navíc na první pohled působí dojmem „chtěné separace“. Dvě oddělené, ale průchozí části obce, jak se zdá, všem vyhovují; obyvatelé lokality a obce si nijak nevdají a navzájem se spíše míjejí. Fyzická separace sociálnímu oddělení nejen napomáhá, ale také zabraňuje

 Ideální izolace.
Foto: Luděk Sýkora

 Cedule u vstupu upozorňuje, že oblast je střežena systémem videokamer. Foto: Luděk Sýkora

 Udržované prostředí.
Foto: Luděk Sýkora

 Jako z katalogu.
Foto: Luděk Sýkora

případným konfrontacím. Existují zde vedle sebe dva oddělené světy nejen s vlastním životem, ale i správou. Malá Šárka a. s. zajišťuje, a to ve vyšším standardu, řadu úkonů, které ve zbytku Nebušic zabezpečuje městská část, například úklid a údržbu veřejných prostor či osvětlení. Zcela nevyužitý je však potenciál, který přináší obyvatelé Malé Šárky ve smyslu obohacení kulturní plurality v obci.

Plánovaná výstavba lokality vytvořila ideální prostředí pro korepondenci mezi fyzickým místem – lokalitou – a obyvatelstvem toto místo obývajícím – komunitou. Obyvatelé lokality tvoří specifický typ komunity a to nejen na základě vnějších znaků obyvatel, ale také díky společnému organizačnímu zajištění chodu lokality prostřednictvím Malá Šárka a. s. a díky propojení rodin s dětmi prostřednictvím Mezinárodní školy. Jde však o komunitu založenou spíše na utilitárních vazbách než na dlouhodobě formovaných vzájemných vztazích, a to vzhledem k neustálé výměně obyvatel a minimu obyvatel s dlouhodobým výhledem bydlení, u něhož by se vytvářela určitá příslušnost k místu. V podstatě jde o do určité míry naplánovanou a organizovanou dobrovolnou separaci západních cizinců do bezpečného prostředí, které se svým charakterem podobá podobným lokalitám/komunitám budovaným pro „expatriots“ na jiných místech planety (viz <http://www.hines.com/property/detail.aspx?id=179>). Příslušnost obyvatel je tak daná spíše typem lokality a komunity než vztahem ke konkrétnímu místu a v něm žijícím lidem. Nevytváří se tak komunita v pravém slova smyslu, založená na dlouhodobých vazbách mezi konkrétními lidmi a vztahu ke konkrétnímu území, ale komunita lidí podobných charakteristik, podobného způsobu života, jejichž lidský osud je momentálně v daném místě propojen lokalizací rezidence a školy jejich dětí, a jimž v každodenním životě na místě pomáhá společná asociace vlastníků nemovitostí. Dalo by se možná hovořit i o ideálním případě řešení ubytování cizinců v manažerských pozicích migrujících v několikaletých periodách po celé zeměkouli.

Luděk Sýkora

V Brně-Ivanovicích se nachází několik specifických útvarů vyznačujících se fyzickou a sociální separací zdejších obyvatel. Jde především o zcela uzavřené ulice Lysická a Fedrova. Ty jsou na jedné straně opatřeny posuvnými branami, k nimž mají přístup pouze rezidenti, a na straně druhé je ukončuje vysoký plot s uzamčenou brankou. Další lokalitu představují soukromé ulice Pod Ostrou a Na Nivách s 15 rodinnými domky. Jde o obytný celek s jediným vjezdem na soukromé pozemky. Na tuto lokalitu bezprostředně navazuje ukončení ulice Hatě (6 rodinných domů). Ulice je v soukromém vlastnictví a je opatřena označením Soukromý majetek. Ulice Zelinky a Ivanovických legionářů jsou v čele označeny jako soukromé (Soukromý pozemek, vstup zakázán) a na vzdálenější straně jsou oplocené. Zvláštní útvar tvoří tři vily za branami, které jsou vklíněny do zástavby, přerušují ulici Atriová a narušují prostupnost zdejšího území. Na lokalitě v Ivanovicích bezprostředně navazují soukromé a částečně zahrazené ulice Nádavky v obci Česká. Uzavření ulic Fedrova a Lysická a Nádavky blokuje přímý přístup do lokalit Hatě, Pod Ostrou, Na Nivách a Weighartova. Zdejší obyvatelé se domů dostanou jen přes centrum Ivanovic a pak po ulici, která má v některých úsecích nebezpečný povrch a jinde se jezdí po panelech. Všechny soukromé ulice jsou přitom opatřeny zámkovou dlažbou, což vytváří ostrý kontrast mezi ulicemi v soukromém vlastnictví a veřejně přístupnou a obslužnou komunikací. Ve všech separovaných lokalitách jsou pouze rodinné domy s výjimkou penzionu Anitka. Lokality tak plní pouze obytnou funkci. Rodinné domky byly postaveny po roce 1995, většinou od roku 2000. Velkým problémem je nedořešená kanalizace, jež způsobuje praktické potíže, které následně pokrývají vztahy mezi obyvateli lokalit, starousedlíky a radnicí.

Počet obyvatel Ivanovic od roku 1869 pozvolna narůstal s určitou stagnací v padesátých a šedesátých letech minulého století. K výraznějšímu populačnímu růstu došlo až po roce 1991, kdy mezi lety 1991 a 2001 narostl počet obyvatel téměř o polovinu na 999 obyvatel. V roce 2001 bydlela téměř třetina obyvatel Ivanovic v domech postavených po roce 1991. K ještě výraznějšímu populačnímu růstu pak dochází od roku 2001 a v současnosti přesahuje počet obyvatel Ivanovic 2000 obyvatel. Noví obyvatelé mění celkový sociální charakter

Pohled na Ivanovice.
Zdroj: www.ivanovice.brno.cz

Nová bytová výstavba.
Zdroj: www.ivanovice.brno.cz

Soukromá ulice.
Foto: Luděk Sýkora

 Demarkace obecní hranice Brno-Ivanovice – Česká.
Foto: Klára Blahůtová Kavanová

 Soukromá ulice: vstup na vlastní nebezpečí.
Foto: Luděk Sýkora

Ivanovic. Výrazným způsobem se změnila například úroveň vzdělanosti. Zatímco v roce 1980 mělo vysokoškolské vzdělání jen kolem 10 % obyvatel starších 15 let, v roce 2001 to bylo již více než 27 % obyvatel starších 15 let. 61 % obyvatel Ivanovic starších 15 let mělo v roce 2001 alespoň středoškolské vzdělání s maturitou. Značná část nových obyvatel pracuje mimo Ivanovice, zpravidla v centrálních částech Brna a Ivanovice pro ně představují hlavně místo bydlení.

Za širším kontextem rozvoje Ivanovic stál zájem o bydlení v atraktivním prostředí na okraji Brna a zároveň dostupnost pozemků pro výstavbu rodinných domků od restituentů. Separace do uzavřených a polouzavřených soukromých obytných souborů však vznikla především v důsledku chaotické a neregulované výstavby zhruba od poloviny 90. let do roku 2002. Výstavba se odehrávala bez urbanistického konceptu, bez návaznosti mezi novou a starou zástavbou i mezi jednotlivými novými obytnými soubory, bez provázanosti a často při neexistenci základní technické infrastruktury (zejména kanalizace) a komunikací. Přístup samosprávy vedl k tomu, že si každý stavěl, jak chtěl. Stavební firmy skupily a rozparcelovaly pozemky, nevypořádaly však vlastnické vztahy, napojení na technickou infrastrukturu, komunikace, veřejný prostor a často zkrachovaly před dokončením výstavby. Svůj podíl na nepříznivé situaci nesou i jednotliví investoři, kteří často stavěli bez patřičných povolení. Z hlediska vlastnictví byly často komunikace součástí parcel jednotlivých domů, a tak město Brno a správci sítí nemohly vlastnický nepochybně nepochybně nepochybně převzít. Jednotliví stavebníci rodinných domků často komunikaci stavěli sami a při snaze o snížení nákladů ji budovali v co nejmenší šířce. Ulici nesplňující základní šířkové parametry pak odbor dopravy města Brna nepřevzal, protože v minimální šířce vybudovanou komunikaci nelze obsloužit technikou. Ulice zůstala jako soukromá se závorou nebo posuvnou bránou.

Současnou situaci do určité míry způsobila i posloupnost výstavby. Nejdříve se stavělo podél hlavní komunikace, aniž by se nechala rezerva pro přístup stavební techniky pro výstavbu v dalším vzdálenějším pásu. Obyvatelé domů se nyní brání průjezdu stavební techniky a vlastně i budoucích obyvatel domků v těsném sousedství. Obávají se, že veškerá doprava by projížděla právě přes jejich ulice a došlo by tak k narušení jejich klidu, životního prostředí a znehodnocení nemovitostí. Díky tomu, že ulice zůstaly soukromé a nebyly

předány do vlastnictví obce, mohou se nyní průjezdu bránit velmi efektivně.

Ne vždy šlo o následnou reakci na nepříznivou situaci. Například stavebníci v ulici Fedrova od počátku počítali s tím, že obyvatelé domů budou žít v uzavřené lokalitě za branou. V současnosti mezi hlavní důvody uzavření patří obavy před zničením ulice a domů stavební technikou v případě výstavby v okolí a průjezdu jejich ulic. Nemalou roli hraje i pocit bezpečí, ať již z hlediska zabezpečení majetku nebo pohybu dětí. Starousedlíci za jejich separací vidí strach o vlastní majetky a to, že komunikace a sítě vybudovali z vlastních peněz, za což může špatná koordinace výstavby ze strany úřadů. Jak obyvatelé separovaných lokalit, tak starousedlíci se shodují, že k situaci nemuselo dojít, pokud by byla důsledně dodržována pravidla upravující územní rozvoj a výstavbu.

Jaké jsou vztahy mezi sociálními skupinami v Ivanovicích i uvnitř těchto sociálních skupin? Lidé ze separovaných komunit jsou většinou se současným stavem spokojeni a nepřipouštějí si žádné negativní důsledky fyzické separace svých domovů od zbytku obce ve svém okolí. Pociťují však „nevraživost“ ze strany starousedlíků, určitou závist a předpokládají, že je starousedlíci pomlouvají. Negativně vnímají označování lokalit, v nichž žijí, jako Hollywood, Beverly Hills nebo dokonce ghetto. Sami však přiznávají, že jsou tak zaměstnaní, že nemají čas podílet se na obecním životě a současnou percepci starousedlíků změnit. Někteří z nových obyvatel těchto sídel vlastně se starou vesnicí a jejím způsobem života ani nechtějí mít nic společného a spíše svoji situaci vidí tak, že žijí v Brně a ne v Ivanovicích.

Starousedlíci cítí fyzické i sociální oddělení separovaných od zbytku městské části, rozdělení obyvatel městské části podle příjmů a odlišného způsobu života, omezení volného pohybu po městské části ze strany majitelů ohrazených nemovitostí a následnou nepopolitost obyvatel. Negativně vnímají, že se obyvatelé separovaných lokalit nezačleňují do života městské části, nemají vztah k Ivanovicím, a že zde často nemají ani trvalé bydliště. Zvyšování dopravy v obci a zánik „vesnického“ stylu života patří mezi doprovodné aspekty dále umocňující určité napětí. Nejvíce jsou starousedlíci rozladěni kvůli uzavřeným ulicím, které je omezují v pohybu. Jinak nové obyvatelé spíše ignorují.

 Soukromá ulice: vstup zakázán.
Foto: Luděk Sýkora

 Soukromá ulice: život za branou.
Foto: Luděk Sýkora

 Soukromá ulice „za závorou“ (soukromá ulice v obci Česká na hranici s městskou částí Brno-Ivanovice). Foto: Luděk Sýkora

Zatímco jsou nové lokality sociálně vyčleněné od starých Ivanovic, zdá se, že uvnitř vytvářejí určitou pospolitost. Ta je formována nejen nutností zabezpečit úklid ulice či fungování kanalizace. Mezi některými separovanými lokalitami však existují i velmi napjaté vztahy, a to tam, kde jedni blokují přístup druhým. Zvláštní problém představuje vzájemný vztah mezi novousedlíky z Brna-Ivanovic a sousední České. Konfliktní vztahy jsou zejména mezi těmi, kteří již postavili, a těmi, kteří si bydlení teprve staví. Jednou vzniklý nepříznivý vztah pak přetrvává a nevytváří vhodné klima pro případné odstranění fyzických překážek v území.

Jaké problémy přináší existence separovaných lokalit? Velké problémy způsobuje neprostupnost území, což může být kritické v případě potřeby rychlé záchraně pomoci či jiné důležité služby. I běžné zásobování a obsluha některých domů v blízkosti uzavřených lokalit nemůže probíhat po nejkratší cestě. Komplikovaná je údržba silnic a odvoz odpadků. Ulice vlastněné různými majiteli komplikují výstavbu/rekonstrukci silnic, kanalizace, veřejného osvětlení. Závozy a ploty přehrazující ulice jsou v některých případech i bariérami pro

pěší. Například restaurace v penzionu Anita je pro pěší dostupná pouze po hlavní silnici s hustým a rychlým provozem, kde není chodník, zatímco přístup po klidné zadní ulici je uzavřen vysokým plotem s ostny. Ploty a brány komplikují spontánní setkávání se a komunikaci obyvatel vně lokality. Některé ulice sice nejsou fyzicky uzavřené, ale jsou opatřeny cedulemi s nápisem Soukromý majetek, vstup zakázán. Obyvatelé těchto ulic říkají, že sem kdokoli může přijít a cedulí se jen brání tomu, kdyby se někomu na jejich soukromém pozemku (ulici) něco stalo. Ostatní obyvatelé však označení zákazu vstupu vnímají velmi negativně a do ulice nevstupují. Za zmínku stojí zkušenost ředitelky MŠ: „Když se tu asfaltovaly Hatě, tak jsem neměla kudy projet a nakonec jsem směrem na Českou našla jednu ulici, kde byla našťástí zvednutá závoza. A druhý den mi hlásil chlapec: „Tatínek říkal, že jste jela naší ulicí a to už nikdy nedělejte, to nesmíte.““

Fyzickou separaci v Ivanovicích způsobila nekompetentnost a nekonceptnost místní (na úrovni městské části) veřejné správy v oblasti územního rozvoje a naprostý nezájem města Brna o dění na lokální úrovni a ignorování nepatřičných postupů a vzniklé situace v městské části Brno-Ivanovice. Problematickým bylo zejména načasování a umístění nové výstavby, nezabezpečení předání komunikací a sítí a povolování výstavby v místech, kde nebylo zabezpečeno napojení na inženýrské sítě a kvalitní komunikace. Privatizace prostoru a jeho fyzická segmentace pak umocnily rozdíly v životním stylu starousedlíků a nových obyvatel a vedly v horších případech k nevráživosti a závisti a v těch lepších ke vzájemné ignoraci. Situace nemá snadné řešení. Dokončení výstavby rodinných domů, inženýrských sítí a komunikací může odstranit některé z příčin. Řešení je ale na aktivním a stmelovacím přístupu místní samosprávy a na vzájemném se sbližování mladších generací díky podobnějšímu životnímu stylu a společenským akcím věnovaným především dětem.

Luděk Sýkora

Sídliště tvoří značnou část bytového fondu v Česku – v panelových domech bydlí asi 40 % obyvatel. V některých větších městech v nich často bydlí většina obyvatel. I když se sídliště často považují za jednolitý typ bydlení, mezi jednotlivými sídlišti existují významné rozdíly. Odlišnosti mezi sídlišti jsou ovlivněny jejich historií, velikostí, polohou a dopravní dostupností, kvalitou zástavby a životního prostředí, strukturou vlastnictví bytového fondu i postojem správy města k jejich rozvoji.

Sídliště Černý Most se nachází v severovýchodní části Prahy, přibližně 13 kilometrů od centra města, v blízkosti pražského městského okruhu u napojení dálnice D11 na Hradec Králové a rychlostní silnice R10 směrem na Mladou Boleslav a Liberec. V roce 1998 bylo na Černý Most dovedeno metro. Dnes zde žije kolem 22 tisíc obyvatel.

Výstavba sídliště probíhala v několika etapách. V letech 1976 až 1980 bylo postaveno 1 781 bytů označovaných jako sídliště Černý Most I. Etapa označovaná jako Černý Most II. začala v roce 1985 a do roku 1991 zde bylo postaveno dalších více než 5 tisíc bytů. V období po roce 1989 výstavba pokračovala, a to zejména v severovýchodní části u stanice metra Černý Most a na jihu sídliště. Kromě nových bytů se v sousedství sídliště postavila velká nákupní centra obsluhující Prahu a její zázemí. Centrum Černý Most (CČM) bylo otevřeno v listopadu 1997 a v současnosti zde najdeme přes 80 různých obchodů. O tři roky později na tento projekt navázala stavba zábavního centra s multikinem, restauracemi, posilovnou, bowlingem ad. V těsném sousedství najdeme další nákupní zařízení různorodého zaměření.

Transformační období přineslo významné změny ve vlastnické struktuře bytů. Bytový fond byl převeden z vlastnictví státu do vlastnictví hlavního města Prahy. Část bytů nyní spravuje městská část Praha 14; mnoho bytů však zůstalo v přímé správě hlavního města Prahy pro potřeby realizace celoměstské bytové politiky. Část bytů byla privatizována: vznikla bytová družstva nebo společenství vlastníků.

Pomaleji než vlastnické vztahy se mění složení obyvatel. Sídliště Černý Most je díky pokračující výstavbě jedním z nejmladších sídlišť v Praze. Mnozí z nových obyvatel jsou původem ze zahraničí. Podíl obyvatel ruské, ukrajinské a vietnamské národnosti byl při posledním sčítání lidu v roce 2001 nad celopražským průměrem. V sousedství

Sídliště Černý Most.
Foto: Roman Matoušek

Nová výstavba na sídlišti Černý Most.
Foto: Luděk Sýkora

 Regenerace panelových domů na sídlišti Černý Most.
Foto: Roman Matoušek

sídliště v Praze-Kyjích byla zřízena mešita a v jednom z panelových domů funguje celostátní středisko Svědků Jehovových.

V 90. letech pokračovala na Černém Mostě bytová výstavba financovaná hl. m. Prahou. Nové byty nebyly převedeny do správy městské části, ale zůstaly ve správě hl. města Prahy (zajišťované bytovým odborem Magistrátu hl. m. Prahy). I po privatizaci zůstalo na sídlišti více než 3 000 bytů v přímé správě hl. města Prahy a dalších asi 1 000 bytů ve správě Městské části Praha 14. Bytová politika města a městské části tak může výrazně a dlouhodobě ovlivňovat sociální složení obyvatel i fyzický stav sídliště.

V období od roku 2000 do roku 2004 využívaly byty v nových domech postavených hl. m. Prahou jednotlivé pražské městské části. Každá městská část mohla do přiděleného počtu magistrátních bytů umístit nájemníky podle svého výběru. Od roku 2004 jsou pak byty přidělovány v souladu se schválenou koncepcí bytové politiky hlavního města. Téměř 1 200 bytů v několika sousedících domech bylo přiděleno především sociálně slabým domácnostem, většinou Romům. Další část bytů byla vyčleněna jako integrační byty pro cizince,

kterým byl v Česku udělen azyl. Specifickou část bytového fondu tvoří 204 bezbariérových bytů pro postižené obyvatele, jejichž zastoupení je proto na tomto sídlišti nadprůměrné.

Koncentrace sociálně slabších obyvatel způsobila řadu problémů. Obyvatelé okolních bytů si stěžovali na hlučnost svých sousedů, nepořádek ve společných prostorách domů a v jejich okolí a na rušení nočního klidu. Významně narostla zátěž pro sociální služby zajišťované městskou částí a neziskové organizace. Významným problémem se stalo neplacení nájmu a lokalita získala pověst spíše špatné adresy. V tomto období byla na Černém Mostě identifikována jedna ze šesti pražských sociálně vyloučených lokalit (další byla v blízkém sousedství na sídlišti Lehovec).

Městská část a magistrát začaly řešit problémy spojené s koncentrací sociálně slabého obyvatelstva. Neziskovým organizacím byly poskytnuty prostory v domech s vysokým podílem Romů. Důrazněji bylo řešeno neplatičství a porušování nájemních smluv. Vystěhování neplatičů se projevilo na snížení jejich počtu. Nájemníci dnes většinou řeší své nesnáze již od počátku ve spolupráci s městem. Větší pozornost je též věnována úklidu a údržbě společných prostor.

Postupně se rozšířily aktivity organizací zaměřených na problémovou mládež a integraci cizinců. Od roku 1997 na Černém Mostě působí občanské sdružení provozující kluby pro matky s dětmi, děti ze základních škol a dospívající. Děti se zapojují do aktivit komunitních center, nízkoprahových klubů, skautských a pionýrských oddílů nebo romského dětského tanečního souboru. Od podzimu 2008 zde působí organizace Člověk v tísni. Magistrát hlavního města Prahy provozuje na Černém Mostě poradnu Triangl, která se zaměřuje na řešení obtížných životních situací. Integrace cizinců probíhá také ve školách. Velmi úspěšní jsou žáci z vietnamské komunity. Školy i úřady se však potýkají s nedostatkem informací a podnětů od příslušníků národnostních menšin.

Magistrát v rámci své bytové politiky začal poskytovat byty zaměstnancům v klíčových profesích (učitelům, policistům, lékařům, hasičům, zaměstnancům magistrátu). Přidělování bytů je vedeno snahou o sociální smíšení lokality, takže do uvolněných bytů, v domech obývaných převážně sociálně slabšími obyvateli, přicházejí noví nájemníci s vyšším sociálním statusem. Takto již bylo přiděleno více než 600 bytů.

Při privatizaci bytů ve správě městské části byly privatizovány také byty obývané některými romskými rodinami. Po získání bytů do osobního vlastnictví je řada Romů prodala a odstěhovala se jinam, což přispělo ke snížení jejich koncentrace na jednom místě.

Příklad Černého Mostu ukazuje na propojení problémů sídliště s vývojem celého města. Značný vliv na rozvoj sídliště a jeho sociální skladbu měla celoměstsky organizovaná bytová výstavba a přidělování bytů, které významně přispělo ke vzniku vysoké koncentrace sociálně slabých obyvatel. Zatímco vytvoření problémové lokality proběhlo poměrně rychle, následná náprava je mnohem dlouhodobější a složitější. Vyžaduje spolupráci řady subjektů státní správy a samosprávy, neziskových organizací, škol a značné lidské i finanční zdroje.

Není pravděpodobné, že v nejbližších letech dojde k výraznému zhoršení situace, které by vedlo k masovému odchodu stávajících obyvatel a přílivu Romů. Vzhledem k relativní finanční dostupnosti bydlení na Černém Mostě lze předpokládat pokračující trend přistěhování obyvatel s nižšími finančními zdroji (studenti, mladé rodiny, lidé nižšího sociálního postavení) včetně cizinců. Skupiny cizinců budou přispívat k pokračující sociální a etnické rozmanitosti Černého Mostu.

Sídliště Černý Most je třeba nadále věnovat pozornost a snažit se předcházet vzniku sociálních problémů a konfliktních situací. Podcenění dlouhodobé práce se znevýhodněnými skupinami obyvatel by mohlo vést k prohlubování sociálních problémů, vzniku kulturně podmíněných konfliktů a stigmatizaci lokality. Postupně by se mohla vytvořit tak rozsáhlá koncentrace cizinců v jedné lokalitě, jež by mohla svou velikostí vést nejen k segregaci, ale zejména k sociální a kulturní izolaci cizinců od většinové společnosti. Prevence takového vývoje spočívá v aktivní spolupráci místní samosprávy, neziskových organizací a vzdělávacích institucí v oblastech bydlení, vzdělávání, sociální péče a zaměstnanosti.

Roman Matoušek a Markéta Seidlová

V Česku bylo ke 31. 12. 2008 registrováno 51 101 Vietnamců (jedná se o třetí nejpočetnější skupinu cizinců), ovšem jejich skutečný počet je odhadován až o třetinu vyšší. Vietnamci vzhledem ke své ekonomické strategii (maloobchodnímu prodeji) žijí ve všech okresech Česka, nicméně jejich nejvyšší absolutní počet i podíl na obyvatelstvu okruhu je nejvyšší ve třech příhraničních okresech Karlovarského kraje. Mezi důvody vyššího zastoupení Vietnamců v tomto regionu patří nejen vysoká návštěvnost podniků provozovaných Vietnamci především ze strany německých turistů a s tím spojená poptávka po zboží, ale i tradice zaměstnávání Vietnamců v těchto okresech v 80. letech.

Není proto žádným překvapením, že jedna z největších koncentrací Vietnamců v Česku je v Chebu. Vietnamci zde žijí roztroušeni po celém městě a jsou promícháni s majoritní populací. V téměř každém panelovém domě v Chebu najdeme vždy 2–3 vietnamské rodiny. Existují však části, kde jsou Vietnamci koncentrováni výrazněji – např. kolem tržnice Dragoun a na sídlištích Skalka, Zlatý vrch, Háje a v některých dalších částech. Jedinou lokalitou, kde žijí pouze Vietnamci, je areál tržnice Dragoun. Ta však prochází útlumem a bude brzy uzavřena. Na sídlišti Zlatý vrch jsou dva panelové domy s vyšší koncentrací Vietnamců (asi 25 % obyvatel tvoří Vietnamci).

Sídliště Zlatý vrch z osmdesátých let minulého století leží na severovýchodním okraji města v poměrně svažitém terénu, což při pohledu z historického centra působí jako betonová hradba. Panelové domy jsou velmi blízko u sebe a navazují na zástavbu rodinných domků, přičemž dále přecházejí v zalesněnou plochu, resp. park. Sídliště je snadno dostupné pěšky (10 min. z centra), autobusem i autem. Domy jsou v dobrém stavu, některé mají zrekonstruovanou fasádu (nikoli však dva panelové domy s vysokou koncentrací Vietnamců). Některé vchody domů mají nové dveře. Horší je stav vnitřků vybraných domů. V dezolátním stavu jsou poštovní schránky a některé dveře od bytů jsou poškozeny. Domy jsou neuklizeny a za výtahy a společnými balkony je nahromaděný odpad. Veřejný prostor kolem domů je však poměrně upravený.

Lokalita se vzhledem k ostatním částem města vyznačuje středním sociálním statutem. Žije zde asi 750 obyvatel. Vietnamci na

 Sídliště Zlatý vrch.
Foto: Klára Blahútová Kavanová

 Satelity na bytech, kde žijí Vietnamci.
Foto: Klára Blahútová Kavanová

sídliště tvoří asi 20 % obyvatelstva. V jednotlivých vchodech domů je tři až šest bytů vždy obsazeno Vietnamci (vchod má 18 bytů). Byt, kde žijí Vietnamci, se mimo jiné dobře pozná podle obrovských satelitů a jejich nasměrování na družici. V lokalitě žijí ještě Romové, jejich počet je nižší než počet Vietnamců. Bydlí zde především ekonomicky aktivní obyvatelstvo, jednu třetinu tvoří děti a malý podíl důchodci. Počet obyvatel je stabilní a stěhování je ojedinělé. Podle informací ředitelky místní ZŠ se Vietnamci stěhují stejně často jako Češi.

Vietnamská komunita je v Chebu velmi hierarchizovaná. Nejvýše stojí představitelé jednotlivých tržnic, na opačném konci jsou prodáváci u stánků. Lokalita Zlatý vrch je místem, kde bydlí Vietnamci ze středních a nižších pater této hierarchie. Vietnamci také nejsou jedním homogenním etnikem, nýbrž jsou tvořeni z více etnických skupin. Z tohoto důvodu netíhnou k vyšší koncentraci jako celek. Důležitější pro jejich společné soužití jsou rodinné a příbuzenské vazby.

Sídliště plní především obytnou funkci, na kterou navazují další podnikatelské aktivity jako obchod s potravinami, restaurace-herna, pošta atd. Vietnamci mají v jednotlivých bytech sídla firem, nicméně vlastní činnost zde provozují jen výjimečně. Přítomnost vietnamské komunity na sídlišti Zlatý vrch a konkrétně ve zkoumané lokalitě je patrná i v ekonomické sféře. Vietnamský podnikatel s širší rodinou provozuje na sídlišti obchod s potravinami, do kterého chodí nakupovat jak samotní Vietnamci (obchod je zčásti zásoben i vietnamskými potravinami), tak i ostatní obyvatelé sídliště. Zkoumaná lokalita plní i funkci sociální, protože díky vyšší prostorové koncentraci Vietnamců v této lokalitě se její členové často navštěvují a udržují mezi sebou relativně těsné kontakty.

Pracovní doba Vietnamců začíná nejčastěji v 8 hodin ráno (v 9 hodin se otevírají tržnice). Domů se vracejí po šesté hodině, podle odpovědí některých respondentů i po deváté hodině večerní. Ti, co prodávají ve stáncích na místních tržnicích, pracují i o víkendech. S majoritou se nijak záměrně nestýkají, jen se potkávají na chodbách domů a zdraví se. Vietnamské děti po škole navštěvují různé kurzy a kroužky, nebo se doma připravují do školy. Ven se dostávají zhruba okolo šesté hodiny, tedy v době, kdy české děti směřují domů na večeri. Tímto způsobem se české a vietnamské děti při trávení volného času „míjejí“.

Vietnamci začali do Chebu přicházet v 80. letech minulého století. Pracovali v závodech ESKA na výrobu kol a v dalších, zejména textilních závodech. Tehdy bydleli na ubytovnách. Po hlubokých politických a ekonomických změnách v 90. letech někteří Vietnamci zůstali, jiní odešli zpět do Vietnamu. Do Česka a Chebu však přicházejí noví Vietnamci, především z území bývalé NDR. V Německu totiž imigranti, kteří chtějí podnikat, musí splnit řadu požadavků: např. šestiletý pobyt v zemi, praxi v oboru, doporučení zaměstnavatele, u kterého pracovali v rámci požadované praxe. Požadavky na české straně byly a jsou velmi liberální. Podnikatelé na začátku 90. let kromě prokázání své bezúhonnosti, dostatku finančních prostředků a souhlasu majitele nemovitosti se sídlem cizince neměli další překážky v podnikání. Vietnamci také velmi dobře dokázali reagovat na vzniklou poptávku vyplývající z rozdílu cen zboží mezi německou a českou stranou. Vedle obchodních a organizačních schopností disponovali Vietnamci také na rozdíl od Čechů zdroji levnějšího zboží než bylo/je v Česku obvyklé. V Chebu a jeho blízkém okolí tak vzniklo množství tržnic a Cheb se stal rájem vietnamských podnikatelů. Největší tržnice Dragoun se nachází v kasárnách bývalých rakousko-uherských dragounů postavených na konci 19. stol. a vznikla na základě pronájmu od města.

V důsledku rozvoje vietnamských tržnic vzniká ve městě poptávka po bytech. Část Vietnamců bydlí v areálu tržnice Dragoun, ale žijí i ve všech dalších částech města. Nejvíce Vietnamců směřuje do blízkého okolí tržnice a na panelová sídliště na okrajích města. Jejich koncentrace na sídlišti Zlatý vrch vznikla spontánně. Vietnamci se do této lokality nestěhovali z nějakého donucení, ale proto, že v této lokalitě existovala nabídka pronájmu nebo prodeje bytu. Podnětem stěhování do této lokality byl převod obecních bytů do osobního vlastnictví nájemníkům. Převody bytů v této lokalitě byly jedny z prvních ve městě. Byty odprodávané městem v prvních etapách byly velmi levné, tudíž i lidé, kteří je nepotřebovali, toto viděli jako výhodnou nabídku od města a byty si koupili a obratem prodávali nebo pronajímali (tržní nájemné se pohybuje kolem 9 000 Kč měsíčně). Období prodeje bytů navíc koresponduje s obdobím formování vietnamské tržnice Dragoun. Pronájmy Vietnamcům byly a jsou tak výhodné, že se někteří vlastníci bytů trvale stěhují na své chalupy a jako výdělek mají nájem z pronajímaného bytu.

 Děti Vietnamců jsou ve městě integrovány – vietnamské děti získali medaile v taneční soutěži. Foto: Klára Blahútová Kavanová

 Obyvatelé lokality Zlatý vrch. Foto: Klára Blahútová Kavanová

 Vietnamské děti na dětském hřišti v lokalitě.
Foto: Klára Blahůtová Kavanová

Vietnamci si lokalitu Zlatý vrch nijak záměrně nevybírali, rozhodující pro ně byla nabídka a její cena, nikoli přítomnost dalšího Vietnamce v blízkosti. Vietnamská komunita je v Chebu a v lokalitě Zlatý vrch poměrně stabilizovaná. Působení Vietnamců ve městě je závislé na budoucím vývoji ekonomických příjmů z tržnic. Zatímco tržnice Dragoun je na sestupu a v nejistotě, několik kilometrů vzdálená tržnice Svatý Kříž významně expanduje. Vietnamské rodiny s dětmi mají tendenci setrvávat v ČR natrvalo, zatímco jednotlivci uvažují o návratu do Vietnamu (nebo o přestěhování například do Prahy). Rodina je tedy stabilizačním prvkem komunity, již proto, že vietnamské děti vyrostly v Česku, chodí do českých škol a udržují kontakty se svými českými vrstevníky. Podle výzkumu Hofmana a kol. (2005) má 37 % Vietnamců v Chebu zájem investovat své peníze do koupě nemovitostí, 21 % investovat do podnikání a 42 % nechce své peníze investovat v Česku.

Vietnamci se mezi sebou navštěvují, i když jejich kontakty nejsou intenzivní. Je to dáno zejména tím, že celý den spolu udržují kontakty v práci, takže není mnoho důvodů a hlavně času udržovat kontakty

i po návratu domů. Podle sousedů je vietnamská komunita velmi uzavřená a své problémy si řeší sama. Kulturní svátky a oslavy si organizují sami. Vietnamci se s Čechy příliš nestýkají. Jednou z hlavních příčin je jazyková bariéra. Mnoho Vietnamců ovládá pouze základní češtinu. Mezi Čechy a Vietnamci nejsou ze strany Vietnamců patrné jakékoli negativní vztahy. V lokalitě ani ve městě nedochází k přímým či nepřímým střetům mezi Vietnamci a majoritou či romskou komunitou.

Největší vliv má vietnamská komunita na ekonomický život města a také v ekonomické oblasti tak dochází k interakci vietnamských a českých podnikatelů, byť je spolupráce velmi omezená. V ostatních oblastech života je minorita zcela uzavřená. Interakce Vietnamců a majority se týká různých právních, zprostředkovatelských a vzdělávacích služeb (doučování a hlídání dětí) a nákupu a prodeje zboží. Vietnamci především pracují na místních tržnicích, nebo mají v pronájmu kamenné obchody ve městě (oděvy, potraviny). Zboží získávají ze sítě vytvořené vietnamskou ekonomikou, které jsou pro majoritu netransparentní. Protože počet Vietnamců je v Chebu vysoký, část podnikání vychází i z poptávky a potřeb imigrantské skupiny (např. prodej etnických potravin a občerstvení, sázkové kanceláře, zábavná zařízení, prodej letenek, zprostředkovatelské služby).

Díky přítomnosti Vietnamců se město Cheb stalo multikulturním městem. „Je to fenomén, který tu dnes je a zítra být nemusí,“ říká kurátorka výstavy o vietnamské kultuře. Dr. Hofman (ZČU Plzeň) uvádí, že Vietnamci mají na rozdíl od Čechů takový vztah k práci, kterému se jen těžko konkuruje. Na druhé straně Vietnamci svou uzavřeností a ne zcela průhlednou ekonomickou činností přispívají ke vzájemné nedůvěře. Obyvatelé však vidí větší problém v soužití s Romy než s Vietnamci.

Dita Čermáková a Klára Blahůtová Kavanová

SÍDLIŠTĚ JANOV V LITVÍNOVĚ

Litvínovské sídliště Janov bylo vystavěno v 70. letech minulého století jako náhradní bydlení pro obyvatele vesnic, jež byly zbourány kvůli těžbě uhlí, a zároveň bylo od počátku koncipováno jako bydlení pro zaměstnance dolů a chemičky. Dnes zahrnuje dvacet sedm osmipodlažních panelových domů. Je zde škola i školka, malé zdravotnické zařízení, dětské hřiště, nákupní centrum, pozůstatek původního kulturního domu, služebna městské policie, nově také detašované pracoviště odboru sociálních věcí. S centrem Litvínova jsou janovští spojeni pravidelnou městskou autobusovou dopravou.

Po roce 1989 začali být na sídliště stěhováni romští žadatelé o městské bydlení. Vzrůstající počet romských rodin v Janově stimuloval odchod původních obyvatel. Město na situaci reagovalo odprodejem panelových bytů do soukromého vlastnictví, čímž se snažilo motivovat starousedlíky, aby v Janově zůstali. To se však nepodařilo a do bytů se stěhovaly další romské rodiny, v posledních letech i z jiných měst, zejména z Prahy, Kladna, Chomutova, ale také ze Slovenska. V roce 2005 město nabídlo realitním firmám možnost odkoupit byty v lukrativních částech Litvínova. Součástí prodeje byla i podmínka odkoupení těch bytů v Janově, jež zůstávaly v majetku města. Na základě tohoto kroku dnes město Litvínov nevlastní v Janově ani jediný byt. K největším vlastníkům dnes patří bytové družstvo Krušohor (1 557 bytů) a Haines s. r. o. (612 bytů).

Na sídlišti Janov žije 6 200–6 700 obyvatel z celkových 27 027 obyvatel Litvínova. Odhaduje se, že polovina janovských obyvatel je romského původu. Přesun romských rodin do Janova byl po roce 2005 z větší části určován politikou nových vlastníků bytů na sídlišti. Ti obvykle využili kritické existenční situace, často související s dluhy na nájemném, a nabídli zájemcům nájemní smlouvy na dobu určitou v Janově výměnou za splacení pohledávek a poskytnutí smluv k bytům s regulovaným nájemným ve městech, kde zadlužení zájemci bydleli (Praha, Kladno). Nové nájemní smlouvy jsou v současnosti běžně uzavírány pouze na dobu tří měsíců. Nájemy zde patří k nejvyšším v severních Čechách. Díky tomu je sídliště zasaženo značnou výměnou obyvatel, neboť romské sociálně slabé rodiny nejsou často schopny vysoké nájemné dlouhodobě platit. Podle odhadu vedoucí detašovaného pracoviště litvínovského sociálního odboru v Janově

Sídliště pro zaměstnance chemičky.
Foto: David Kumermann

Nájemy jsou pro většinu romských rodin vysoké.
Foto: David Kumermann

 Nově příchozí změnili tvář Janova.
Foto: David Kumermann

je neschopností platit vysoké nájemné a náklady na služby ohrožena většina ze zdejších romských rodin.

Janovští obyvatelé se nedají považovat za jednotnou komunitu. Místní společenství se dělí na starousedlíky a nově příchozí, přičemž hranice mezi nimi není vždy tvořena etnickou příslušností. Stejně jako se ke starousedlíkům hlásí i zde dříve usazené romské rodiny, je mezi nově příchozími část sociálně slabých „neromů“. V současné době se do Janova stěhují převážně Romové. Starousedlíci nově příchozím vyčítají malý zájem o údržbu veřejných prostor, obávají se vysoké kriminality a mají strach z pohybu na sídlišti. Napětí, jež v Janově panuje, vyplývá z problematického soužití dvou nestejnorodých skupin, z nichž jedna přišla na sídliště již před lety a druhá se objevila nedávno, a způsobila prudkou změnu života na sídlišti. Nově příchozí si do Janova přinesli kromě jiného životního stylu (časté a hlasité pobývání venku, odlišný vztah k veřejnému majetku) i sociální problémy, na které sídliště nebylo připraveno. Podle občanského sdružení Most k naději má každý desátý občan Janova zkušenost s pervitinem. Na sídlišti jsou hojně využívány herny, kde na automatech často hrají i děti. Policie nejčastěji na sídlišti řeší případy drobných krádeží, problémy v občanském soužití a rušení veřejného pořádku. Podle terénních pracovníků je na sídlišti značně rozšířena i lichva.

Problémy sociálně slabých rodin v Janově se vedení města zpočátku nezabývalo (absence funkční terénní práce apod.) a rovněž ani nekomunikovalo se zástupci z řad starousedlíků. Vedení Litvínova vstoupilo do Janova až při vyhocení sporu na počátku roku 2009 (vznik místní domobrany, pochod neonacistů Litvínovem, zájem médií a vstup Agentury pro sociální začleňování v romských lokalitách). Kromě sporného „sčítání“ obyvatel Janova romského původu a pravidelných kontrol počtu lidí v jednotlivých bytech zavedlo město na jaře i systém tzv. „nulové tolerance“. V Janově byly posílány hlídky Městské policie, které téměř nepřetržitě prochází či projíždí sídlištem. Veškeré drobné přestupky jako kouření na zastávce autobusů, zvýšený hluk, špatné vynášení odpadků, konzumace alkoholu nezletilou mládeží na diskotéce jsou řešeny na místě domluvou a často i okamžitou finanční pokutou. Podle starousedlíků tato opatření sídlišti prospěla. Nově příchozí však neustálý dohled a kontrolu, které jsou zaměřeny pouze na ně, považují za ponižující.

Starousedlíci dojíždějí do centra města pravidelně za prací, službami, zábavou či kvůli úřadům. Nově příchozí pronikají do Litvínova méně často, neboť autobusové spojení i služby (od restaurací po kino) jsou pro většinu z nich relativně drahé. I ti nejchudší mezi nimi navštěvují alespoň jednou měsíčně úřady ve městě kvůli výplatě sociálních dávek.

V Janově funguje školka i škola, ty postupně získaly nálepku „horší“ školy. Starousedlíci se proto snaží, aby jejich děti chodili do „lepších“ škol ve městě, což děti docházející do janovské školy dále stigmatizuje. Na pozemku školy je nově opravené volně přístupné dětské sportovní hřiště. Během dne si na travnatých plochách kolem školy hrají děti ze sídliště bez ohledu na etnickou příslušnost.

Na sídlišti působí několik lékařů, včetně pediatriů, chybí zde jen zubař. Nově příchozí obyvatelé často uzavírají za okamžité vyplácenou finanční odměnu špatně vypověditelné smlouvy s nově vzniklými zdravotními pojišťovnami, jež se zdejšími lékaři nemají smluvní vztah (tento jev je rozšířený po celém Litvínově). Pro některé rodiny v lokalitě je pak i základní zdravotní péče téměř nedosažitelná.

Na sídlišti není žádná kavárna nebo cukrárna, nově otevřené obchody většinou vlastní Vietnamci žijící v Litvínově. Část z nově příchozích dostává místo finančních dávek od města poukázky na jídlo. Mohou jimi „platit“ pouze v některých obchodech, a to i v Janově. Vietnamští obchodníci tyto poukázky berou bez větších problémů. Společenský život pro nově příchozí se tak do značné míry omezuje na návštěvy místních restaurací, heren, návštěvy v bytech a korzování po sídlišti. Pro děti organizují odpolední aktivity především učitelé z místní školy.

Starousedlíci obvykle žijí v horní části Janova v úpatí kopce. Panelové domy jsou zde vesměs opravené a zateplené s barevnými fasádami, zasklenými lodžiami a novými plastovými okny. Dolní část Janova tvoří panelové domy, jež nejsou zateplené, ani opravené. Veřejná prostranství nejsou kultivována. Byty, které jsou pronajímány nově příchozím, nebývají v dobrém stavu, občas chybí zásuvky, dveře mezi místnostmi a podobně. Kromě vnějších znaků se domy obývané staro- a novousedlíky liší i počtem lidí v jednom bytě. Zatímco starousedlíci nemívají větší rodiny, nově příchozí rodiny se tísní i v daleko menších prostorách obvykle mnohem více, což je do značné míry dáno i tím, že se musí skládat na větší nájem.

 Janov čeká renovace veřejných ploch.
Foto: David Kumermann

Míra nezaměstnanosti obyvatel Janova se pohybuje nad úrovní dvaceti procent. Dlouhodobě nezaměstnaných je zde kolem čtyř set. Mnoho lidí z lokality se snaží zlepšit svou ekonomickou situaci různým druhem sběru, od starého železa počínaje po bukvice konče. Dlouhodobě nezaměstnaní jsou využíváni k veřejně prospěšným pracím, například k úklidu sídliště. Z celkového počtu lidí, kteří dostávají od města Litvínov dávky v hmotné nouzi, jich je přes sedmdesát procent z Janova (271 lidí).

Nově příchozí jsou obvykle najímáni na nekvalifikované špatně placené práce. Finanční stabilitu zejména romských domácností tak ohrožuje každý větší nepředpokládaný výdaj. Skoro polovina romských rodin na sídlišti má dluhy. V Janově funguje lichva a operují zde i zástupci firem nabízejících spotřebitelské půjčky jako je Provident. Rodiny, které již nemají na zaplacení nájmu, odchází z lokality. V případě dluhů jsou přesunuti městem do některých z bytoven v okolí (UNO, Bílý sloup), kde opět musí platit relativně vysoké nájemné.

Díky velkému množství sociálně slabších romských rodin je na sídlišti přítomno i neobvyklé množství neziskových organizací.

Dlouhodobě zde působí Oblastní charita Most, Společný život, Li-
buše, Most k naději, dětský klub Jaklík a další. V lokalitě pracuje cel-
kem jedenáct terénních pracovníků; pět z nich je placeno městem
Litvínov. V Janově funguje od roku 2007 i osadní výbor, který zřídilo
město Litvínov pro městskou část Litvínov 8 (Janov) po petiční inicia-
tivě zdejších obyvatel převážně z řad starousedlíků, ostatní městské
části osadní výbor nemají. Obyvatelé Janova zastoupení osadním vý-
borem požadovali po městě zlepšení situace na sídlišti; od údržby
veřejných prostranství, po kamerový systém a znovuobnovení slu-
žebny Městské policie v Janově. Reagovali tak na tehdejší situaci, kdy
na sídlišti během relativně krátké doby došlo k výrazné obměně oby-
vatel (odchod starousedlíků a příchod především romských rodin).

Městská samospráva vstoupila se svými sociálními aktivitami do
lokality až po událostech, jež začaly aktivizací a vznikem domobran
starousedlíků a vyvrcholily pochody neonacistů skrze sídliště. Město
využívá informační systém, do něhož jsou zadávány informace o kaž-
dém „romském“ obyvateli sídliště, včetně druhu a délky nájemní
smlouvy, docházce dětí do školy, policejních hlášení o přestupcích
apod. Město, které v lokalitě nevládní žádné byty, vytvořilo s firmou
Haines tzv. systém prostupného bydlení. Do v současnosti prázdných
bytů (jde asi o 140–160 bytů) se mohou nastěhovat rodiny
v sociální nouzi, pokud nemají příliš mnoho záporných bodů ve výše
zmíněném informačním systému (tj. nemají dluhy na nájemném, děti
chodí pravidelně do školy a chovají se „slušně“).

Dlouhodobě chce město Litvínov investovat s finanční podporou
z Evropských fondů do sídliště v rámci Integrovaného plánu rozvoje
města, jež má být zaměřen právě na revitalizaci sídliště Janov. Většina
peněz bude využita na renovaci domů (do 40 % nákladů na opravy)
a veřejných ploch. Část fondů bude použita na zlepšení sociální si-
tuace obyvatel sídliště. Plán však nebyl se současnými obyvateli Ja-
nova (kromě některých starousedlíků) diskutován.

Barbora Benešová a Martina Křížková

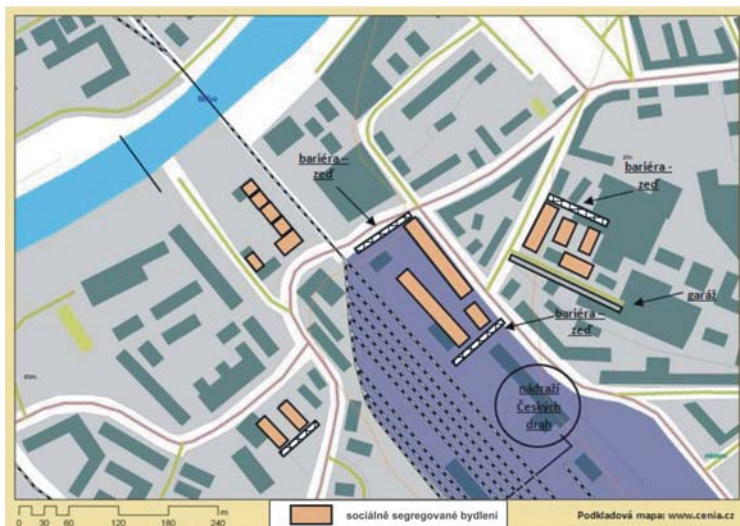
V těsném sousedství vlakového nádraží v Přerově směrem do cen-
tra města podél ulice Husova najdeme rozsáhlou oblast úpadku
a koncentrace sociálně vyloučeného, zejména romského obyvatel-
stva. V pěší dostupnosti, za železničním viaduktem, v ulicích Kojet-
tínská a Tovačovská zřídilo město holobyty pro neplatiče. Celkem
jsou v dané oblasti tři skupiny domů s vnitřním dvorem a jedna jed-
nosměrně přístupná ulice přízemních dělnických domků (holobyty
na Tovačovské).

Přerov je významným průmyslovým centrem a železničním uzlem
střední Moravy. Často je v okolí spojován s výskytem sociálněpato-
logických jevů. Významnou část ze 47 tisíc obyvatel tvoří Romové
(asi 3 tisíce). Zhruba polovina přerovských Romů žije v oblasti ko-
lem vlakového nádraží. Přesto, že se oblast nachází v blízkosti měst-
ského centra, svým občanským vybavením a statusem patří spíše
k periferii.

Domy, v nichž zde žijí chudí převážně romští obyvatelé, pochá-
zejí ze 30. a 40. let 20. století a byly postaveny jako byty pro drážní
zaměstnance. Dnes jsou v majetku města. Vesměs se jedná o třípod-
lažní činžovní domy, které jsou obklopeny nejen nádražím a železni-
čními kolejemi, ale také frekventovaným silničním průtahem městem,
továrnami a řekou Bečvou.

Celkem je v oblasti kolem 200 většinou přelidněných bytů. Na-
jdeme zde byty o velikosti 4+1 (kde žije v průměru 8–10 osob);
převažují však byty velikosti 1+1 a 2+1 (obývané zpravidla 4–6 oso-
bami). Mnoho bytů není vybaveno základním sociálním zařízením;
někteří nájemníci si vybudovali koupelny svépomocí; teplá voda je
výjimkou.

Romové v Přerově žijí od 50. let 20. století, kdy sem přišli ze Slo-
venska za prací. V návaznosti na rozvoj průmyslu se do města stě-
hovali po celé období socialismu. Po roce 1989 mnozí přišli o práci
a ztratili schopnost platit zvyšující se nájemné, respektive nebyli
schopni odkoupit si v privatizaci nájemní byt do osobního vlastnic-
tví. V důsledku omezených příjmů se romští obyvatelé Přerova za-
čali stěhovat do městských bytů nižších kategorií, které jsou v býva-
lých drážních domech. Často k tomu docházelo výměnou bytů mezi
Romy, kteří se chtěli přistěhovat ke svým příbuzným, a obyvateli, kteří

➔ Oblast přerovského levného bydlení a holobytů kolem vlakového nádraží. Autor schématu: Stanislav Martinát

➔ Typická atmosféra lokality – obytné domy obkroužené hustým silničním provozem, z druhé strany rušné cesty stojí supermarket, který je pěšky z lokality jen nepohodlně dostupný. Foto: Kateřina Sidiropulu Janků

se naopak z oblasti vzhledem k narůstajícímu počtu Romů chtěli odstěhovat. Z oblasti kolem nádraží se postupně stala špatná adresa a romská čtvrť.

V oblasti nyní žijí početné romské rodiny, ženy se brzy stávají matkami, seniorů je zde výrazně méně než v majoritní populaci. V lokalitě se hojně kouří, mladí lidé také užívají marihuanu a pervitin. Na zdraví obyvatel se negativně podepisuje prašnost z frekventované cesty, hluk z těsně přiléhající železnice a exhalace z nedalekého chemického závodu.

Mezi obyvateli převažuje nedokončené a dokončené základní vzdělání, respektive vyučení. Většina obyvatel lokality u nádraží je nezaměstnaná a pobírá sociální dávky. Mnozí si přivydělávají nelegálně. Nicméně někteří obyvatelé jsou zaměstnaní, nebo pracují na živnostenský list. Romové bývají často z důvodu ekonomické výhodnosti pro zaměstnavatele zaměstnáváni na dohodu o provedení práce. Stálé zaměstnání mají spíše lidé ze starší a střední generace. Terénní pracovníci hovoří o schopnosti starších ročníků pravidelně pracovat a dodržovat řád potřebný pro výkon soustavného povolání a o hrozbě předávání neschopnosti a neochoty pravidelně docházet do zaměstnání dnešními třicátníky a čtyřicátníky dalším generacím.

Mnozí obyvatelé domů kolem přerovského nádraží jsou zadluženi. V roce 2008 přesahovala průměrná hodnota dluhu na nájmem 100 000 Kč. V Přerově jsou přitom velmi vysoké poplatky z prodlení a splátkové kalendáře jsou sjednávány jen ojediněle.

Majorita považuje soužití s Romy za problematické. Romové jsou v místních médiích symbolicky kriminalizováni. Lokalita má pověst ghetta. Z hlediska fyzické izolovanosti a anomického stavu se o ghetto spíše nejedná, situace v domech na Kojetínské se však velmi horší. Takové nálepkování však negativně ovlivňuje všednodenní interakce majority a romských obyvatel. V místní samoobsluze lze pozorovat napětí a nedůvěru, v blízkém Tesco je zvýšená ostraha, apod.

Okolní základní školy (jedna řádná a jedna speciální), stejně jako mateřská škola, mají pověst škol romských ve smyslu špatných škol, což snižuje atraktivitu zařízení pro učitele i rodiče z majority. Romští rodiče, kteří dbají na vzdělání svých dětí, nicméně děti do jiné školy nepošílají navzdory špatné pověsti místní základní školy. Jedním z uváděných důvodů je strach o jejich děti.

Obyvatelé domů kolem nádraží udržují těsné kontakty: navštěvují se, posedávají spolu na dvorech a místy i na ulicích před domy, informují se o možnostech přivýdělnku. V lokalitě je běžné navzájem si půjčovat předměty a drobné obnosy peněz. Romové registrují, kdo pochází ze které části oblasti kolem nádraží. Lidé mezi sebou rozlišují podle toho, na které ulici bydlí, přičemž oblasti před železničním viaduktem (ulice Husova a Škodova) mají lepší pověst než bydlení za železnicí.

Na první pohled se v okolí přerovského nádraží pohybuje více Romů, zároveň však není patrné, kde tito Romové bydlí. Domy v okolí nádraží jsou totiž postaveny tak, že vytvářejí vnitřní dvory vždy s vchodem do dvora, odkud se vchází do jednotlivých domů, a kde se zároveň odehrává sousedský život. V oblasti tak dobře působí sousedská sociální kontrola. Návštěvník buď obchází domy po prázdných ulicích, nebo musí vejít do uzavřených dvorů, kde se mu okamžitě dostane pozornosti obyvatel domů. Obyvatelé si také udržují povědomí o rodinném příslušenství svých sousedů. Žijí zde jak slovenští Romové, tak Olaši.

V lokalitě prakticky neexistují prostory upravené k venkovnímu posezení. Pouze u domů na Kojetínské ulici město zřídilo pískoviště. Ve Škodově ulici bylo na žádost obyvatel před lety zřízeno hřiště, které bylo posléze opět na žádost obyvatel zrušeno. Kovové a dřevěné části hřiště vandalové rozebrali a pravděpodobně rozprodali a spálili. Na zbývajícím vybavení večer posedávala mládež a hluk se v uzavřeném prostoru rozléhal. Hojně navštěvované je prostranství u staré parní lokomotivy vedle vlakového nádraží; to je však od většiny domů oddělené zdí a k místu je nutné přijít oklikou přes dvůr.

Obyvatelé domů zabydlují dvory s pomocí židlí, stolů a starých sedacích souprav, nebo posedávají na obrubnicích. Dvory domů nejsou vydlážděné, zeleň zde prakticky není, a tak je pobyt venku spojen s prachem, blátem a odpadky. Ve dvorech domů je značný nepořádek. Město upustilo od zásobování dvorů popelnicemi, protože mizely, pravděpodobně do sběrných surovin. Plastové popelnice není možné použít, neboť mnoho domácností topí tuhými palivy a do popelnic sype popel. V současné době jsou přistavovány velkokapacitní kontejnery.

Pokud se Romové vyskytují mimo dvory domů v okolí nádraží, majoritní obyvatelé Přerova to přijímají s nevolí a snaží se Romům

 Pohled na domy na Kojetínské ulici, centrum města je dostupné podchodem pod železnici. Foto: Kateřina Sidiropulu Janků

 Holobyty na Tovačovské stojí v těsné blízkosti průmyslové zástavby. Foto: Kateřina Sidiropulu Janků

 Veřejné prostranství u nádraží, které sousedí s domy na Husově ulici.
Foto: Kateřina Sidiropulu Janků

 Doslova pod okny domů na Kojetínské ulici projíždí všechny vlaky mířící na nedaleké přerovské nádraží. Foto: Kateřina Sidiropulu Janků

vyhnout. Například od nádraží vedou do centra Přerova dvě zhruba stejně dlouhé trasy. Jednu zpravidla používají Romové a druhou ostatní obyvatelé.

Město některé domy opravuje. Ne vždy však dochází ke vzájemnému pochopení. Město například vyměnilo staré dveře s oboustrannou klikou za nové s koulí a samozavíracím systémem Brano. Obyvatelé však do dveří dali zarážky, protože byli zvyklí mít do domů otevřený přístup. Některé domy na ulici Kojetínská a Husova stojí v ochranném pásmu železnice. Dráhy jsou povinny vybavit domy protihlukovou bariérou, a tak byla v některých domech na stranách k železnici nainstalována moderní plastová okna. Domy tak získávají vzhled poloopravených a přitom chátrajících objektů.

V ulici Škodova byly nemovitosti prodány soukromému investovi a má zde vzniknout nový obchodně-rezidenční komplex. Stávající nájemníci jsou postupně vystěhováváni do jiných částí města.

Z důvodů neutěšených materiálních podmínek, ale také krátkodobě uzavíraných nájemních smluv, doufá mnoho obyvatel lokality kolem nádraží v to, že se v budoucnu vystěhují. Neinvestují tudíž do bytů, a ani nepečují o okolí domů, takže se zde dále zhoršuje životní prostředí. Není však jisté, kdy a kam se nájemníci postupně chátrajících domů nastěhují. Mnozí jsou velmi zadluženi, mezi jejich hlavní pohledávky patří nájemné v městských bytech. Vzhledem k tomu, že město dále svůj bytový fond rozprodává, může se stát, že nebude prostorová možnost ani politická vůle se o bydlení těchto obyvatel Přerova postarat a budou vystěhováváni mimo město.

Přerov je jedním z míst, kde v roce 2008 zahájil činnost Odbor pro sociální začleňování v romských lokalitách Úřadu vlády ČR (tzv. Agentura). Přímo v diskutované lokalitě u přerovského nádraží sídlí neziskové a charitativní organizace. Věnují se pomoci sociálně slabým domácnostem v oblasti administrativy a hospodaření a doučování a volnočasovým aktivitám dětí. Mládež také dochází do komunitního centra mimo lokalitu, které je spravováno neziskovou organizací zaměřenou na protidrogovou prevenci.

Kateřina Sidiropulu Janků

Jesenicko najdeme na severním výběžku Olomouckého kraje, při hranicích s Polskem. Jde o periferní a v kontextu dnešního Česka nedostatečně rozvinutou oblast. V posledních dvaceti letech zde začaly vznikat rozsahem spíše menší, ale přitom početné sociálně deprivované lokality, z nichž některé jsou místními obyvateli označovány jako minighetta.

Největším centrem oblasti je se svými 12 tisíci obyvateli Jeseník, který následují Zlaté Hory (4,5 tis. obyvatel). Horská povaha regionu a přírodní zdroje jej činí vhodným k rekreaci a lázeňství, které dnes opět nabývá na síle. Rozvoj podnikání stimuluje možnosti turistického ruchu a nízké ceny nemovitostí.

Před druhou světovou válkou zde žilo převážně německé obyvatelstvo. V důsledku vysídlení zde dodnes najdeme množství chátrajících objektů; některé z nich svou architekturou naznačují dřívější měšťanský život. Vedle toho se zde nacházejí také průmyslové závody postavené za socialismu. Dnes mnohé z nich hospodaří s obtížemi. Nezaměstnanost je na Jesenicku dlouhodobě na dvojnásobku republikového průměru. Zvláště postiženými jsou Javornicko a Žulovsko. Nepříznivé ekonomické situace zneužívají někteří zaměstnavatelé. Praktikují dlouhodobé udržování méně kvalifikovaných zaměstnanců ve zkušební době změnou názvu náplně činnosti, aby se tak vyhnuli povinnosti poskytovat jim zaměstnanecké výhody.

Mladí lidé odcházejí za vzděláním a prací do Šumperka, Olomouce, Brna a na Jesenicko se již nevracejí. Oblast se vyznačuje nízkou úrovní vzdělanosti. Místní obyvatelé většinou postrádají dlouhodobější, po více generací budovanou, vazbu k místu, kde žijí. Občanská participace je nízká.

Jesenicko je z vnitrozemí Česka špatně dopravně dostupné. Periferní postavení regionu podporuje v místních obyvatelích pocit odloučení od prosperujících částí republiky. Nedostatečná je i dopravní propojenost v rámci regionu. Místní obyvatelé jsou často odkázáni na vlastní automobil.

Ve více než patnácti obcích na Jesenicku se vyskytují lokality, kde v rodinných domech i malých činžovních domech bydlí sociálně deprivovaní obyvatelé. Často se jedná o Romy. Tyto lokality se zpravidla nacházejí v severní části oblasti při hranici s Polskem. V sedmi

 Vlevo: Stav obývaného domu v soukromém vlastnictví na Javornicku. Vpravo: „Vybydlený“ bytový dům v soukromém vlastnictví, Vlčice; obyvatelé byli kvůli narůstajícím problémům z iniciativy obce a po dohodě s majitelem vystěhováni. Foto: Klára Vomastková

 Bytový dům Bernartice. Foto: Klára Vomastková

 Typický vzhled domu obývaného sociálně deprivovanými obyvateli na Jesenicku. Foto: Klára Vomastková

 Dvůr domu obývaného sociálně deprivovanými obyvateli na Jesenicku. Foto: Klára Vomastková

místech najdeme koncentrace s řádově desítkami obyvatel, které zástupci místní samosprávy nazývají minighetty. Ta jsou svým charakterem a velikostí pro Jesenicko typická. Větší koncentrace sociálně deprivovaného obyvatelstva na Jesenicku neexistuje.

Sociálně slabí Romové nejsou na Jesenicku vítáni a žijí spíše izolovaně. Zvláště izolované domy obývané sociálně deprivovanými obyvateli najdeme v malých obcích (Mikulovice-Široký Brod, Písečná-Studený Zejř, Zlaté Hory-Ondřejovice). Tento stav se svými aktivitami pokouší zmírnit neziskové organizace a charitativní spolky.

Segregované lokality vznikaly převážně po roce 1989. K Romům, kteří na Jesenicko přišli v období po 2. světové válce, se dnes přidávají příbuzní z celého Česka (Chomutov, Kadaň, Šumperk, Vsetín) i Slovenska. Důvodem přistěhování na Jesenicko jsou ekonomické a sociální problémy v místě původního bydliště a možnost pořízení relativně levného bydlení.

Někteří Romové se stěhují ke svým příbuzným a známým, jejichž domy a byty jsou tak více a více přeplněné. Častým způsobem bydlení sociálně slabých Romů na Jesenicku je přelidněný chátrající rodinný dům na okraji malé obce. Ten již po desetiletí patří některému z romských obyvatel, jenž se na Jesenicko přistěhoval za prací před rokem 1989. Po roce 1989 však zaměstnání ztratil.

Příbuzní, kteří se do domu přistěhovali, nebyvají v lepší ekonomické situaci a nemovitost tak bez patřičné údržby chátrá. Vlastnictví nemovitosti se stává spíše zátěží.

Jiní Romové akceptují nabídky od soukromých majitelů domů a bytů k nastěhování do objektů, které jsou často ve špatném stavu. O výši nájemného a podmínkách nájemního bydlení romské rodiny většinou nesmlouvají, neboť žijí s vědomím toho, že nemají příliš na výběr.

Podnikání se zanedbanými nemovitostmi a jejich nabízení ke koupi a nájmu Romům je na Jesenicku velmi rozšířené. Typické je, že vlastníci těchto nemovitostí na Jesenicku sami nebydlí.

V malých obcích Jesenicka se vyskytuje několik rodinných domů, v nichž žijí Romové vystěhovaní v roce 2006 z pavlačového domu v centru Vsetína. Tyto domy byly původně v majetku soukromých subjektů, které je vystěhovaným rodinám prodaly za přispění vsetínských radnice. Domy jsou ve špatném technickém stavu. V jednom případě se již obyvatelé zadlužili natolik, že byli vystěhováni i z tohoto

domu. Tito Romové dnes žijí daleko od původního bydliště, příbuzných a známých a jsou tak v nouzi odkázáni sami na sebe a na institucionální pomoc.

Sociálně slabým Romům může s bydlením pomoci veřejná správa a neziskové organizace. V malé míře na Jesenicku existuje místní samosprávou zajišťované sociální bydlení. V obecních bytech bydlí Romové např. v Jeseníku a Velké Kraši. Neziskové organizace nabízejí pomoc se získáním nájemního bydlení či ubytováním v azylovém domě. Ve městě Jeseník existují dva azylové domy. Taková pomoc ze strany obcí a neziskových organizací se však často setkává s nevolí místních obyvatel.

V posledních letech se v odlehlých částech Jesenicka usídlují chudí lidé, neboť zde najdou nejnižší ceny bydlení. Otázka životní perspektivy jde však z důvodu existenční nouze stranou. Následně se z takového rozhodnutí stává past, neboť rodině nezbyvají prostředky na dopravu za prací a upadá do bezvýchodné existenční nouze. Příkladem izolovaných obcí jsou Bílá Voda, Bílý Potok, Velké Kunědice či Vidnava.

Sociálně deprivované obyvatelstvo Jesenicka není stabilizované. Neustále dochází k pohybu obyvatel segregovaných lokalit. Výjimkou není ani pendlování za prací nebo emigrace do zahraničí (Anglie, Belgie). Není výjimkou, že rodina v průběhu života několikrát mění působiště. Rodiny, které v současnosti na Jesenicko přicházejí, se zde zpravidla neregistrují k trvalému pobytu: nejsou tak zachyceny ve statistikách. Rodiny odcházející z Jesenicka se většinou stěhují do větších měst v České republice.

Rezidenční segregace je na Jesenicku klíčovým faktorem sociálního vyloučení deprivovaných obyvatel. Tito lidé žijí v zanedbaných domech v ekonomicky neatraktivních dopravně špatně dostupných oblastech, často izolovaně a bez možnosti opřít se o sousedskou solidaritu, či adekvátní nabídku sociální pomoci.

Segregace se vyznačuje nejen prostorovou odloučeností, ale také vizuální odlišností tzv. romských domů. Ty jsou v rámci malých obcí na první pohled identifikovatelné na základě vnějších znaků, jakými jsou například výrazná zanedbanost, okolní nepořádek či sušení koberců.

V existenční nouzi žije většina z asi 800 romských obyvatel Jesenicka. V sociálně vyloučených lokalitách však nežijí jen Romové.

Sociálně vyloučených Romů však přibývá a situace stávajících sociálně slabých má zhoršující se tendenci. Významnou roli v prohlubujících se problémech hrají snadno dostupné spotřebitelské půjčky, které zvyšují zadluženost chudých domácností, jež pak nejsou schopny platit nájemné a hrozí jim ztráta bydlení. Ztrátu bydlení většinou řeší přestěhováním se k příbuzným, kteří žijí v okolí, a tak se bytová situace nadále zhoršuje.

Neziskové organizace zaměřené na zmírnění sociálního vyloučení deprivovaných obyvatel působí na Jesenicku v posledních deseti letech. Problémy se zde bohužel začaly řešit až v době, kdy se oblast nacházela v kritické situaci. I v současnosti působení neziskových organizací kolísá, což limituje efektivitu jejich činnosti.

Obyvatelé sociálně vyloučených oblastí jsou často příjemci sociální pomoci. K tomu si přilepšují jako jednorázové manuální síly, prodejem železného šrotu, autodílů z rozebraných vraků a drobnou kriminalitou. Ženy v chudých romských domácnostech často v dospělosti výhradně pečují o děti a nemají tak vůbec zkušenost se zapojením do trhu práce. Většina romských dětí navštěvuje speciální základní školy a výuky se účastní jen nepravidelně.

Jesenicko se stalo jedním z pilotních míst působení Odboru pro sociální začleňování v romských lokalitách Úřadu vlády ČR (tzv. Agentury), který svou terénní činnost zahájil v roce 2008. Na Jesenicku působí zaměstnanec Agentury, který sídlí v Olomouci a na Jesenicko dojíždí. Dosud se Agentura zaměřila na zmapování místní situace a zorganizování setkání jedinců a institucí, které se zaměřují na zmírnění sociálního vyloučení Romů, nebo se obecně zabývají prací s klienty sociálních služeb. Jejich činnosti se snaží koordinovat prostřednictvím takzvaného lokálního partnerství. První projekty se zaměřily především na vzdělávání a pracovní uplatnění absolventů povinné školní docházky.

Kateřina Sidiropulu Janků